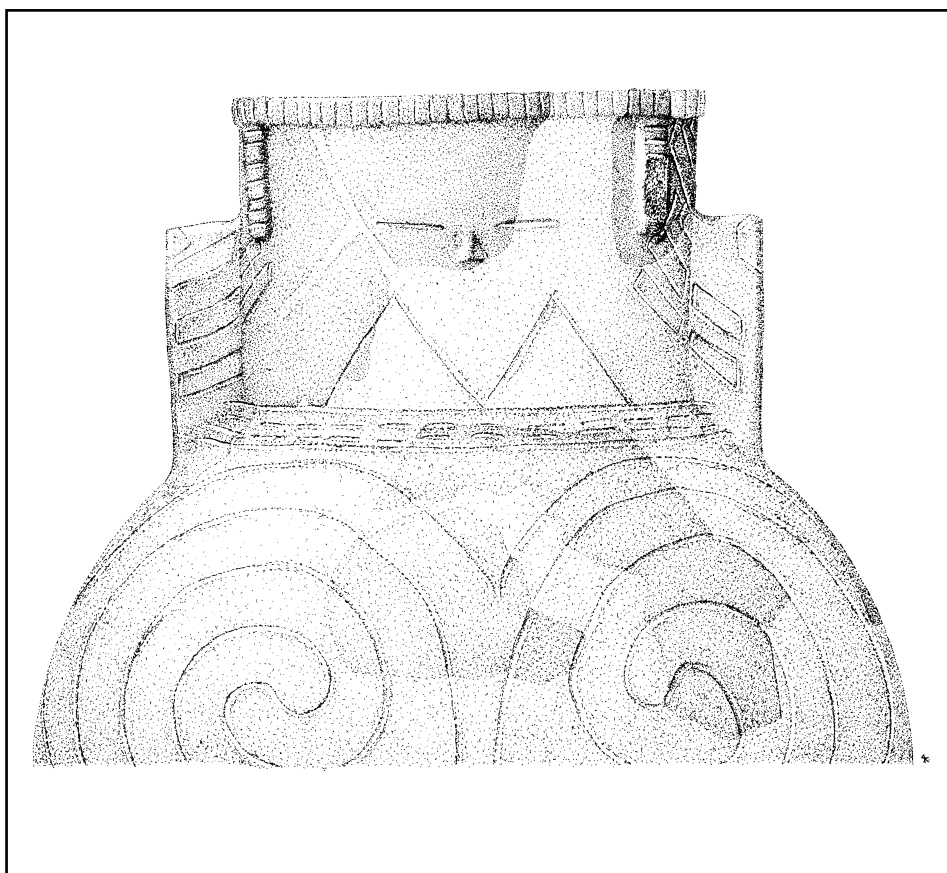

ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK

PREHISTORIC NEWSLETTER

2. évfolyam 2. szám

2000

ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK

PREHISTORIC NEWSLETTER

BUDAPEST, 2000

Szerkesztők:

Anders Alexandra
Kalla Gábor
Kiss Viktória
Kulcsár Gabriella
Sebők Katalin (grafikai szerkesztés)
V. Szabó Gábor

Fordítás, lektorálás:

Seleanu Magdaléna

Szerkesztőség címe:

1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
Telefon/fax: (06-1) 266-0863
e-mail: VASAGAB@osiris.elte.hu

Megjelenik évente

Az Ősrégészeti Társaság kiadásában

ISSN 1585-1206

Formakészítés: Pytheas

Tartalom / Contents

<i>Markó András: Új őskőkori „lelőhelyek” Kosdon / New Paleolithic “sites” at Kosd.</i>	5
<i>Hajdú Zsigmond–Nagy Emese Gyöngyvér: Középső neolitikus agyagkorong töredéke Biharkeresztesről / Fragment of a Middle Neolithic clay disc from Biharkeresztes</i>	8
<i>Danyi József: A szakálhátú időszak arcós edénye Kömlőről / Szakálhát type face pot from Kömlő</i>	12
<i>Dénes, István–V. Szabó, Gábor: Neolithic finds from cave 1200/105 in the Vargyas Pass (Hargita county, Romania) / Újkőkori leletek a Vargyas-szoros 1200/105 számú barlangjából (Hargita megye, Románia)</i>	14
<i>P. Barna, Judit: A Neolithic clay object of unknown function from Becsehely (SW Transdanubia) / Ismeretlen rendeltetésű neolitikus agyagtárgy Becsehelyről</i>	17
<i>Choyke, Alice: A small Neolithic sone chisel from Kompolt-Kistér (Central Hungary) / Kisméretű neolitikus csontvéső Kompolt-Kistérről (Közép-Magyarország)</i>	19
<i>Somogyi Krisztina: A Balaton–Lásinja-kultúra első rézlelete Somogy megyéből / The first copper find of the Balaton–Lásinja culture in Somogy county</i>	23
<i>Bondár Mária: Tál vagy fedő? Újabb adat a „bratislavai típusú” edények kérdéséhez / Bowl or lid? New data on the Bratislava type vessel’s problem</i>	25
<i>Dani János–Kis-Varga Miklós: Fajszí-típusú rézbalt Hajdúdorog–Szállásföldekről / Fajsz type copper axe from Hajdúdorog–Szállásföldek</i>	27
<i>Kulcsár Gabriella–Szabó János József: A kora bronzkori Makó–Kosihy–Čaka-kultúra temetkezései Kál–Legelő III. lelőhelyen (Heves megye) / The graves of the Makó–Kosihy–Čaka culture at site Kál–Legelő III.</i>	31
<i>Dani János–Kulcsár Gabriella: Kora bronzkori temetkezés Jászdózsza–Kápolnahalomról / An Early Bronze Age grave from Jászdózsza–Kápolnahalom</i>	44
<i>V. Szabó Gábor: Díszített zablaoldaltag Csanytelekről (Csongrád megye) / Decorated horse-bit from Csanytelek (Csongrád county)</i>	49
<i>Péternagy Tamás: Középső bronzkori szórványleletek Mende–Leányvárról / Middle Bronze Age stray finds from Mende–Leányvár</i>	53
<i>Németi János: Căuș-i /Érkávás, Szatmár megye, Románia/ idoltöredék / Idolfragment from Căuș /Érkávás/, Szatmár county, Romania</i>	58
<i>Szilas Gábor: Karancsalja–Kápolnahegy – egy újabb magaslati telep a középső bronzkorból / Karancsalja–Kápolnahegy – eine neue Höhensiedlung aus der späten Bronzezeit</i>	61
<i>Cseh János: Újabb adalék a Zagyva-parti szkíta települések régészeti anyagából (Szolnok–Alcsi határ rész) / New finds from Scythian sites at Zagyva-part (Szolnok–Alcsi határ rész)</i>	66

MÓDSZERTAN

<i>Antoni Judit–Horváth Tünde: Őskori „kőbaltáink” tipologizálási lehetőségei. II. rész: A nyersanyag / The possibilities of typology of prehistoric stone axes. Part II. The raw material</i>	69
---	-----------

VITA

<i>Markó András: Gondolatok az „őskőkori régészeti lelőhely” fogalmáról / The concept of “Palaeolithic archaeological site”</i>	76
<i>Jankovich Katalin: Még egyszer a kígyó alakú tűről és annak viseletéről / Noch einmal über die schlangenförmige Nadel und ihre Tragweise</i>	79
<i>Kalla Gábor: Megjegyzések a Kárpát-medencei „Keftiu-tömbök” és az őskori „pénz” kérdéséhez / On the problems of Keftiubarrens in the Carpathian Basin and the prehistoric “money”</i>	83
<i>Seleanu Magdaléna: Fordítson a szerkesztő, vagy szerkesszen a fordító? / Translation: Much ado about nothing?</i>	89
<i>Bartosiewicz László: Hertelendi Ede (1950–1999)</i>	92

HÍREK

<i>Az Ősrégészeti Társaság hírei</i>	95
<i>Technikai információk / Technical informations</i>	96

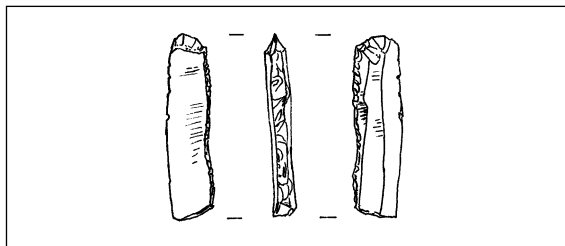
Őskőkori lelőhelyek Kosdon

Minden régészeti korszakban ismertek olyan lelőhelyek, melyekről felfedezőjük, rosszabb esetben ásatójuk csak egy-egy odavetett mellékmondatban, lábjegyzetben, vagy adattári jelentésben emlékezik meg. Az őskőkor tekintetében Vác környéke sajnálatosan gazdag ilyen fantomlelőhelyekben.

Az egyik ilyen lelőhely a kosdi út mentén fekszik, ahol Gáboriné Csánk Veronika 1955. május 11-i kiszállása alkalmával az Adattárban pontosan megjelölt helyen, 9-10 méteres, vályogzónával tagolt löszköteg alatt, a mélyút mindkét oldalán néhány cm vastag, határozottan kirajzolódó tűzhelyréteget észlelt. Ennek megbontása során kőeszköz nem került elő (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára 348. K. IV.). Tekintettel arra, hogy az adattárban ez az egyetlen, ilyen néven ismert lelőhelyről szóló bejelentés, visszaazonosítása meglehetősen nehézségeket okozott.

A régészeti topográfia 9. kötete megállapítja, hogy az országút Vác határában 4,5, Kosdnál legfeljebb 3,5 méter mély, elgazosodott bevágásban fut, ezért a lelőhelyet feltételelesen az előbbi határába helyezi (MRT 9. 31/95. lelőhely). Guido Stache váci bányamérnök XIX. századi leírása szerint azonban a város környékén a diluviális lösz vastagsága gyakran eléri a 10-12 ölnyt (*Klafter*; 1 bécsi öl = kb. 1,89 m.), „...wie zum Beispiel auf dem Wege von Waitzen nach Kosd.” (STACHE 1866, 327).

A múlt században említett tetemes vastagságú lösz ma is jól tanulmányozható, csak a Vácra Kosdra tartó út nyomvonala változott meg. 1999. május 22-én, illetve november 5-én és 7-én végzett bejárásunk során kiderült, hogy a lelőhely a kosdi határban keresendő, a helyiek által Régi útnak, illetve Szurdok-nak nevezett helyen. A cselőteiek ma is ezt használják, ha gyalogosan mennek be Kosdra. Közvetlenül a falu szélén, a magasfeszültségű távvezeték alatt, a mélyút bal (északi) oldalát lépcsőzetesen lefejtették. A legfelső lépcső felett kb. 6 méteres löszfal látható, melyet egy igen határozott, vöröses színű fosszilis talaj tagol. Az alacsonyabban fekvő lépcsőket már elfedte a növényzet, ezért semmilyen jelenséget nem lehet megfigyelni, ám a két település között ez az egyetlen olyan szakasz, ahol a lösz vastagsá-

1. kép. Paleolit kőeszközök Kosdról
Fig. 1. Palaeolithic stone tools from Kosd

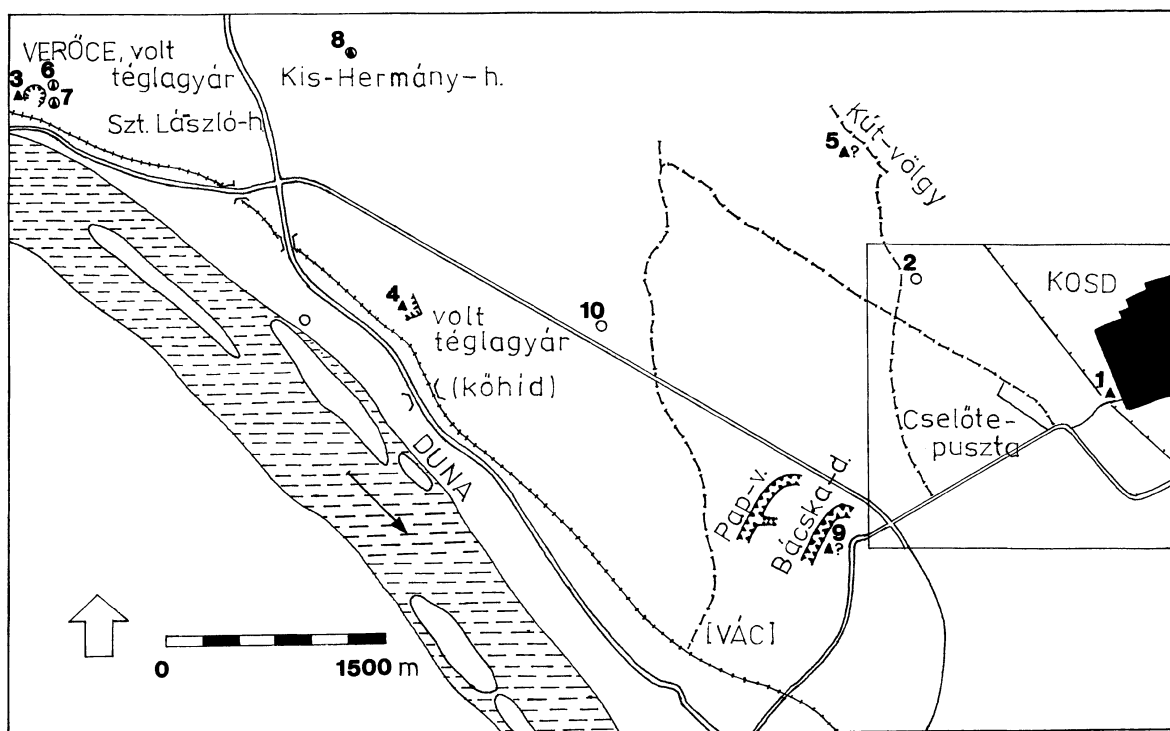
ga valóban eléri a 10 métert és vályogzóna is megfigyelhető. A tűzhely feltételezhető helye az É. sz. $47^{\circ} 47' 55''$ és a K. h. $19^{\circ} 10' 15''$ mentén fekszik, 190 méter tszf. magasságban (3. kép 1).

Körülbelül harminc évvel ezelőttig (tehát 1955-ben is) erre vezetett a kosdi út; a mai, a Cselőtepartot megkerülő műutat csak ezután építették ki. Érdekes módon Vác város legújabb, címe szerint javított és bővített kiadású 1:15000-es térképe szerint a Kosdra vezető műút a Szurdokon halad keresztül.

Eszerint a Kosdi út néven ismert lelőhely kizárásos alapon csak a fenti helyen lehetett, pontos azonosítása már csak idő kérdése. Mivel azonban az adattári jelentés szerint leletanyag a tűzhely megbontása során sem került elő, nem tekinthető a szó szoros értelmében vett régészeti lelőhelynek.

A közelben, a helyiek által Cindróka-dűlőként ismert szántó északi sarkától mintegy 30 méter távolságra, az erdő szélétől néhány lépésnyire egy kőeszközt találtunk. A felszínen ezen kívül csak egy legömbölyített andezit kavics és néhány, a magasfeszültségű távvezetékek szigetelésére használt porceláncsiga feküdt. A gyűjtőpont az É. sz. $47^{\circ} 48' 23''$ és a K. h. $19^{\circ} 9' 13''$ mentén található, mintegy 190 méter tszf. magasságban, a Cselőte-patak feletti meredek oldalú domb tetején (2. kép; 3. kép 2).

Az innen ismert eddigi egyetlen eszköz egy tompított penge ($24,5 \times 6,6 \times 3,2$ mm). Bulbusát a bázis irányából vékonyították, disztális része ferdén törött. Az eszköz bal éle teljes hosszában a ventrális oldalról meredek retussal hullámosan tompított; a jobb él megmunkálatlan (1. kép). Az eszköz nyersanyaga a Kis-Kárpátokból származó radioláriás tűzkő.

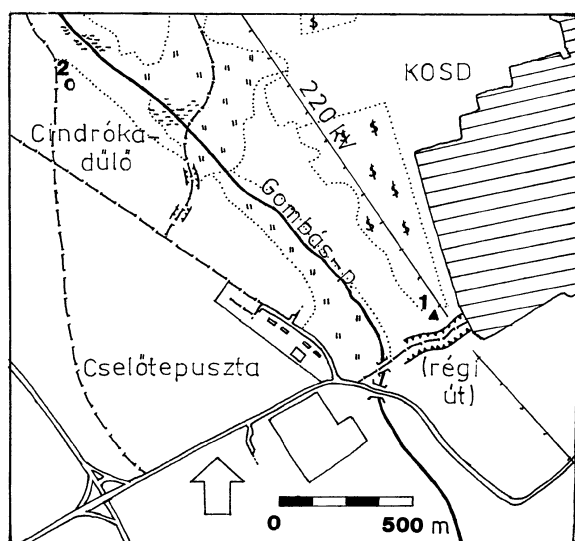
- ▲ égés nyoma
- ① őskőkori régészeti lelőhely
- gyűjtőpont
- ? jelenleg azonosítatlan

2. kép. A szövegben szereplő lelőhelyek térképe
Fig. 2. Map of the sites mentioned in the text

A topográfia a domb tetején újkőkori telepet jelez, kottafejes, zselizi, bordás, bütykös és körömsípéses cserepekkel (14/38. lh.). A zselizi kultúrából nem ismert a tompított penge, míg a len-

gyeli kultúrában nem használták a kis-kárpáti radiolaritot. Ezen felül a gyűjtőpont környékén cserépnek, paticsnak, csontnak stb. még csak nyomát sem láttuk. A kőeszköz így feltételezhetően őskőkori eredetű. Mivel a gyűjtőpont szántóra esik, jó esély van további leletek is előkerülésére, melyekkel alátámasztható, vagy elvethető a feltevés.

Vác város környékén több helyről ismerünk égési nyomokat. Ezek közül a verőcei téglagyári fejtő délnyugati részén fekvő három soros tüzelési nyom (Verőce – volt téglagyári fejtő I: 3. kép 3), illetve a váci volt Oberländer-féle téglagyár (3. kép 4) profiljában látható tűzhelyek felfedezése Horváth Adolf János, nyugalmazott nagymarosai polgári iskolai tanár nevéhez fűződik, míg a váci Kút-völgyből Gábori Miklós írt le hasonló jelenséget (3. kép 5 – jelenleg még szintén fantomlelőhely). Közös jellemzőjük, hogy az intenzív löszfejtés, illetve a tűzhelyek megbontása ellenére sincs tudomásunk a faszén és hamu mellől előkerült régészeti leletekről (MRT. 9. 20/5., 31/59., 31/94. sz. lelőhelyek).

3. kép. Kosd – 1., 2. lelőhely részletes térképe
Fig. 3. Kosd – Detailed map of sites 1 and 2

Ténylegesen őskőkori régészeti lelőhelynek tarthatjuk a verőcei fejtő északi részét (II. sz. pont: 3. kép 6), ahol Horváth 1938-ban, illetve 1944-45-ben több alkalommal igen szép felső paleolit eszközöket talált, illetve az északkeleti profilt, ahol Gábori Miklós faszén és állatcsontok mellől néhány jellegtelen kőszilánkot is gyűjtött. A Verőcéről ismert leletanyagot Gábori a Pilismarót által fémjelzett kultúrába sorolta.

Szintén bizonyosan őskőkori a Vác-Kishermányi-út néven ismert lelőhely (3. kép 8 – MRT. 9. 31/83. sz. lelőhely), ahonnan a korábbi irodalom három szilánkról tesz említést. Ezeken felül a leletek mellé beküldött, sokáig érdemtelenül mellőzött löszmintából egy csonthegy töredéke és egy bádeni korú ékszercsiga (*Cerithium [Theridium] michelottii* Hörnes – Dulai Alfréd meghatározása) sorolható a régészeti leletanyaghoz. Az először Gábori Miklós (GÁBORI, M.–GÁBORI, V. 1957, 56), majd a topográfia által említett tűzhelyet egyelőre nem sikerült azonosítani. A sajnos ismeretlen – beszolgáltató által igen szerencsés kézzel vett löszminta valóságos aranybányának bizonyult: a fentiekben említett régészeti leletek mellett megtalálható volt benne a *Vestia turgida* csiga maradványa is. Ez alapján a kultúrréteg a Lascaux Ságvár mini-interstadiális fiatalabb, 18-16 000 éves időszakára keltezhető, ami litosztratigráfiailag a Dunaújváros Tápiószőlő löszöslet h1 embrionális talajával, régészetileg a fiatalabb pengés iparok körébe sorolt Pilismarót-Pál-réti lelőhellyel párhuzamosítható (Krolopp Endre meghatározása és szíves szóbeli közlése – 1999. X. 6.).

Feltehetőleg szintén őskőkori régészeti jelenség az a parázstartó lyukkal ellátott tűzhely, amelyet Gábori M. említ egy helyen (GÁBORI 1964, 173, 7. j.). 1999. április 23-án Stefanovits Pállal, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Talajtani Tanszékének nyugalmazott tanszékvezető professzorával, a tűzhely megtalálójával közös bejárás során a lelőhelyet feltételeken a váci Bácskai-dűlő területével azonosítottuk (3. kép 9). A felfedezés (1954–55) óta eltelt időben a környéket beépítették, a lösz találmányokkal támasztották meg, illetve a lakóházakhoz vezető kocsibejárókkal átvágták, ezért a tűzhely pontos azonosítása további munkát igényel. Stefanovits szerint a tűzhely ívelt alja, illetve a közepéből lenyúló 20×20 cm-es, faszénrel kitöltött, szabályos alakú mélyedés miatt a jelenség nem lehet természetes eredetű.

Legutóbb a várost elkerülő úthoz kapcsolódó leletmentések során Alsó-csipkésen került elő olyan kőeszköz-együttes, amely tipológiailag őskőkorinak tekinthető; rétegtani viszonyokat azonban nem sikerült megfigyelni (T. Dobosi Viola szíves szóbeli közlése: 3. kép 10).

A két új adat fényében a dunakanyarbeli paleolitikum topográfiája egy új adattal gazdagodott, míg véleményünk szerint a régi kősi út mellett talált tűzhelyet a fentebb felsoroltakkal együtt törlőni kell az őskőkori régészeti lelőhelyek sorából.

Markó András

egyetemi hallgató
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

Irodalom:

- GÁBORI, M. 1964: Beiträge zum Paläolithikum des Donauknie-Gebites. *ActaArchHung* 16 (1964) 171–186.
GÁBORI, M.–GÁBORI, V. 1957: Études archéologiques et stratigraphiques dans les stations de loess paléolithiques de Hongrie. *ActaArchHung* 8 (1957) 3–117.
STACHE, G. 1866. Die geologischen Verhältnisse der Umgebungen von Waitzen in Ungarn (Bericht über die Aufnahme im Sommer 1865). *Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt* 16 (1866) 277–328.
MRT 9: Torma I. (szerk.): *Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és váci járás (XIII/2)*. Magyarország Régészeti Topográfiája 9. Budapest 1993.

Középső neolitikus agyagkorong töredéke Biharkeresztesről

I.

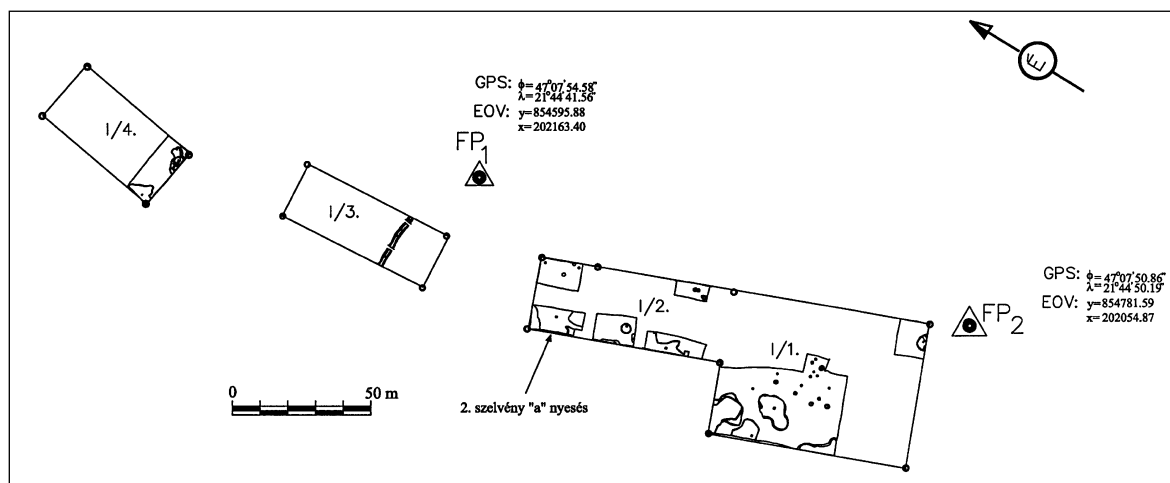
1999 tavaszán a Déri Múzeum Régészeti Osztálya a 42. sz. főút Biharkeresztes elkerülő szakaszán végzett leletmentést. Az I. számú, Biharkeresztes-Kis Szárcsás-dűlő nevű lelőhely nagyméretű, amorfi gödréből (8. sz. objektum) származik a bemutatásra kerülő agyagkorong töredéke (3. kép).

A tárgy barnásszürke színű, foltos égetésű, durva felületű, erősen töredékes, egy helyen ragasztott. A mellékelt rajzon a rekonstruált kiegészítés során látható, hogy a korongnak több mint a fele hiányzik. Az egyik oldalát – feltehetően az előlapját – durva V-alakú bekarcolásokból álló minta díszíti. A V-alakú jelek összekapcsolásával újabb díszítőmotívum rajzolódik ki a korong felületén. A felső részen egy 0,6 cm átmérőjű át-fúrás látható. A korong hátoldala díszítetlen. Az agyagkorong 2,0 cm vastag, átmérője 13,5 cm lehetett. Leltári száma: 2000.1.1. (Déri Múzeum Régészeti Gyűjteménye, Debrecen).

díszű kerámiatöredékeket is tartalmazó 8. obj. sz. gödör nyugati részéből került elő (1; 2. kép.) Sajnos a gödört a gyorsan felszivárgó talajvíz miatt nem tudtuk teljesen kibontani. Mivel a korong jól át-égett, nagy paticstöredékek közé ékelődött mélyen a víz alatt, ezért az átázott tárgy a feltárás során több darabra tört. (A délutáni felhőszakadás következtében az egész szelvényt elárasztó víz miatt nem volt lehetőségünk a hiányzó töredékek felkutatására.)

II.

A mostoha lelőköri körülmények ellenére hitelesen előkerült tárgy olyan jelentőséggel bír, ami indokoltá teszi kiemelését a 8. obj. sz. gödör gazdag leletanyagából és önálló közreadását.

1. kép. Biharkeresztes-Kis Szárcsás-dűlő – a lelőhely térképe
Fig. 1. Biharkeresztes-Kis Szárcsás-dűlő – map of the site

Biharkeresztes-Kis Szárcsás-dűlő lelőhelyen az *esztári csoportba* tartozó neolit népességnek egy viszonylag szabályos rendszerű, intenzív teleprészletét sikerült azonosítanunk, melyet nagyméretű cölöpszerkezetes házak, tengelyükben ÉK-DNy-i irányban tájolt, valószínűleg osztott belsőterű, nyeregtetős, közepén főgerendára támaszkodó épületek alkotnak. Ezekhez az épületekhez jól illeszkednek a szabadtéri, kettős funkciójú, először agyag-nyerő, majd telephulladékkal feltöltött szemetes-gödrök. Így pl. az említett 8. obj. sz. gödör a 17., ill. a 18. obj. sz. házhoz tartozhatott. A bekarcolt töredékes agyagkorong tehát a sok festett, ill. karcolt

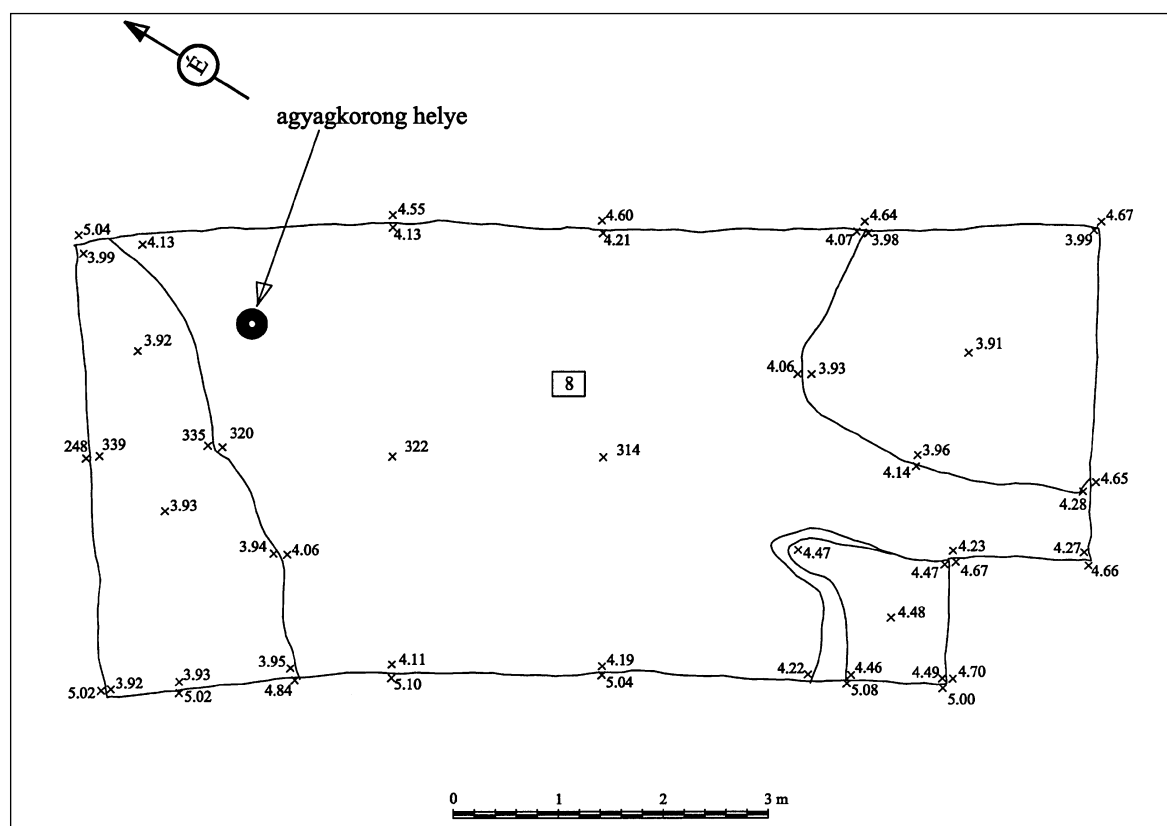
A párhuzamként említhető tárgyak formáját, a rákarcolt díszítést és a funkciót illetően erősen megoszlik a kutatók véleménye. Ez már a tárgyak különböző elnevezésében is tükröződik. A korra vonatkozó régészeti szakirodalom rövid áttekintése lehetőséget ad e nézetek megismerésére.

A közép-európai vonaldíszes kerámia legkorábbi szakaszába sorolt „agyagamületek”-et¹ legutóbb Kalicz Nándor gyűjtötte össze (Budapest

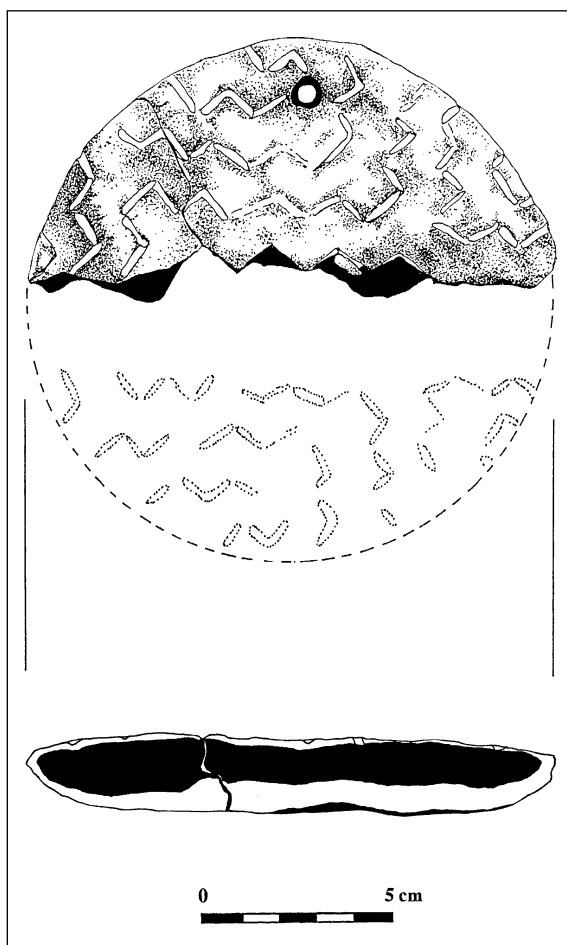
¹ Az általunk „agyagamülett”-nek fordított szó német megfelelői Kalicz Nándor tanulmányában az „Amülettanhänger”, ill. a „Schildidole” kifejezések.

A tiszadobi csoport területéről Tiszalök-Hajnalos lelőhelyről ismerünk két lapos, négyszögletes agyaglap-töredéket. A nagyobbikat mindkét oldalán, más-más módon karcolták be, felső szélén két lyuk található. A kisebbik töredéknek csak az egyik oldalán lehet a zezzug mintát megfigyelni, másik oldala ugyanis lekopott (KURUCZ 1989, 105, LXXIX. tábla) Ennek a csoportnak a szlovák területre eső részéről egy lekerekített sarkú, majdnem négyszögletes agyagtábláról van tudomásunk, amelyiknek az előlapján a bekarcolt

A tisztaigaz-homokbányai ép, négyszögletes, geometrikus motívumokkal díszített agyagtábla a Vinča A időszak végét vagy a Vinča B1 időszak kezdetét jelzi (RACZKY 1992, 151, 152, Pl. 2. 2).

2. kép. Biharkeresztes-Kis Szárcsás-dűlő – 2. szelvény „A” nyelés
Fig. 2. Biharkeresztes-Kis Szárcsás-dűlő – profile 2, surface “A”

3. kép. Középső neolitikus agyagkorong töredéke
Biharkeresztes-Kis Szárcsás-dűlőből
Fig. 3. Fragment of a Middle Neolithic clay disc from
Biharkeresztes-Kis Szárcsás-dűlő

A késő neolitikum időszakában az ilyen típusú tárgyak (agyagtábla, -lap, -korong) funkciójáról és szerepéről a tartariai táblák kapcsán robbantak ki a leghevesebb viták (MAKKAY 1990), melyek a Vinča-kultúra edényein és más tárgyain található nagyszámú jelek vagy jelrendszerek értékeléséhez kapcsolódtak (WINN 1981). Felmerült egy helyi fejlődés eredményeként létrejött kezdetleges írásbeliség gondolata is (GIMBUTAS 1973). Ugyanezt más kutatók mezopotámiai hatás eredményeként magyarázták (MAKKAY 1990, 103–105). Ez utóbbi elméletet a radiokarbon adatok azonban teljes egészében cáfolták.

Irodalom:

- G. SZÉNÁSZKY J. 1979: A korai szakálhái csoport települése Battonyán – The Settlement of the Early Szakálhái Group at Battonya. *ArchÉrt* 106 (1979) 67–77.
GIMBUTAS, M. 1973: Old Europe c. 7000–3500 B. C. *JIES* 1 (1973) 1–20.
GIMBUTAS, M. 1974: *The gods and goddesses of Old Europe c. 7000–3500 B. C.* London.

A mai kutatás több más tény alapján is lehetetlennek tartja, hogy bármilyen kezdetleges szintű írásbeliség létezett volna a Vinča-kultúra időszakában (WINN 1981). Bizonyos vélemények szerint ezek a tárgyak valamilyen rituális cselekvés kellékei voltak, a rajtuk lévő jelek pedig vallásos jelentést hordozó szimbólumok lehettek (GIMBUTAS 1974).

III.

A középső neolitikum időszakában, a vonaldíszes kerámia kultúrája különböző területein tűnnek fel ezek a kerek vagy ovális, csontból, ill. agyagból készített, bekarcolt vagy díszítetlen tárgyak, melyeken egy vagy két átfúrt lyukat találhatunk. Másik ilyen típust képviselhet a négyszögletes, bekarcolt motívumokkal díszített agyagtáblácska.

A késő neolitikum elején is megtalálhatók az átfúrt vagy átfúratlan, kerek vagy négyszögletes agyagtáblák, -lapok, ill. -korongok mind a lengyel kultúra, mind pedig a Tisza–Herpály–Csőszhalom kultúrkör leletei között. A Vinča–Tordos-kultúra telepein szakrális összefüggésben is kerültek elő átfúrt agyagtáblácskák.

A biharkeresztesi agyagkorong-töredék funkciójával kapcsolatban – a forma és az előkerülési körülmény alapján – feltételezhetjük, hogy e tárgyakat házak vagy azok környékén „használták” felfüggesztve, bekarcolt felületükkel kifelé fordítva. A tárgy nagysága kizárja azt a lehetőséget, hogy a testen viselték, de a korabeli ember személyes környezetéhez kapcsolódó védelmező, ill. bajelhárító funkció gondolatát nem vethetjük el. Eredeti rendeltetésének megszűnésével a tárgy elvesztette a szakrális megkülönböztető jellegét: valószínűleg ép állapotban került bele a telep hétköznapi hulladékával feltöltött egyik szemetes gödrébe.

Hajdú Zsigmond – Nagy Emese Gyöngyvér
Déri Múzeum
4026 Debrecen, Déri tér 1.

- KALICZ, N. 1998: *Figürliche Darstellung und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns*. Archaeolingua 10, Budapest.
- KOREK, J. 1955: Das neolithische Fundmaterial der Höhle von Istállóskő. *ActaArchHung* 5 (1955) 141–144.
- KURUCZ K. 1989: *A nyíri Mezőség neolitikuma*. Jóna András Múzeum Kiadványai 28, Nyíregyháza.
- MAKKAY J. 1990: *A tartariai leletek*. Budapest.
- PAVÚK, J. 1980: Ältere Linearkeramik in der Slowakei. *SLA* 28 (1980) 7–90.
- RACZKY P. 1982: Előzetes jelentés a Tisza III vízlépcsőhöz kapcsolódó régészeti munkálatokról Szolnok megyében – Vorbericht über die sich der dritten Theiss–Staustufe anschliessenden archäologischen Arbeiten im Komitat Szolnok. *ArchÉrt* 109 (1982) 223–230.
- RACZKY P. 1988: *A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikkal a neolitikum, rézkor időszakában. Újabb kutatási eredmények és problémák*. Szolnok.
- RACZKY P. 1992: The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinča Complex (New Archaeological Evidences for the Relations). *Balkanica* 23 (1992) 147–165.
- ŠIŠKA, S. 1986: Grabungen auf der neolithischen und äneolithischen Siedlung in Šarišské Michaľany. *SLA* 34 (1986) 439–454.
- ŠIŠKA, S. 1989: *Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku*. Bratislava.
- WINN, S. M. M. 1981: *Pre-writing in Southeastern Europe: the sign system of the Vinča culture*. Calgary.

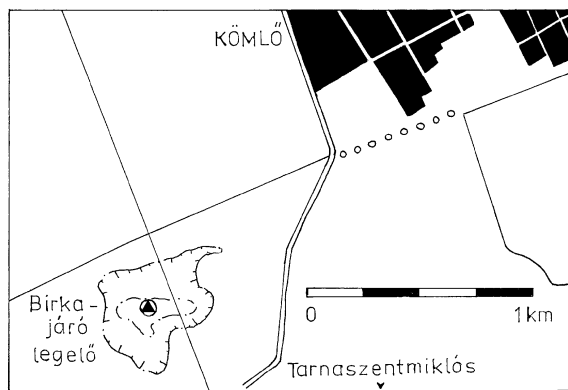
A szakálhái időszak arcos edénye Kömlőről¹

Várpalotai Csabának ajánlva

1996 júniusában a Kömlő körzetéhez tartozó Birka-Járó-legelő nevű határrészen (1. kép) – melyen ma szántóföld és homokbánya található –, a homokbánya területén végzett terepbejárás során egy leszakadt partrészből a szakálhái időszakra sorolható arcos edény töredékei kerültek napvilágra (2. kép). A felszínen régészeti objektum körvonalai nem voltak megfigyelhetők.

A tárgy leírása: Narancs-vörösesre égett, finom szemcsés pelyvás soványítású agyagból készült, cilindrikus nyakú, gömbös testű, nagyméretű tárolóedény felső részének töredéke. Pereme megvastagodó, függőlegesen rovátkolt. A hengeres nyakon karcolt arcbrázolás látható, melyet kétoldalt karcolt létra- és geometrikus minta övez. Az arcot vízszintes vonalkával jelölt szempár és bütyökkor jelzi; két oldalán karcolt díszű oszlopfülekkel. Az arc alsó részét M-motívum és vízszintes szalagminta zárja. A fej hátsó részét karcolt meanderek díszítik. Az edény vállán és a has felső részén körbefutó spiráldíszítés részletei láthatók.² Az edénytöredék több darabból kiegészített. Ma: 31,5 cm, Pá: 21,2 cm, alsó á: 36,0 cm. A tárgy leltározatlan, az egri Dobó István Vármúzeum Régészeti gyűjteménye őrzi.

Az edény a szakálhái csoport jellegzetes stílusjegyeit viseli magán: karcolt szempár, plasztikus orrkiképzés, karcolt M-motívum. Párhuzamként a hasonló rovátkolt díszítésű peremmel ellátott, a csoport korai időszakában tartozó szentes-jaksorparti (KALICZ–MAKKAY 1972, 12. 8/2 ábra) és a szentes-ilonaparti (KALICZ–MAKKAY 1972, 12. 7/1 ábra) említhető. Hasonló alakú a Battonya-Gödrösökön előkerült, szintén oszlopfülű és rovátkolt peremmel ellátott edény is, de a csoport kései időszakába sorolható (GOLDMAN 1978, 103. 4. ábra; GOLDMAN 1984, 247. 2. ábra).

1. kép. Kömlő-Birkajáró-legelő – a lelőhely térképe
Fig. 1. Kömlő-Birkajáró-legelő – map of the site

A lelőhely a szakálhái csoport területének nyugati régiójában, a könyék kiemelkedő részén helyezkedik el. Közvetlen közelében egykori vízmeder nem megfigyelhető, ám annak megléte mégis valószínű. A legközelebbi ismert egykorú lelőhelyek: Tarnabod-Templomföld (KALICZ–MAKKAY 1977, 106, 160), Visznek-Kecske-domb (KALICZ–MAKKAY 1977, 106, 183), Tarnasádnagy-Sándor-része (KALICZ–MAKKAY 1977, 111) és Füzesabony-Pusztaszikszó (KALICZ–MAKKAY 1977, 130). A lelőhely nagy része az egykori és mai homokbányászat következtében megsemmisült, így annak eredeti kiterjedése még hozzávetőleg sem megbecsülhető.³

Danyi József

Egyetemi hallgató

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

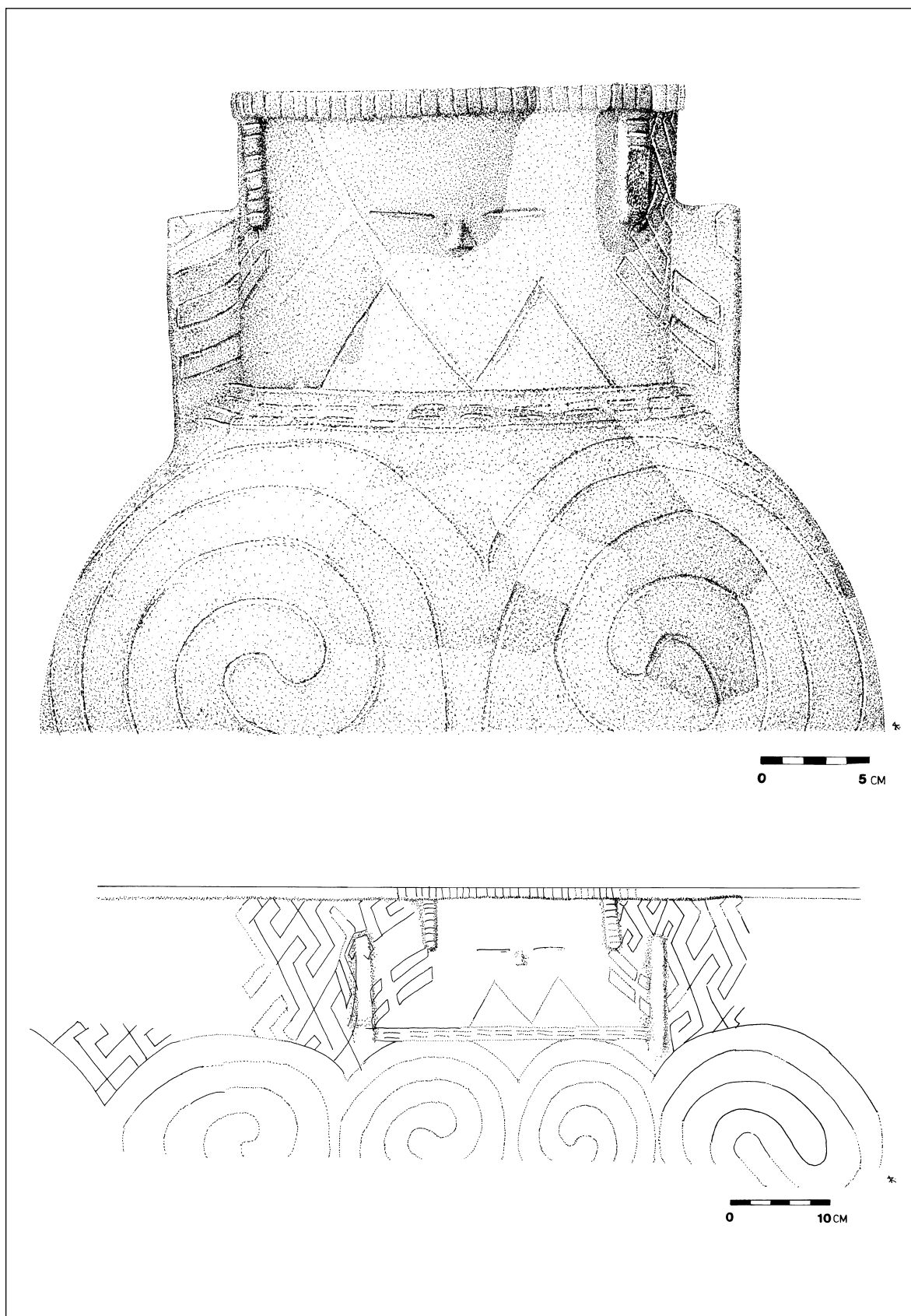
Irodalom:

- BANNER J–BÁLINT A. 1935: A szakálhái őskori telep. *Dolg* 11 (1935) 76–88.
GOLDMAN GY. 1978: Arcos edények és más emberábrázolások Battonyáról. *Békési Élet* 13 (1978) 102–105.
GOLDMAN, GY. 1984: *Battonya-Gödrösök: eine neolithische Siedlung in Südost-Ungarn*. Békéscsaba.
KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1972: Gefässe mit Gesichtsdarstellungen der Liniendbandkeramik aus Ungarn. In: *Idole. Prähistorische Keramiken aus Ungarn*. Veröffentlichungen aus den Naturhistorischen Museum 7, Wien 1972, 9–15.
KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1977: *Die Liniendbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. StudArch 7, Budapest.
MAKKAY J. 1982: *A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Az időrend és a népi azonosítás kérdései*. Budapest.

¹ Köszönetem fejezem ki Raczy Pálnak és Sebők Katalinnak a szakmai segítségért, Szabó Gábornak és Domboróczki Lászlónak a belém vetett bizalmukért.

² Az edény restaurálását Zamadits Ágnes végezte.

³ A csoport ismert telepei: Szarvas-Botánikus kert: 6 ha (MAKKAY 1982, 129) Hódmezővásárhely-Szakálhát: 5 ha (BANNER–BÁLINT 1935, 76), Battonya-Gödrösök: 14 ha (Goldman 1984, 88).

2. kép. Arcos edény töredéke Kömlőről
 Fig. 2. Fragment of a face pot from Kömlő

Neolithic finds from cave 1200/105 in the Vargyas Pass (Harghita county, Romania)

Cave 1200/105 lies at the base of a smaller cliff at an altitude of 105 m from the Vargyas creek flowing through the Vargyas Pass in southeastern Transylvania (Fig. 1).¹ This small cave was in fact one of the natural entrances to cave 1200/9, the Lubinit Cave,² but debris blocked the passage between the two caves. The connection between the two caves can be proven acoustically. The 3 m wide and 1.5 m high entrance to the cave faces northeast. The narrowing entrance slopes towards the single cavern of the cave that is 2 m wide, 5.5 m long and 1.5 m high (Fig. 2). The cavern floor is covered with fallen limestone debris and humus.

At the time of its discovery in November, 1979, the entrance was blocked with rocks, but one could clearly see the cavern. After the rocks had been removed, the entrance passage became accessible and upon entering the cavern we found two intact pottery bowls by the wall, partly em-

bedded in the debris on the cave floor (Fig. 3.a-b). The larger vessel (Fig. 3.a) was half filled with humus, while the smaller one (Fig. 3.b), lying some 1.5 m from it, was filled with a mixture of humus and bones. We also found a piece of bone that had apparently been worked (Fig. 5) and the base and body fragment of another vessel (Fig. 4).

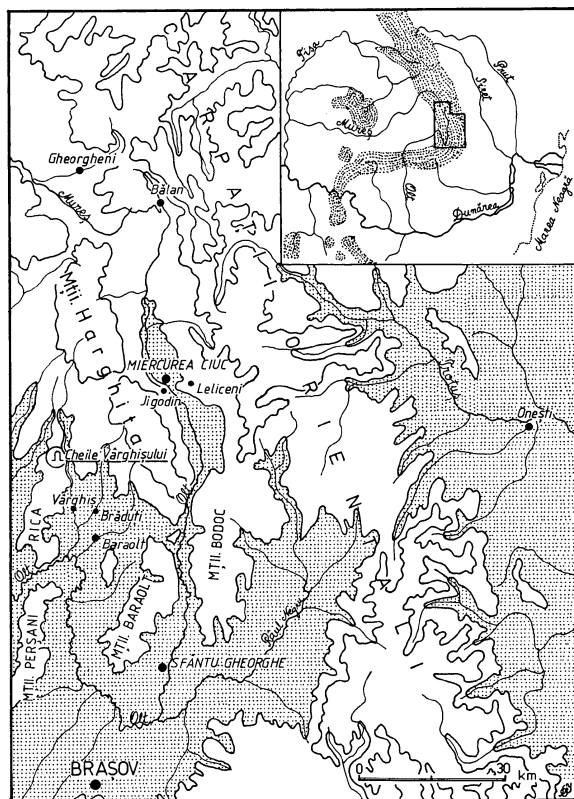

Fig. 1. The Vargyas pass in SE Romania
1. kép. A Vargyas-szoros DK-Romániában

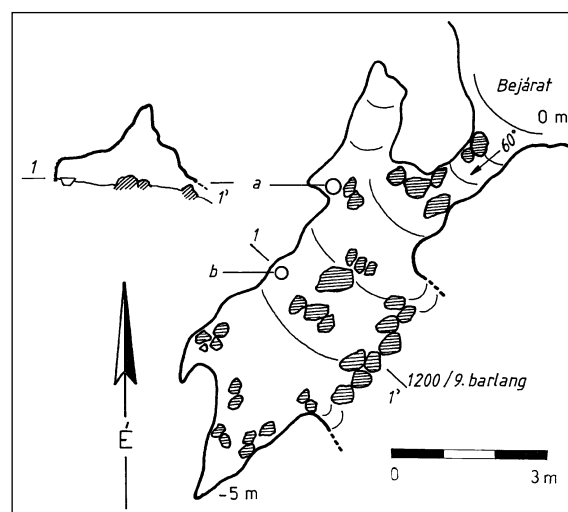

Fig. 2. Vargyas pass. Cave 1200/105
2. kép. Vargya-szoros. 1200/105. sz. barlang

Description of the finds

1. Conical bowl, hand-thrown, brown exterior, black interior, made from clay tempered with sand and quartz pebbles. H. 12.0 cm, diam. of rim 29.0 cm, diam. of base 0.9 cm (Fig. 3.a).
2. Conical bowl, hand-thrown, reddish-brown exterior with greyish-black patches, reddish-brown interior with grey patches under the rim, made from clay tempered with sand and quartz pebbles. The bowl is decorated with three, evenly spaced round impressions, the imprint of a cord can be made out on the base. H. 9.5 cm, diam. of rim 25.5 cm, diam. of base 6.0 cm, Th. 0.6 cm (Fig. 3.b).
3. Fragment of a conical vessel, reddish-brown with roughened surface, made from clay tempered with sand and quartzite pebbles. H. 16.0 cm, Th. 0.6 cm (Fig. 4);
4. Bone artefact, with traces of working on both ends (Fig. 5).

Comparable bowls can be quoted from the Late Neolithic cultures of Transylvania (such as the Erősd culture: LÁSZLÓ 1924, Pl. 1. 4–5; the Pet-

¹ For earlier archaeological investigations in the caves of the Almási karst, cp. DÉNES–V. SZABÓ 1998, 89–90, note 4.

² An Early Bronze Age hoard of two copper shafthole axes and two spiral armrings was found in this cave. Cp. DÉNES–V. SZABÓ 1998.

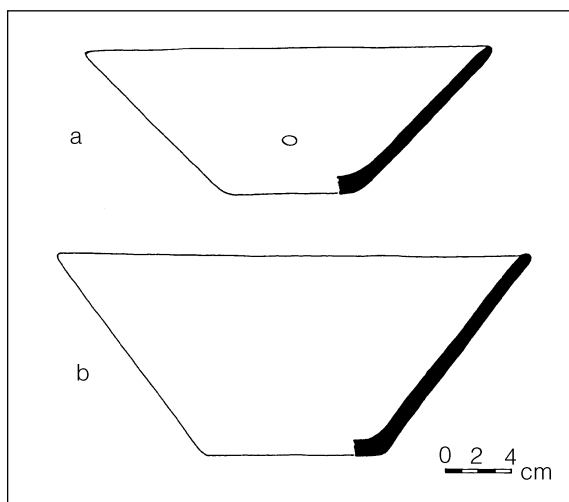

Fig. 3. Neolithic bowls from cave 1200/105
3. kép. Neolitikus tálak az 1200/105 sz. barlangból

reşti culture: PAUL 1992, Pl. XXIV. 29.31; Tordos: ROSKA 1941, Taf. LXXX. 2, 4, 13–14, Taf. CLI. 1). The fragmented vessel also represents a fairly common form (PAUL 1992, Pl. XXV. 1). Although vessel finds of the Körös–Criş culture have been reported from the caves of the Vargyas Pass, the vessel forms of this culture rarely include conical

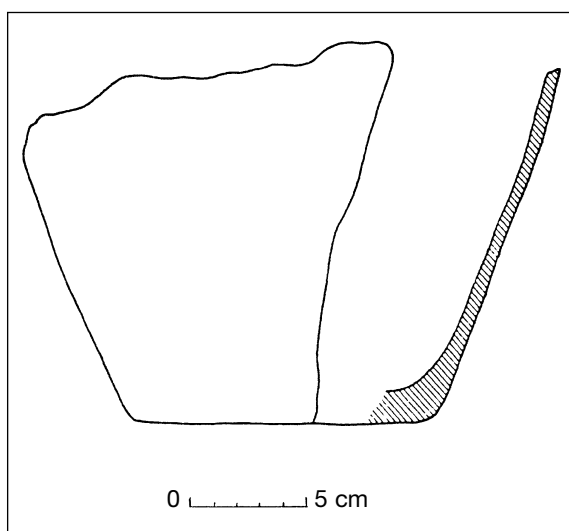

Fig. 4. Neolithic vessel fragment from cave 1200/105
4. kép. Neolitikus edénytöredék az 1200/105 sz. barlangból

bowls (COMŞA 1970; ZAHARIA 1962) and thus the vessels described above cannot be dated to the Early Neolithic.

The currently known prehistoric vessels finds from the caves of the Vargyas Pass suggest that these caves had been most frequently used by Coţofeni and Wietenberg communities. However, the

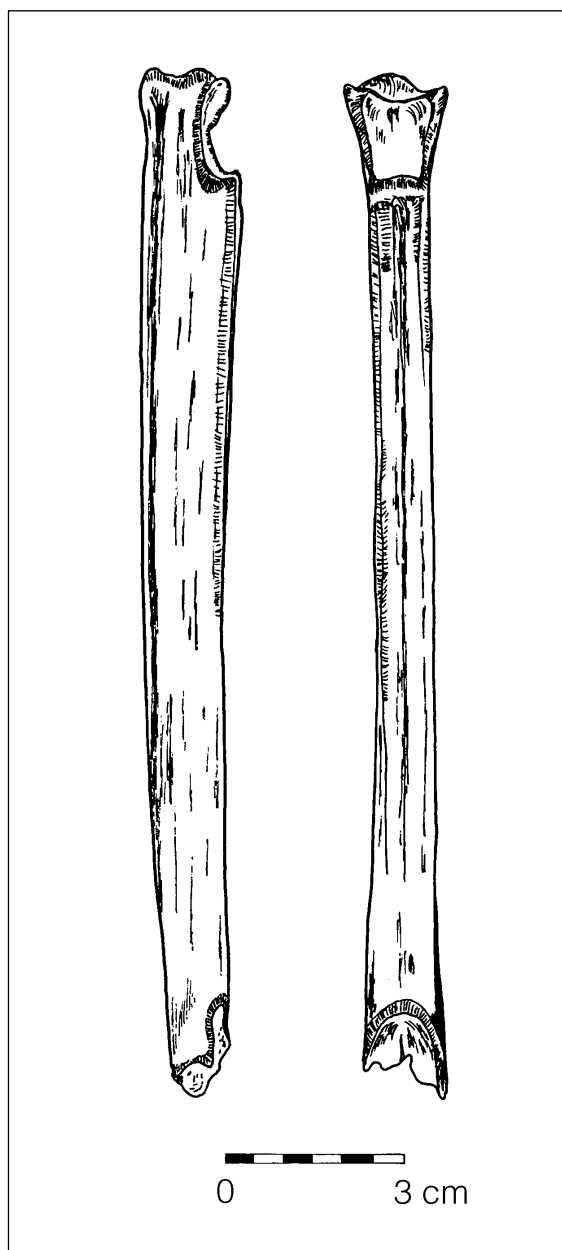

Fig. 5. Neolithic bone artefact from cave 1200/105
5. kép. Neolitikus csonteszköz az 1200/105 sz. barlangból

bowls from cave 105 described above are not common to the pottery of these two cultures,³ and thus we may assume that these bowls come from the Neolithic. The use of the cave in the Neolithic is also indirectly indicated by the fact that finds from later period have not yet been recovered, suggesting that after the entrance to the cave had

³ For the vessel forms of the Coţofeni culture, cp. ROMAN 1976; for the vessel forms of the Wietenberg culture, cp. BOROFFKA 1994.

been blocked, the cave was not used in later periods.

The blocking of the entrance would suggest that great care was taken to conceal the vessels and their contents in this difficultly accessible and rather hidden small cave. We may assume that

these vessels were not used for storing food, but rather that these vessels were deposited in the cave as part of a ritual. The vessels had perhaps contained the remains of a sacrifice or of votive gifts (perhaps foodstuff).⁴

István Dénes

4023 Baraolt
Str. 1 Dec. 1918, no. 27. bl. 6, ap. 5
Jud. Covasna
Romania

Gábor V. Szabó

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest
Múzeum körút 4/B
Hungary

References:

- COMȘA, E. 1970: Unele probleme ale culturii Criș. *Aluta* 2 (1970) 35–45.
- BOROFFKA, N. 1994: *Die Wietenberg-Kultur*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn.
- DÉNES, I.–V. SZABÓ, G. 1998: Der frühbronzezeitliche Bronzedepotfund aus der Höhle 1200/9 in der Enge des Vargyas-Baches (Cheile-Varghișului) in Südost-Siebenbürgen. In: Ciugudean, H.–Gogâltan, F. (eds.) 1998: *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin*. Bibliotheca Musei Apulensis 8. Alba Iulia, 89–110.
- LÁSZLÓ, F. 1924: Les types de vases peints d'Ariuşd (Erösd). *Dacia* 1 (1924) 1–27.
- PAUL, I. 1992: *Cultura Petrești*. București.
- ROMAN, P. I. 1976: *Cultura Coțofeni*. București.
- ROSKA M. 1941: *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárában — Die Sammlung Zsófia von Torma in der Siebenbürgischen Nationalmuseums*. Kolozsvár.
- SOROCEANU, T. 1995: Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen — Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten. In: Soroceanu, T. (red.): *Bronzefunde aus Rumänien*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 10. Berlin 1995, 15–80.
- ZAHARIA, E. 1962: Considérations sur la civilisation de Criș à la lumière de sondages de Leț. *Dacia* 6 (1962) 5–51.

⁴ For the problem of the sacral and profane nature of prehistoric pottery and metal objects in caves, cp. Soroceanu 1995, 27–28.

A Neolithic clay object of unknown function from Becsehely (SW Transdanubia)

Find circumstances

This article describes the fragment of a burnt, oval clay object (Fig. 1. a-c; Fig. 2. a-d) that came to light at Becsehely-Homokos-dűlő. The site was identified by L. Horváth during a field survey (HORVÁTH 1994, 87). A total of 64 m² were investigated in the course of a small rescue excavation conducted by N. Kalicz. He called the site Becsehely II in order to distinguish this locality from another Neolithic site lying a mere 1 km away. He evaluated and published the finds in 1979 (KALICZ 1980a; KALICZ 1980b). A large-scale rescue excavation was begun in 1999 by the Directorate of the Zala County Museums, as part of the preliminary field surveys and excavations linked to the construction of the M7 motorway. The excavation was by conducted L. Horváth, L. A. Horváth and the author. Over 200 archae-

ological features were uncovered, their majority representing both the older phase and the so-called Keszthely group of the Transdanubian Linear Pottery Culture (TLPC). A few finds of the Copper Age Balaton-Lásinja culture, as well as a Bronze Age and a late Migration period pit were found. Even though this unique object was found in the course of an archaeological excavation, it is a stray find that came to light when a scraper removing the humus and the upper mixed earth layer turned it out of the soil. Unfortunately, the object was damaged: its upper part is broken. We could observe its exact findspot since its contours could be clearly observed in the smoothed soil surface: it lay quite far from the pits around its findspot. It is therefore clear that this object cannot be associated with any of these pits.

Description of the find

The object in question is made of clay tempered with sand, organic material and crushed pebbles. Its colour is greyish-brown. The surface is not very carefully smoothed. It has an oval, flattened form; the two narrower ends curve slightly upward. Its length is 15.7 cm, its maximum width is 11.9 cm, its height is 3.3 cm. There are 6 perforations around its edge. On the top, approximately in the centre of the object, there are two roughly semicircular stubs, the remains of a handle or perhaps of an animal or human figure - whose form cannot be reconstructed — that had been damaged by the scraper.

Dating of the find

In view of its temper and manufacturing technique the find can be dated to the Neolithic. Since this site yielded the finds of one Neolithic culture only, the TLPC, the object can be dated to the Middle Neolithic.

Problems in the reconstruction and interpretation of the find

Since it is exactly the central, most important part of the object that was broken, there are hardly any starting points for its reconstruction and interpretation. What did this object look like? I do not know of any analogous pieces. The perfora-

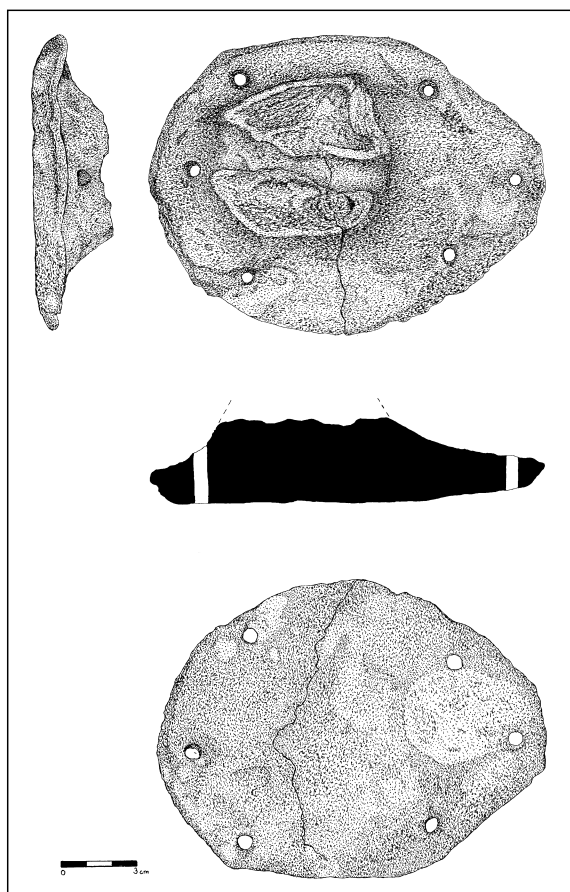

Fig. 1. Neolithic clay object from Becsehely
1. kép. Neolitikus agyagtárgy Becsehelyről

tions suggest that it might have been a pendant, but no traces of wear caused by strings could be observed around the perforations. In the lack of analogous pieces it is currently impossible to determine the exact function of this unusual object. We can only hope that a similar, but intact piece will be found in the near future that can

contribute to the reconstruction and interpretation of this piece.

Judit P. Barna
8361 Keszthely
Balatoni Museum
pbarna@dpg.hu

References:

- KALICZ, N. 1980a: Funde der ältesten Phase der Linienbandkeramik in Südtransdanubien. *MittArchInst* 8-9 (1978-79 [1980]) 13–46.
- KALICZ, N. 1980b: Becsehely. Ausgrabungen. *MittArchInst* 8-9 (1978-79 [1980]) 203.
- HORVÁTH L. 1994: Nagykanizsa és környékének története az újkőkortól a római kor végéig (The history of Nagykanizsa and its surrounding between the Neolithic and the Roman period). In: Nagykanizsa: Városi monográfia, Vol. 1. Nagykanizsa 1994, 85–141.

A Small Neolithic Bone Chisel from Kompolt-Kistér (Central Hungary)

Introduction

The site of Kompolt-Kistér is located between 97.1 to 97.5 km along the M3 Motorway that runs northeast of Budapest. Rescue excavations at this section of the road were directed by Dr. Andrea Vaday in 1994. Hand-collection at this site yielded 778 identifiable but non-worked animal bone fragments attributable to the neolithic Alföld Linearband culture. Another major chronological component at this site, the Sarmatian settlement (dated to the Roman period) was represented by a comparable, 839 identifiable fragments (BARTOSIEWICZ 1999, 324). Over one third of the archaeozoological material originated from mixed layers, which makes their culture historical interpretation dubious if not impossible. A small bone chisel, discovered among the miscellaneous sherds following the restoration of ceramics, however, could be identified as neolithic. Its identification is worth considering here.

Circumstances of recovery

Among the largely non-characteristic pieces of worked bone from this site, mostly consisting of Sarmatian skate fragments, a small bone artifact stood out with its clearly defined shape and careful working (*Fig. 1*). Its evidently planned shape and careful execution already indicated that it was probably of neolithic origin: during prehistory, a major emphasis was placed on the refined manufacturing of certain types of bone tools. Later tool manufacture is characterized either by more careless ad hoc production or by more carefully made mass produced tools and ornaments which are specific and often parts of compound objects.

This small, beveled bone tool, came to light in Feature 251, near a fireplace in a slight depression of the large and shallow (on average 24 cm deep) “workshop” irregularly shaped feature (278). Based on the typochronology of sherds recovered, from this feature, Feature 251 was dated to the Alföld Linearband culture (BÁNFFY et al. 1999, 66).

Typological parameters

Using the bone tool typology developed by Jörg Schibler for the neolithic lakeshore settlement of Twann (Lake Biel; SCHIBLER 1981), this tool may

be considered a Type 4/2 chisel-shaped “axe” blade. It must be emphasized, however, that this term is based on purely formal attributes, rather than function. Bone tools with beveled edges manufactured in this way indeed are similar to small, ground stone “axes”. There is experimental evidence showing that these tools may have been used in antler or wood working (SCHIBLER, 1997). High handling polish on many such specimens (including the Kompolt-Kistér find), however, may also be indicative of hand-held use which would be counter-indicative for their use as adzes.

Such refined tools with beveled ends are relatively rare. A similar piece can be found at the neolithic site of Füzesabony-Gubakút (RACZKY ET AL. 1997, 167, Nr. 74) but because such pieces are rare and the fact that find assemblages of bone tools are rarely published it is difficult to trace others in the literature from Hungary itself. Only thirteen analogous specimens were identified by the author among the over 3500 pieces of worked (!) bones in the water-sieved assemblage from another lakeshore settlement in Western Switzerland, Saint Blaise Bains des Dames (Lake Neuchâtel; BARTOSIEWICZ–CHOYKE 1997). At that site, most such artifacts occurred in the Auvernier layers of the settlement. Only three specimens

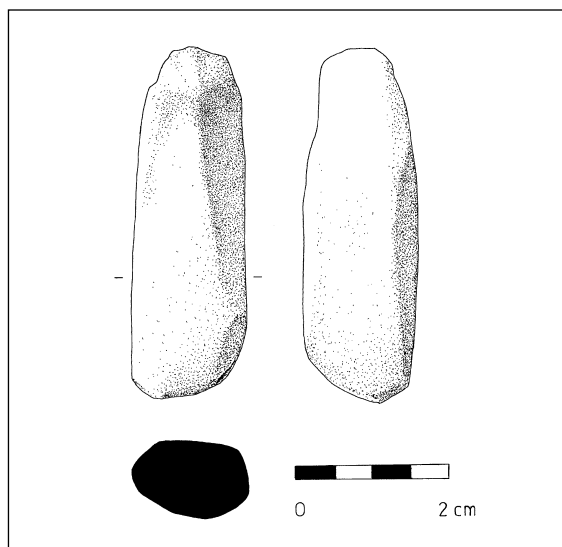

Fig. 1. Type 4/2 chisel-shaped “axe” blade from Kompolt-Kistér

1. kép. Csont véső alakú balta Kompolt-Kistérről

were found in the earlier, Lüscherz culture material. Considering the rarity of both this bone tool type and water-sieved assemblages, the material from Saint Blaise Bains des Dames was regarded as a typological standard in this study to which the single Kompolt-Kistér specimen could be compared both typologically and in metric terms (Table 1).

Table 1. Metric comparison between Type 4/2 chisel-shaped “axe” blades (edge measurements after SCHIBLER 1981: 19, Abb. 8)

	Kompolt–Kistér	Swiss mean (n=12*)
Weight, g	7.9	8.6
Greatest length, mm	50.0	53.4
Greatest breadth, mm	15.9	18.5
Greatest depth, mm	8.4	7.4
Edge length, mm	4.8	6.0
Edge breadth, mm	12.5	15.2

* One specimen was fragmented and thus not measurable

The even more refined, Type 4/1 bone axe blades that imitate perfectly ground stone blades, represent a high quality of craftsmanship and relatively intensive labor expenditure. As such they are relatively infrequent. This type was more common in the earlier Cortaillod and Pfyn cultures (CLASON 1991, SCHIBLER 1981, 49). At the site of Zürich-Mozartstrasse (Eastern Switzerland) it was most abundant in the Horgen culture strata (SCHIBLER 1987, 172). The single specimen from the Saint Blaise Bains des Dames settlement was found in the upper portion of the Auvernier stratigraphy.

Raw material

The Kompolt-Kistér tool was made from an unidentifiable long bone splinter of a large ruminant. In keeping with the transitional character of this formal type between “adze-axes” (type as-

signment depending on orientation after hafting) and “chisels”, such tools are commonly made on large ruminant long bone fragments. One exception in the Saint Blaise Bains des Dames material is a massive Caprine stylopodium (probably femur) fragment worked in this manner. Among the bones of large ruminants stylopodium and metapodium fragments are both characteristic (Table 1).

Hunting was of major importance in meat procurement at the site of Saint Blaise Bains des Dames, and red deer contributed more bones to the pool of raw materials than at Kompolt-Kistér. Given the unusually small number of wild animal remains in the bone assemblage from Kompolt-Kistér (3.1 % of 774 identifiable specimens; BARTOSIEWICZ 1999, 324), however, it is most likely that the object under discussion here was made from a long bone diaphysis of cattle. The fact that in 10 out of 13 cases not even the skeletal part could be precisely recognized is the consequence of the high degree of manufacturing that often changed the natural shape of such long bone fragments beyond recognition.

Manufacturing and edge morphology

This artifact type is to a great extent defined by the degree of craftsmanship. In sharp contrast to completely worked over bone adze-axes (Type 4/1), however, some of the bones’ original features may be retained, and sometimes traces of the *cavum medullare* may also be observed on the tool’s surface. On the other hand, it is important to emphasize that the natural bone morphology is not taken advantage of in the final shape, any major long bone diaphysis splinter can be turned into this type of tool.

Similarly to the chisel from Kompolt-Kistér, the specimens identified at Saint Blaise Bains des Dames were ground to shape with a sandstone-

Table 2. The taxonomic/anatomical distribution of raw materials within Type 4/2 tools at Saint Blaise Bains des Dames

	Cattle	Caprinae	Red deer	Large ruminant	Total
metacarpus	-	-	1	-	1
femur	-	-	-	1	1
metatarsus	-	-	1	-	1
stylopodium indet.	1	1	-	1	3
metapodium indet.	-	-	1	2	3
long bone indet.	-	-	4	-	4
Total	1	1	7	4	13

like abrasive material. This modification effects the major portion of the tools' surface, but may be obliterated by both use wear and handling polish.

A broad range of edge shapes from simple convex through rectangular to "guillotine"-shaped have been noted in this type. The edge shape is dependent on the way the tool was used and duration of use. The chisel under discussion here has a simple convex edge. The longitudinal section of the beveled edge among chisel-shaped "adze-axe" blades tends to be symmetric. This also holds true for the Kompolt-Kistér specimen.

Possible function

As is shown by the metric evaluation, the Kompolt-Kistér specimen was even smaller than the average of the otherwise not too large specimens from Saint Blaise Bains des Dames. Since this relatively small piece of bone did not seem to have been hafted, it could not have served a particularly heavy-duty purpose such as wood cutting, bark stripping or antler working.

As opposed to highly planned and carefully manufactured Type 4/1 bone "axes", the type represented by the Kompolt-Kistér specimen was less likely to have served a purely decorative purpose. Given its smooth wear and high handling polish, it must have been used in some fine activity, stereotypically described as "hide scraping". Similar functions may have included some forms of food preparation or even cosmetic activities.

Conclusions

Perhaps the most important lesson to be drawn from the identification of this neolithic tool from among sherds of much later Sarmatian ceramics is that examination of all classes of raw material, including bone tools, may help the archaeologist recognize when the find assemblage is seriously disturbed, even in the absence of ceramic evidence.

The small, but carefully produced bone tool under discussion in this brief study is a typical neolithic "Class I" tool (CHOYKE 1997). It could be typologically evaluated against the background of a dozen similar specimens from Switzerland. It would be erroneous, however, to hypothesize anything but formal correspondences between the Kompolt-Kistér specimen and its Swiss parallels. These latter, however, helped shed some light on the regularities of raw material use, manufacturing, and ultimately size criteria by which the single specimen could be better interpreted.

As for function, the only conclusion that could be drawn from the single chisel-shaped "adze-axe" blade found at Kompolt-Kistér is that such a finely manufactured, small but unhafted tool must have been used in a relatively delicate activity. This hypothesis is also supported by high handling polish over the tool's surface, although the function itself could not be more exactly identified.

Alice M. Choyke

Aquincumi Múzeum
1031 Budapest, Szentendrei út 139.

References:

- BARTOSIEWICZ, L.–CHOYKE, A. M. 1997: Osteological analysis of bone tools: a preliminary case study from the Swiss Neolithic. *ActaArchHung* 49 (1997) 227–259.
- BARTOSIEWICZ L. 1999. A lelőhely állatcsontanyaga – archaeozoológia – Animal bone materials from the site – Archaeozoology. In: Petercsák T.–Szabó J. J. (eds.): *Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán – A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site. Rescue excavations at the M3 motorway*. Heves Megyei Régészeti Közlemények, Eger 1999, 279–338.
- BÁNYFY, E.–GOGÁLTAN, F.–HORVÁTH, F.–NAGY, A.–VADAY, A. 1999: Régészeti objektum- és anyagleírások — The description of archaeological features and materials. In: Petercsák T.–Szabó J. J. (eds.): *Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán — A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site. Rescue excavations at the M3 motorway*. Heves Megyei Régészeti Közlemények, Eger 1999, 13–128.
- CHOYKE, A. M. 1997: The bone manufacturing continuum. *Anthropozoologica* 25-26 (1997) 65–72.
- CLASON, A. T. 1991: Viehzucht, Jagd und Knochenindustrie der Pfynner Kultur. In: Waterbolk, H. T.–Van Zeist, W. (eds.): *Niederwil, eine Siedlung der Pfynner Kultur. Band 3. Naturwissenschaftliche Untersuchungen*. Bern und Stuttgart, 115–220.
- RACZKY P.–KOVÁCS T.–ANDERS A. (eds.) 1997: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései — Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway*. Budapest.

- SCHIBLER, J. 1981: *Typologische Untersuchungen der cortaillozeitlichen Knochenartefakte. Die neolithischen Ufersiedlungen von Twann, Band 17*. Schriftenreihe der Erziehungsdirektion des Kantons. Bern.
- SCHIBLER, J. 1987: Die Knochenartefakte. In Gross, E. et al. (eds.): *Zürich "Mozartstrasse". Neolithische und bronzezeitliche Ufersiedlungen*. Band 1, Berichte der Zürcher Denkmalpflege, Monographien 4, Zürich, 167–176.
- SCHIBLER, J. 1997: Knochen- und Geweihartefakte. In Schibler, J. et al. (eds.): *Ökonomie und Ökologie neolithischer und bronzezeitlicher Ufersiedlungen am Zürichsee*. Band A (text). Monographien der Kantonsarchäologie Zürich 20, Zürich und Egg, 122–219.

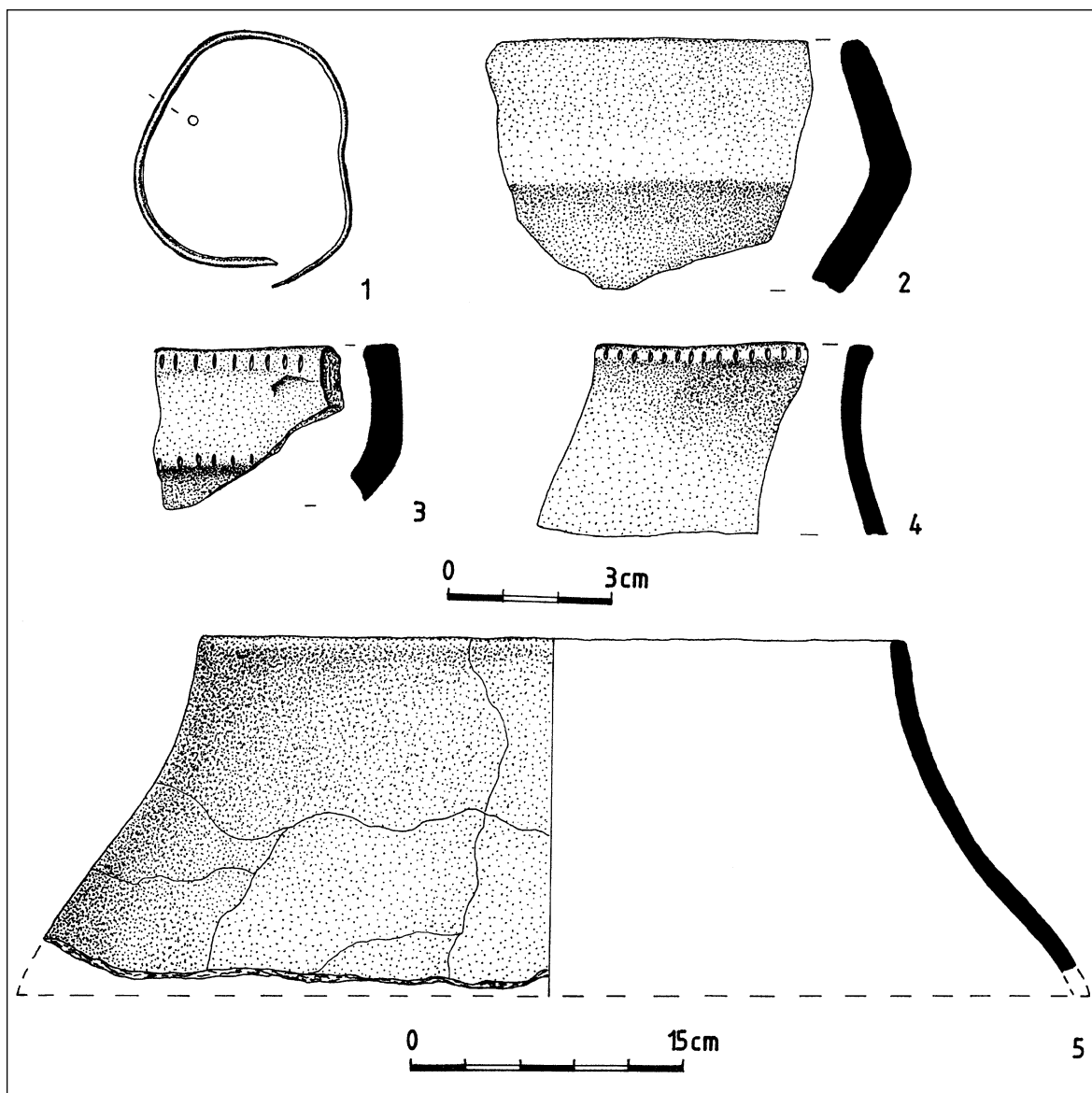
A Balaton–Lasinja-kultúra első rézlelete Somogy megyéből

A 61. számú főút Kaposvárt észak felől elkerülő szakaszának építését régészeti feltárások előzték meg, amelyek során 1999-ben az 1. számú lelőhelyen összesen kilenc korszak településmaradványait ill. temetkezéseit találtuk meg. A lelőhely Kaposvár és Toponár között a zaranypusztai terményszárítótól keletre kb. 500 m-re található a Deseda-patak jobb partján emelkedő dombon. A mintegy 15000 m²-nyi feltárt terület a patak mocsaras-vizenyős partja és a domb túloldalán lévő

erdősáv között húzódott ÉNy-DK-i irányban. A Balaton–Lasinja-kultúra kb. félszáz gödre a felület alsó száz méterétől a dombtetőig jórészt elszórtan helyezkedett el. A rézlelet a 461. számú objektumból került elő.

Az objektum leírása:

Az objektum déli vége a szelvényfal alá nyúlik. Feltárt része kb. 4,5×6,5 m-es, szélein sekélyebb (20-35 cm), szabálytalan alakú. Nyugati felében kisebb és ovális, középtájon nagyobb, kb. kerek beásás van, mindkettő lejtős oldalú és megközelítőleg 90 cm mély. Az objektum keleti szélé nem határozható

1. kép. Kaposvár-Deseda-patak – a Balaton–Lasinja-kultúra leletei
Fig. 1. Kaposvár-Deseda-patak – finds of the Balaton–Lasinja culture

meg pontosan, ide csatlakozik a bizonytalan vonalú 460. árok, ill. a valószínűleg korábbi 577. gödör. Betöltése meszes, homoklisztzel és elszórtan paticszemcsével kevert sötét szürkésbarna humusz. A nyugati gödör metszetalának bontása során került elő a rézhuzal, a másik beásás nyelési szinthez közeli részében nagy méretű edény töredékei voltak egy kupacban.

A leletanyag:

1. Rézhuzal. Ovális alakúra, 4,3 cm átmérővel egyenetlenül hajlított, kör átmetszetű, végei egymás fölé 0,3 cm-nyire nyúlnak. A huzal egyik szára vastagabb (Á.: 0,2 cm) és lapított, másik szára vékonyabb (Á.: 0,13 cm) és hegyesedő végű. Előkerülésekor jellegzetes zöld színű korróziótermék borította felületét. H.: 13,2 cm. A huzal összetétele alapján tiszta réz, természetes szennyeződésként kevés vasat, nikkelt és arzént tartalmaz.¹ (1. kép 1)
2. Bikónikus tál perem- és oldaltöredéke, barna színű. (1. kép 2)
3. Bikónikus tál perem- és oldaltöredéke. A külső peremszél és a törésvonal bevagdossott, a perem egy helyen megvastagodik (bűtyök indulása?), világosbarna. (1. kép 3)
4. Szűkülő szájú, enyhén kihajló és megvastagodó peremű, vékony falú edény perem- és oldaltöredéke. Az egyenesen levágott perem külső széle bevagdossott, sötétszürke. (1. kép 4)
5. Szűkülő szájú, egyenesen levágott peremű tárolóedény (hombár) perem- és oldaltöredékei. Jól tömörített, vörösszürke foltos, eredetileg simított szürkés felületű. Összesen 50 db töredék. Pá.: 36 cm. (1. kép 5)²
6. Négy, sötétszürke ill. szürkésbarna színű peremtöredék szűkülő szájú edényekből.
7. Szűrőedény vöröses színű töredéke.
8. Csőtálpas edény talpának sötétszürke, jól tömörített aljtöredéke.
9. Oldaltöredékek és aljtöredékek különböző színű és nagyságú edényekből (95 db). Az egyikén két bekarcolt vonal látszik, két-két töredéken fül csomkja, ill. vízszintes hurkafül van.³
10. Kevés állatcsont.

A 461. objektum kerámiája összességében jól kiégetett, homok és kerámiazúzalék különböző arányú keverékével vagy kisebb részben kerámiazúzalékkal soványított. A felület kopottsága miatt az eredeti simítás csak néhány esetben volt megfigyelhető.

E kerámiatechnikai jellemzőkön kívül az edényformák alapján is a középső rézkori Bala-

ton–Lasinja-kultúrához köthető a leletanyag. A kultúra vezértípusának mondható a bikónikus tál (KALICZ 1974, 81), amelynek kónikus felső részű, gyakoribb változata (1. kép 2) mellett a behúzott felső részű variáns (1. kép 4) található meg leleteink között. A szűkülő szájú tárolóedény (1. kép 5) és a csőtálpas tál típusa sokszor előfordul, szűrőedények töredékeivel azonban már ritkábban találkozunk az eddig közölt leletanyagban. A díszítést illetően a bekarcolt vonaldísz jórészt a kultúra D- ill. DNy-dunántúli kerámiájában a korsókon és a tálakon jelenik meg, a perem ill. a törésvonal bevagdossága is általában e két edénytípusra jellemző. A bemutatott kerámia nem szolgál újdonságokkal. Csupán azt említhetjük meg, hogy a feldolgozott Somogy megyei szórványanyagban (Somogyi 2000) nem volt bevagdossott peremű tárolóedény töredéke (1. kép 3).

A Balaton–Lasinja-kultúra önálló, elsősorban a Csáford–Stollhof-típusú korongokkal jellemzett fémművességét Kalicz Nándor a 3. rézhorizont idősebb szakaszába datálta, amely a megelőző tiszapolgári kultúrához köthető horizont szerves folytatása (KALICZ 1982, 10). A kultúra eddig ismert hiteles réztárgyai, egy poncolt díszű korong és egy felsőgallai típusú lapos balta, a Zalavár-Basaszigeten feltárt telep két gödrében kerültek elő (VIRÁG 1986). A leletegyüttesünkben szereplő kis rézhuzal (1. kép 1) talán nem olyan tekintélyes, mint az említettek, mégis Somogy megye első, ásatásból származó rézleleteként újabb adatot jelent a Balaton–Lasinja-kultúra fémművességéhez.

Somogyi Krisztina

Rippl-Rónai Múzeum
7400 Kaposvár, Fő utca 10.

Irodalom:

- KALICZ N. 1974: A balatoni csoport emlékei a Dél-Dunántúlon – Funde der Balaton-Gruppe in Südtransdanubien. *JPMÉ* 14-15 (1969-70 [1974]) 75–96.
- KALICZ N. 1982: A Balaton-Lasinja-kultúra történeti kérdései és fémleletei – The historical problems of the Balaton-Lasinja Culture and its metal finds. *ArchÉrt* 109 (1982) 3–17.
- SOMOGYI K. 2000: A Balaton-Lasinja-kultúra leletanyaga Somogy megyében – Funde der Balaton-Lasinja-Kultur im Komitat Somogy. *ComArchHung* 2000 (in print).
- VIRÁG Zs. 1986: Javarézkori rézleletek Zalavár-Basaszigetről – Middle Copper Age finds from Zalavár-Basasziget. *ArchÉrt* 113 (1986) 3–14.

¹ A tárgy elemi összetétele: Cu: 99,492 %, Fe: 0,212 %, Ni: 0,179 %, As: 0,117 %. A vizsgálatot dr. Költő László (SMMI) végezte NZ-854-es röntgenemissziós analizátorral, I-125 izotóp gerjesztéssel.

² A rajzokat Ambrus Edit (SMMI) készítette.

³ A gödör anyagának leltári száma 98.101.461.1-35. Két töredék (Ltsz.: 98.101.461.7., 19.) valószínűleg nem középső rézkori.

Tál vagy fedő? Újabb adat a „bratislavai típusú” edények kérdéséhez

A badeni kultúra talán legszebb díszkerámiája az ún. „bratislavai típusú” tál.

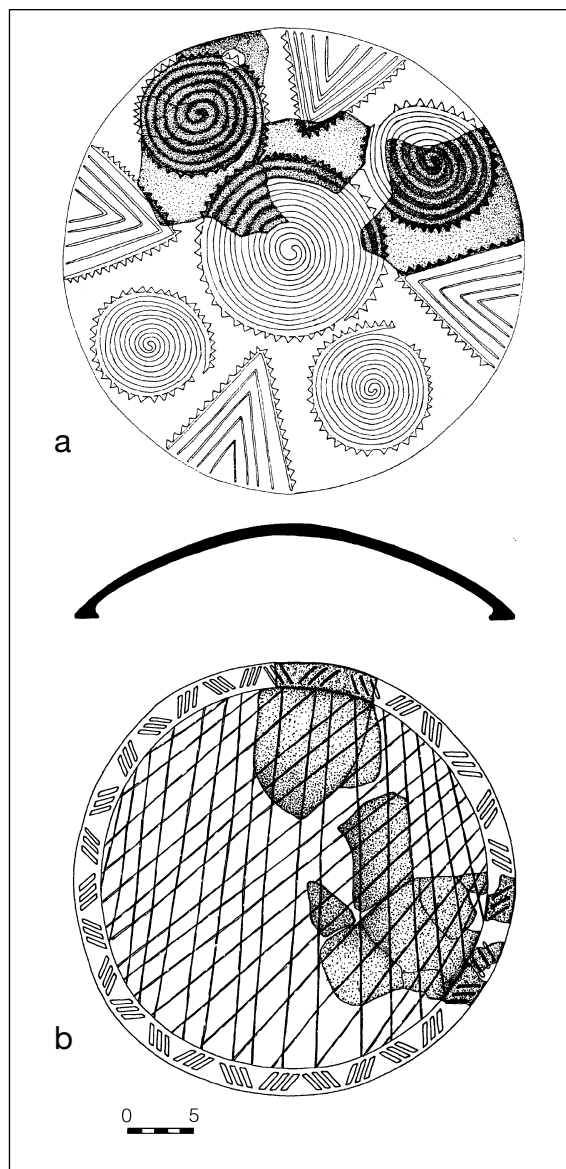
E tárgytypusnak egy újabb, szép példánya került elő 1996-ban, a Szekszárdot elkerülő autópálya építését megelőző feltárásokon Gaál Attila ásatásán a 158. objektumból.¹

A tál vöröses barna színű, helyenként szürke foltos, vízszintes peremű lapos aljú. Peremén három-három ferdén, változó irányban bekarcolt vonalkázás díszíti, belső oldalán egyenletesen bekarcolt rombuszokból összeálló hálóminta van (1. kép a). Külső oldala gazdagon díszített. Aljának közepén nagy méretű spiráldísz, amelynek külső ívét beszurkált háromszögek keretezik. Külső oldalán szimmetrikusan elhelyezett négy, hasonló módon bekarcolt spirál díszíti. A spirálok közötti területet hegyével egymásba rakott, bekarcolt V betűk díszítik, a külső bekarcolt vonalat beszurkált háromszögek keretezik (1. kép b). Szá.: 35,5 cm, M.: 8,0 cm. (S-9/III. lelőhely, 158. obj.)

Az edénytípus első közölt darabját Ecsedy István (ECSÉDY 1973, 14. kép) majd P. Medović publikációiban találjuk meg (MEDOVIĆ 1976, Taf. II. 9), nevét mégis a pozsonyi Pálffy kastély építési munkálatai során előkerült példányokról kapta. Az itt feltárt táltöredékekkel együtt napvilágra került leletanyagot az ásatók a bolezázi csoport jellegzetes anyagaként határozták meg és V. Němejcová-Pavúková rendszerében az Ic fokozatra kelteztek (BAXA–KAMINSKÁ 1984, 194). A jellegzetes táltípus Pavúková rendszerében a baden Ib és Ic fokozatban „I” típusként szerepel, tipológiai jellegzetességeit bővebben azonban nem tárgyalta a szerző (NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11 és Obr. 33).

A „bratislavai típusú” edény funkciójának kérdése mindmáig megoldatlan. Egyes kutatók véleménye szerint fedő (Ecsedy, Medović, Baxá–Kaminská), mások szerint inkább tál volt (Němejcová-Pavúková). Az esetek többségében a mindkét oldalán gazdagon díszített edényről elég nehéz eldönteni, hogy belülről vagy kívülről kellett inkább szemlélni a használat során. Ha belülről, akkor nyilvánvalóan lapos tál volt. Ha a külső díszí-

tettség volt a lényeges, akkor csak fedő lehetett. Sajnos, biztos válaszunk egyelőre nincs, a néprajzi párhuzamokat (ha van ilyen) kell majd segítségül hívni e kérdés megválaszolásához. Egy szempont alapján azonban valószínűleg már most eldönthetjük néhány edényről, mi is volt valójában. Véleményem szerint mindkét verzió (tál és fedő) elfogadható. Az ismert spiráldíszes edényeket át-

1. kép. Szekszárd-S-9 lelőhely – badeni tál belső (a) és külső (b) oldala
Fig. 1. Szekszárd site S-9 – interior (a) and exterior (b) of the Baden bowl

¹ Az S-9 lelőhelyek (Szekszárdot elkerülő autót, I-V. lelőhely) anyagát egy team dolgozza fel Gaál Attila vezetésével. Ezúton is köszönetet mondok Gaál Attilának, hogy e munkacsoportban a badeni leletanyagot feldolgozhatom. Köszönettel tartozom Ódor Jánosnak is azért az önzetlen segítségért, amellyel lehetővé tette a tál gyors közlését. A rajzot Marton Tibornak köszönöm.

nézve azt tapasztaljuk, hogy nem mindegyik volt mindkét oldalán díszítve. Ennek alapján feltételezzük, hogy a belül díszítetlen típus fedő volt, hiszen csak így látszott a gazdag díszítés. A mindkét felén díszített edény funkciójának meghatározásával továbbra is várnunk kell.

A funkció eldöntése mellett másik fontos szempont e tárgy kronológiai jelentősége. V. Němejcová-Pavúková az Ezero kultúrával való kapcsolat egyik bizonyítékának tekintette e jellegzetes edényt (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, 144–145). A spiráldíszes típus egyik változata Trója II rétegeiben is megtalálható (Hood 1973, Fig. 4. 1-5).

A „bratislavai típusú” edénnyel legutóbb J. Maran foglalkozott több munkájában is (MARAN 1997; 1998; 1998a). J. Maran 11 lelőhelyről (MARAN 1997, Abb. 8; 1998a, Abb. 6; 1998b, Taf. 73) említ bratislavai típusú tálat, összesen 15 darabról rajzot is közöl (MARAN 1997, Abb. 6-8; 1998a, Abb. 3. 6-12, Abb.4-5; 1998b, Taf. 1-3, Taf.

4. 1-2).² A tálak elterjedése nagy területen nyomon követhető: Morvaországban, Szlovákiában, K-Magyarországon, Jugoszláviában, Albániában, Görögországban és DNy-Bulgáriában találhatók meg lelőhelyei (MARAN 1998a, Abb. 6). Napjainkban a badeni kultúra keletkezése átalakulóban van: a délnémetországi késő neolitikum dendrokronológiai eredményei alapján a badeni kultúra ma Kr. e. 3500-3000-re kerül át a korábbi égei–anatoliai kora bronzkorral való párhuzamosítással szemben. A rézkori kocsik mellett a bratislavai típusú tál is az egyik bizonyíték lenne az új keletkezéshez.

A magyarországi leletanyagban mindeddig csak a Kétegyházi előkerült edény képviselte e típust (ECSÉDY 1973, 14. kép),³ a most közölt szekszárdi példánnyal immár a Dunántúlról is van adatunk e jellegzetes tárgy előfordulására.

Bondár Mária
MTA Régészeti Intézete
1014 Budapest, Üri utca 49.

Irodalom:

- BAXÁ, P.–KAMINSKÁ, L. 1984: Nové nálezy boľerázskej skupiny z Bratislavy — Neufunde der Boleráz-Gruppe aus Bratislava. *SlA* 32 (1984) 179–184.
- ECSÉDY I. 1973: Újabb adatok a tiszántúli rézkor történetéhez. *BMMK* 2 (1973) 3–40.
- GOVEDARICA, B. 1997: Cernavoda III-Boleráz-Funde im Westbalkan. In: Dobiat, C.–K. Leidorf, K. (Hrsg.): *Krónosz. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Internationale Archäologie. Studia honoraria Bd. 1*, Espelkamp 1997, 149–156.
- HOOD, S. 1973: The Baden Culture in Relation to the Aegean. In: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*. Bratislava 1973, 111–130.
- MARAN, J. 1997: Neue Ansätze für die Beurteilung der balkanisch-ägäischen Beziehungen im 3. Jahrtausend v. Chr. In: Roman, P. (ed.): *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations I. Proceeding of the Seventh International Congress of Thracology. Constanța-Mangalia-Tulcea 1996*. Bukarest 1997, 171–192.
- MARAN, J. 1998a: Die Badener Kultur und der ägäisch-anatolische Bereich. Ein Neubewertung eines alten Forschungsproblems. *Germania* 76 (1998) 497–525.
- MARAN 1998b: *Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr. Studien zu den kulturellen Verhältnissen in Südosteuropa und dem zentralen sowie östlichen Mittelmeerraum in der späten Kupfer- und frühen Bronzezeit*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 53, Bonn.
- MEDOVIĆ, P. 1976: Die Cernavoda III-Kultur im jugoslawischen Donaugebiet. *Istraživanja* 5 (1976) 105–110.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1984: K problematice trnavia a konca boľerázskej skupiny na Slovensku. *SlA* 32 (1984) 75–146.

² J. Maran összegzése óta újabb tálak váltak ismertté (GOVEDARICA 1997) valamint az S-9. lelőhelyen több objektumból további töredékek kerültek elő. Ezen kívül J. Maran munkáiból kimaradt néhány, korábban publikált darab. Mindezeket

külön tanulmányban dolgozom fel, amelyben részletesen foglalkozom e tárgytípus kronológiai problémáival is.

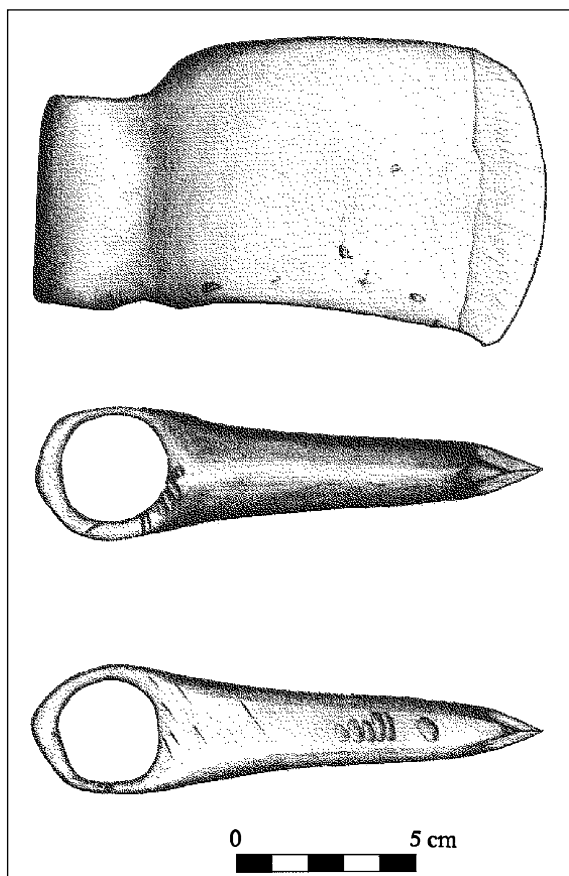
³ Ez a darab csak a spiráldísz miatt tartozhat ebbe a kategóriába, valójában teljesen eltér a többi bratislavai típusú edénytől.

Fajszai típusú rézbalták Hajdúdorog-Szállásföldről

A hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum régészeti gyűjteményének revíziója során bukkantunk rá egy publikálatlan nyéllyukas rézbaltára (1. kép). A baltát először M. Nepper Ibolya említette Hajdúdorog történetéről írott tanulmányában, mint a legkorábbi leletet a falu határából, amit a rézkori bodrogkeresztúri kultúra népe készített (M. NEPPER 1971, 15).

A balta Cs. Szűcs Bertalan gyűjtő hagyatéka részeként került be a múzeumba és 1961. VII. 13-án letárolták be.

A balta rövid, vaskos, enyhén ívelt testű. A nyéllyuk felső részénél erősen, alsó részénél kismértékben tagolt. A balta felső részén egy kb. 6 mm széles középső borda fut a nyéllyuktól az élig. Az alsó része sima, mindössze néhány ütésnyom látható rajta. Az él ívelt, felső része lecsapott, alsó része kissé kiugrik. A baltán látható élezés nyomok valószínűleg recensek.
S.: 531,1 g.; H.: 10,44 cm; legnagyobb v. (a nyéllyuknál): 2,64 cm; legnagyobb szé.: 5,8 cm; szé. a nyéllyuknál: 4,15 cm; nyéllyuk á.: 1,93-2,0 cm (felül), 1,99-2,0 cm (alul); Ltsz.: 61.80.23.

1. kép. Fajszai típusú rézbalták Hajdúdorog-Szállásföldről
Fig. 1. Fajsz-type copper axe from Hajdúdorog-Szállásföldek

Legjobb analógiának egy Szlovákiában előkerült, ismeretlen lelőhelyű (NOVOTNÁ 1955, 74, Obr. 5; NOVOTNÁ 1957, Tab. I. 3 ab) és egy Ungvár környékéről közölt példány (JANKOVICH 1931, Taf. III/3) tekinthető. Hasonló, de íveltebb és tagoltabb alsó részű párhuzamait megtalálhatjuk a fajszai (HAMPEL 1903, 427. 1. kép; KALICZ 1968, Taf. I/21) és a Brno-Líšeň-i (BENEŠOVÁ 1956, Abb. 1, 2; VULPE 1970, Taf. 65. D/1) depók baltái között; de előkerültek Kisbéren, Opatovcén /Vágapáti/ (NOVOTNÁ 1957, Tab. I, 1 ab; Tab. II, 1 ab) és a Nagy-Kunságban (Mirha-Gád) (Kőszegi 1957, 47, VI. t. 5) is.

Roska Márton és Mozsolics Amália a fajszai típus fő tipológiai kritériumának a balta testének a nyéllyuknál lévő tagoltságát határozta meg (ROSKA 1956, 43; MOZSOLICS 1967, 14). Másik jellegzetes vonása a fajszai baltáknak a baltatest ötszögletű keresztmetszete (VULPE 1970, 28). Elsősorban ez a két vonás különbözteti meg a bányabükki típustól.

A fajszai és bányabükki típusú baltákkal kapcsolatos vélemények meglehetősen eltérőek:

Nagy Géza még a szkíták hagyatékának tulajdonította és oroszországi, valamint kirgiz kapcsolatokra vezette vissza ezeket a baltákat (NAGY 1913, 308–309, 315).

G. Childe a keleti (oroszországi) rézbaltákat tekintette az erdélyi egyélű balták elődeinek (CHILDE 1929, 213–214, 272–273), E. Dullo viszont a mezopotámiai eredet mellett foglalt állást (DULLO 1936, 145–146).

Roska Márton a típust helyi, Kárpát-medencei (erdélyi) genezisű típusnak tartotta (ROSKA 1956, 46) éppúgy, ahogy D. Berciu (BERCIU 1942, 12–17) és G. Mildemberger (MILDENBERGER 1950, 28). Mozsolics Amália és Kalicz Nándor viszont kelet-európai párhuzamok alapján úgy vélte, hogy a gödörsíros-kurgánok népe honosította meg a típust a Kárpát-medencében (MOZSOLICS 1967, 14–15; KALICZ 1968, 46–49). Kőszegi Frigyes a Kaukázus vidékéről eredezteti a baltaformát és „a bronzkort közvetlenül megelőző időszakhoz” köti, bár nem zárja ki, hogy használatban volt még a bronzkor elején is. Véleménye szerint kisebb migrációk révén jutott a Kárpát-medencébe a típus, és ő is a gödörsíros-kurgánok etnikumával

kapcsolta össze megjelenésüket (Kőszegi 1957, 52, 56–59).

Roska M. még a rézkor végére (ROSKA 1956, 44), Mozsolics A. és A. Vulpe viszont már a Brno-Líšeň-i és az Ostrovl Corbului-n talált I. depó alapján már a bronzkor kezdetére keltezte ezeket a típusokat (MOZSOLICS 1967, 14–15; VULPE 1970, 28–29). Újabban E. Schalk ismét a késő badeni kort követő eneolitikum végi (Řivnač-Jevišovice B, Makó-Kosihi-Čaka, Nyírség-Zatín, Vučedol) datálás mellett foglalt állást (SCHALK 1998, 37).

A. Vulpe – részben saját, részben Roska M. tipológiai megfigyeléseire (ROSKA 1956, 44) alapozva – megállapította, hogy a Bányabükk-, korai Veselinovo- és Corbasca-típusú baltákkal egy időszakban gyártották a fajszi típust (VULPE 1970, 27–30).

Kovács Tibor – ezt a kérdést is tárgyaló – legutóbbi munkájában a Kárpát-medence D-DNy-i területeit tartja a korai baltatípusok egyik legfontosabb gyártási centrumának (KOVÁCS 1996, 118–119). Vulpéhoz hasonlóan ő is több korai baltatípus párhuzamos gyártására gondol (KOVÁCS 1996, 115–116).

Legújabbán Kalicz Nándor és Kalicz-Schreiber Rózsa a kora bronzkori rézbaltáknál is – akárcsak a középső rézkori nagy rézeszközök horizontjánál C. Renfrew – a helyi invenciót hangsúlyozzák, tehát a középső rézkor után újra egy független fémműves központ alakul ki a Kárpát-medencében (KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1997, 330, Abb. 3; KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1999, 85, 4. kép). Ez nagyon valószínűnek tűnik, hiszen ezek a balták zömmel a Kárpát-medencében és közvetlen környezetükben fordulnak elő.

Az elterjedési térképet vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az esetek többségében szórványként számon tartható fajszi típusú balták az egész Kárpát-medencében megtalálhatók, kivéve annak délnyugati részét (2. kép). Mivel viszonylag egyenletes a szóródásuk, ezért nehéz lenne csupán az elterjedés alapján gyártási centrumokat meghatározni. Mindössze hipotézisként vethetjük fel, hogy a Kárpát-medence nyugati, északi területein talált baltákhoz a rezet a Szlovák-érchegység területéről, a Tiszától keletre talált példányok nyersanyagát pedig talán Erdélyből szerezhették be.

A röntgen-fluoreszcens vizsgálat eredménye alapján megállapíthatjuk, hogy a hajdúdorogi balta alapvetően rézből készült. Szennyező elemként jelen van az arzén (As) 0,79%-ban és 0,02%-os igen kis mennyiségben az ezüst (Ag). Ilyen kis

mennyiségű arzént tartalmazó réz nem nevezhető még „arzén-réznek”, tehát ebben az esetben az arzén nem tudatos ötvöztetés eredményeként került a rézhez, hanem természetes kísérőelemként van jelen.

Fémösszetétel szempontjából az Izbište (Izbiste) lelőhelyről származó baltához hasonlít leginkább, ami a hajdúdoroginál valamivel több – 1% – arzént (As) és csaknem pontosan megegyező mennyiségű – 0,021% – ezüstöt (Ag) tartalmaz (DURMAN 1983, 51). Ez alapján feltételezhetjük, hogy a két balta nyersanyagául szolgáló rezet ugyanarról a bányavidékről (talán ugyanaból a bányából) szerezték be, bár ezt egyelőre még nem tudjuk azonosítani.

A néhány szlovákiai és a Brno-Líšeň-i balta fémvizsgálati eredményeiből¹ M. Novotná és J. Vladár azt a következtetést vonták le, hogy nem helyi nyersanyagból, hanem valószínűleg erdélyi, esetleg kelet-európai ércből készülhettek (NOVOTNÁ 1957, 312; NOVOTNÁ 1970, 28–29; PÁGO 1970, 19–22; VLADÁR 1970, 11–12). Ezt az újabb eredmények nem igazolták vissza, hiszen a Brno-Líšeň-i balta nyersanyaga „Nógrádmárcal-Kupfer” (SAM-C1B), a Žitavany-i pedig „Handlová-Kupfer” (SAM-C6A) (SCHALK 1998, 37–38, 152).

Az itt közölt lelet jelentőségét növeli, hogy ez idáig nem volt ismert fajszi típusú balta Kelet-Magyarország területéről (KOVÁCS 1996, 116, Abb. 1).

Mivel a tárgyalt balták zöme leletösszefüggés nélkül került elő, a korai nyéllukas baltákhoz kapcsolódó kérdéskörben jelentős előrelépést csak újabb – elsősorban zárt kontextusból előkerült – példányok publikálásával, és minél több fémvizsgálati eredmény ismeretében remélhet a kutatás.

Fémvizsgálati eredmény

	Cu	As	Ag
Összetétel %-ban	99.1	0.79	0.02

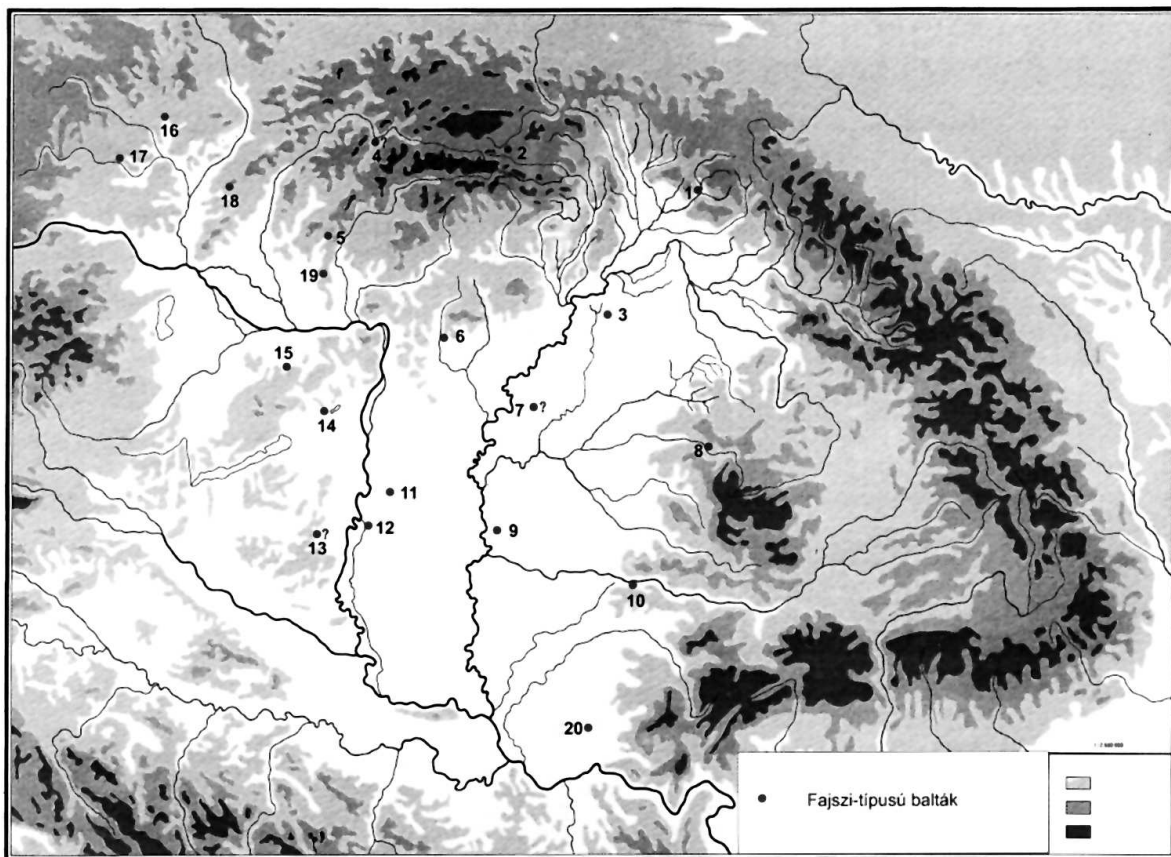
Dani János

Déri Múzeum
4026 Debrecen, Déri tér 1.

Dr. Kis-Varga Miklós

MTA Atommagkutató Intézete
4026 Debrecen, Bem tér 18/C

¹ A szlovákiai példányokban talált ólom (Pb) és nikkel (Ni) tartalom, valamint a Brno-Líšeň-i balta magas óntartalma (Sn) miatt.

2. kép: A fajsz-i típusú nyéllyukas balták elterjedése a Kárpát-medencében
 Fig. 2. Distribution of Fajsz-type copper axe in the Carpathian Basin

1. Užhorod /Ungvár, Ukrajna/ (JANKOVICH 1931, 20–21, III. t. 3)
2. Veľký Slavkov /Nagyszalók, Szlovákia/ (NOVOTNÁ 1957, 310, Tab. II/3 ab)
3. Hajdúdorog-Szállásföldek
4. Ismeretlen lelőhely (Szlovákia – Martin Múzeum) (NOVOTNÁ 1955, 74, Obr. 5; 1957; 310, Tab. I/3 ab; 1970, 27, Taf. 8, 136)
5. Žitavany-Opatovce /Zsitvaapáti, Szlovákia/ (NOVOTNÁ 1957, 309-310, Tab. II/1 ab, 2 ab; 1970, 27, Taf. 8, 137–138)
6. Hatvan (HAMPEL 1877, VIII. t. 26; NAGY 1913, 309; ROSKA 1956, 43)
7. Nagykunság (Mírha-Gád) (Kőszegi 1957, 47, VI. t. 5)
8. Vadul Crișului /Rév, Sebes-Körös medre, Románia/ (NAGY 1913, 309; VULPE 1970, 28)
9. Hódmezővásárhely (Kovács 1996, 116, Abb. 1; V. SZABÓ 1999, 54, 1 kép 1.)
10. Lipova /Lippa, Románia/ (ROSKA 1956, 44, 17. ábra VULPE 1970, 28, Taf. 3.38)
11. Akasztó (Kovács 1996, 116, Abb. 1)
12. Fajsz (HAMPEL 1903, 426–427; NAGY 1913, 309, V. kép. 21–23; KALICZ 1968, Taf. I/16-17, 19–21)
13. Tolna megye (Kovács 1996, 116, Abb. 1)
14. Székesfehérvár (ROSKA 1933, 354; DULLO 1936, 149, Abb. 17.14)
15. Kislőr (NOVOTNÁ 1957, 310, Tab. I/1ab, 2 ab)
16. Brno-Líšeň /Csehország/ (BENEŠOVÁ 1956, Obr. 1–2; ŘÍHOVSKÝ 1992, 37, Taf. 5.36)
17. Vevčice /Csehország/ (BENEŠOVÁ 1956, Obr. 3; ŘÍHOVSKÝ 1992, 37, Taf. 5.35)
18. Senica /Szenice, Szlovákia/ (Kőszegi 1957, 47; NOVOTNÁ 1970, 27)
19. Dolný Pial /Alsópél, Szlovákia/ (VLADÁR 1970, 5–6, Obr. 1–2)
20. Izbište /Izbiste, Jugoszlávia/ (KUNA 1981, 66, Taf. XXVI/8; DURMAN 1983, Tab. 12/4)
21. Ismeretlen lelőhely Dalmácia (Múzeum Split, Horvátország) (KUNA 1981, 66, Taf. XXVI/7; DURMAN 1983, Tab. 12:3)
22. Brachwitz /Németország/ (MILDENBERGER 1950, 27, Abb. 1)
23. Zscheiplitz /Németország/ (MILDENBERGER 1950, 28, Abb. 2)
24. Strahlen (ROSKA 1956, 44; MILDENBERGER 1950, Abb. 3)
25. Ismeretlen lelőhely (Magyarország, Kiss Ferenc és Ráth György Gyűjteményéből, MNM) (PULSZKY 1883, 61, 14. ábra 4–5; NAGY 1913, 309; ROSKA 1956, 43, 15. ábra 1–2)
26. Bécs (Ausztria) (Ismeretlen lelőhely az Osztrák-Magyar Monarchia területéről, Magyarország ?) (HOERNES 1892, 372, 379, 57–57a kép)
27. Izbucul Topliței /Románia/ (HALASI–EMÓDI 1985, 232, Fig. 5/a)

Irodalom:

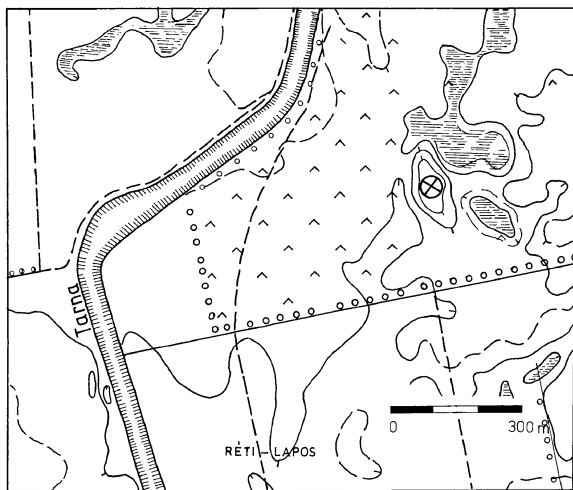
- BENEŠOVÁ, A. 1956: Nález měděných předmětů na Starých Zámkách v Brně-Lišni – Der Fund von Kupfergegenständen in Staré Zámky bei Brünn-Lišně. *PamArch* 47 (1956) 236–244.
- BERCIU, D. 1942: Unelte de cupru și bronz de origină transilvană securi de tip Baniabic. *Apulum* 1 (1939-1942 [1942]) 1–23.
- CHILDE, G. 1929: *The Danube in Prehistory*. Oxford.
- DULLO, E. 1936: Die kaukasischen Äxte der Bronzezeit. *PZ* 27 (1936) 66–172.
- DURMAN, A. 1983: *Metallurgija vučedolskog kulturnog kompleksa. (Metallurgy of the Vučedol culture complex.)* OA 8 (1983).
- HALASI G.–EMÓDI J. 1985: Descoperire arheologică în peștera Izbuluc Topliței – Découverte archéologique dans la grotte Izbuluc Topliței. *SCIVA* 36 (1985) 232-234.
- HAMPEL, J. 1877: *Antiquités préhistoriques de la Hongrie*. Esztergom.
- HAMPEL J. 1903: A M. N. Múzeumi Régiségosztály gyarapodása *ArchÉrt* 23 (1903) 425–447.
- HOERNES, M. 1892: *Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Stande der Wissenschaft*. Wien-Pest-Leipzig.
- JANKOVICH, J. M. 1931: *Podkarpatská Rus v prehistorii*. Mukačevo.
- KALICZ, N. 1968: *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*. *ArchHung* 45, Budapest.
- KALICZ-SCHREIBER, R.–KALICZ, N. 1997: Die Somogyvár-Vinkovci-Kultur und die Glockenbecher in Ungarn. In: Fritsch, B.–Maute, M. Matuschik I., Müller, J.–Wolf, C. (Hrsg): *Tradition und Innovation, Prähistorische Archäologie als historische Wissenschaft. Festschrift für Christian Strahm*. Internationale Archäologie. Studia Honoraria Band 3, Rahden 1997, 325–347.
- KALICZ-SCHREIBER R.–KALICZ N. 1999: A Somogyvár-Vinkovci kultúra és a Harangedény-Csepel-csoport Budapest kora bronzkorában – Die Somogyvár-Vinkovci-Kultur und die Glockenbecher in der Frühbronzezeit von Budapest. *Savaria* 24 (1998-1999 [1999]) 83–114.
- KOVÁCS, T. 1996: Anknüpfungspunkte in der bronzezeitlichen Metallkunst zwischen den südlichen und nördlichen Regionen des Karpatenbeckens. In: Tasić, N. (Ed.): *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring regions in the 2nd millenium B.C.*. Belgrade-Vršac, 115–125.
- KÓSZEGI F. 1957: Keleti típusú bronzkori balták a Magyar Nemzeti Múzeumban – Bronze Age Axes of Oriental Type in the Hungarian National Museum. *FolArch* 9 (1957) 47–62.
- KUNA, M. 1981: Zur neolitischen und äneolitischen Kupferverarbeitungim Gebiet Jugoslawiens. *Godišnjak* 19 (1981) 13-81.
- MILDENBERGER, G. 1950: Zwei kupferzeitliche Schafthalsäxte aus Mitteldeutschland. *JMV* 34 (1950) 27–31.
- MOZSOLICS, A. 1967: *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*. Budapest.
- NAGY G. 1913: Skytha leletek – Skythenzeitliche Funde. *ArchÉrt* 33 (1913) 295–318.
- M. NEPPER I. 1971: Hajdúdorog területe a hun korig. In: Komoróczy Gy. (szerk.): *Hajdúdorog története*. Hajdúdorog 1970, 15–21.
- NOVOTNÁ, M. 1955: Medené nástroje a problém najstaršej ťažby medi na Slovensku – Kupfergeräte und das Problem der ältesten Kupfergewinnung in der Slowakei. *SlA* 3 (1955) 70–100.
- NOVOTNÁ, M. 1957: Nálezy medeným sekier s jedným ostrím zo Slovenska – Funde von kupfernen Schafthalsäxten in der Slowakei. *SlA* 5 (1957) 309–316.
- NOVOTNÁ, M. 1970: *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. PBF IX/3, München.
- PÁGO, L. 1970: Spektrální analýza medené sekerky z Dolného Pílu – Spektralanalyse einer Kupferaxt aus Dolný Pál. *ŠtZ* 18 (1970) 19–24.
- PULSZKY F. 1883: *A rézkor Magyarországon – Die Kupferzeit in Ungarn*. Budapest.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1992: *Die Äxte, Beile, Meissel und Hammer in Mähren*. PBF IX/17, Stuttgart.
- ROSKA, M. 1933: Le dépôt de haches en cuivre de Baniabic, département de Turda-Arieș. *Dacia* 3-4 (1927-1932 [1933]) 352–355.
- ROSKA M. 1956: A fajszi típusú rézbalták – Les haches de cuivre du type de Fajsz. *FolArch* 8 (1956) 43–46.
- SCHALK, E. 1998: *Die Entwicklung der prähistorischen Metallurgie im nördlichen Karpatenbecken. Eine typologische und metallanalytische Untersuchung*. Internationale Archäologie, Naturwissenschaft und Technologie 1. Rahden.
- V. SZABÓ G. 1999: A bronzkor Csongrád-megyében. (Történeti vázlat a készülő régészeti állandó kiállítás kapcsán.) – Die Bronzezeit im Komitat Csongrád. Eine historische Skizze anlässlich der künftigen ständigen Ausstellung. *Múzeumi Füzetek – Csongrád* 2 (1999) 51–118.
- VLADÁR, J. 1970: K otázke chronologického postavenia medených sekeriek s Jedným Ostrím – Zur Frage der chronologischen Stellung der kupfernen Schafthalsäxte. *ŠtZ* 18 (1970) 5–18.
- VULPE, A. 1970: *Die Äxte und Beile in Rumänien I*. PBF IX/2, München.

A kora bronzkori Makó-Kosihy-Čaka-kultúra temetkezései Kál-Legelő-III. lelőhelyen (Heves megye)

Az M3-as autópálya Heves megyei szakaszának építését megelőző régészeti feltárások során egymás közelében, két lelőhelyen is előkerültek a kora bronzkori *Makó-Kosihy-Čaka kultúra* (továbbiakban *Makó-kultúra*) emlékei. A Kompolt-Kistér lelőhelyen feltárt két sír és egy gödör leletanyagát már közzétették (GOGÁLTAN 1999). Jelen tanulmány célja a Kompolt-Kistértől 3 km-re keletre található Kál-Legelő III. lelőhelyen előkerült 6 sírből álló temetőrészlet ismertetése.¹

A lelőhely

Az Észak-Alföld peremén végigfutó M3-as autópálya építése miatt veszélyeztetett lelőhelyek felderítése céljából 1992 tavaszán terepbejárást végeztünk Kál község határában. Ennek során a belterülettől 1 km-re DNY-ra, egy évtizedek óta letelepítésként használt földtábla déli részén, egy észak-déli irányú, természetes eredetű homokdombra figyeltünk fel (1. kép). A domb hossza mintegy 150 m, szélessége kb. 80 m volt. Legmagasabb pontja (a balti tengerszint alapján) 113,7 m, a közvetlen környezetéből 1,5 m-nyire emelkedett ki. É-ÉK felől kiterjedt széles, de sekély, időszakosan vízállásos terület határolta, mely feltehetően a lelőhelytől nyugatra folyó Tarna ősi, szabályozás

1. kép. Kál-Legelő III. lelőhely helyszínrajza (1 : 10.000)
Fig. 1. Kál-Legelő III. – map of the site (1:10,000)

¹ Ezen a helyen is szeretnék köszönetet mondani Szabó János Józsefnek, hogy a temetőrészlet feldolgozásában részt vehettem (Kulcsár Gabriella).

előtti medermaradványa lehet. Bár a hátság felszínén ekkor *semmilyen* leletet nem találtunk, szükségesnek láttuk, hogy felvegyük az útépités által veszélyeztetett lelőhelyek jegyzékébe és Kál-Legelő III. lelőhely névvel láttuk el. A felszíni formák alapján ugyanis valószínűsíthettük, hogy valamilyen régebbi temető sírjai rejtőznek benne. Ilyen irányú várakozásainkban nem is csalódtunk.

Az autópálya nyomvonalának 100,700 km–100,800 km közötti szelvényét 1993. őszén tűzték ki, amely a Kál-Legelő III. lelőhely dombjának déli, kissé lejtő felét is érintette. Ezen a déli részen 1993. október 20 és 1995. november 24. közötti időszakban összesen 47 erősen bolygatott népvándorlás kori, illetve szerény melléklettel ellátott XI–XII. századi csontvázas sírt tártunk fel. A feltárt terület északi részén, tehát a kis domb közepvonalán hat kora bronzkori sírra is rábukkantunk (2. kép).² Homokdombról lévén szó feltehetően jelentős erózióval kell számolnunk, így a felszínhez közel előkerült sírok kerámiaanyaga az utóbbi időben minden bizonnyal erősen ki volt téve a téli, kemény fagyok károsító hatásának. A lelőhely korántsem tekinthető teljesen feltártnak. Az autópálya nyomvonalától északra fekvő területen joggal várható további sírok előkerülése. Mivel ezen a részen újabb feltárással belátható időn belül nincs remény, hasznosnak látjuk az eddig nyert adatok közreadását.

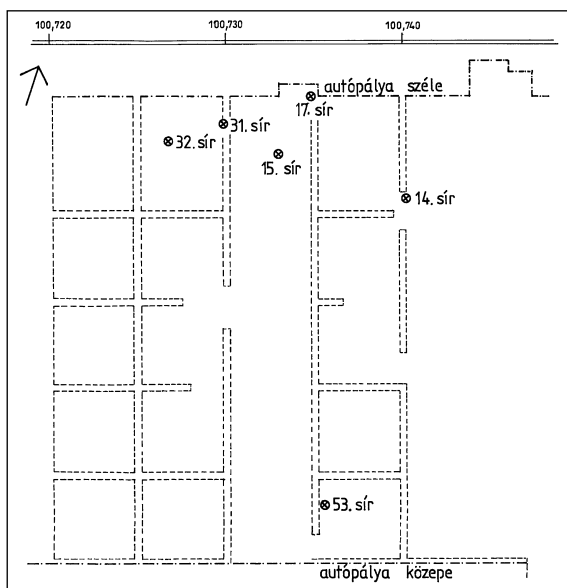
A kora bronzkori temetkezések

14. sír

A felszínhez igen közel fekvő sír a gépi munkák során erősen megsérült, s így a sír feltárását sem sikerült megfigyelni.³ A feltehetően urnaként használt fazéknak csak az alsó harmada maradt meg épen, a felső része erősen töredezett állapotú. Az összetöredezett edény maradványai között és körül kevés hamvmaradványt találtak, további edénytöredékekre nincs adat. A sír hamvasztásos rítuson belüli pontos típusát tehát nem lehet biztonsággal megállapítani, de az urnás rítus tűnik elfogadhatónak.

² A feltárást Szabó János József vezette. A leletanyag az egri Dobó István Múzeum gyűjteményében található a A.98.1.1–6 és a A.99.3.1–6 leltári számok alatt. A leletanyag egy része (Ltsz.: A.99.1.1–6) az M3-as autópálya káli csomópontjánál épült forgalomirányító központban tekinthető meg.

³ A temetkezések a felszínhez közel, sekély mélységben feküdtek. Emiatt a gépi munkák során a sírok megsérültek és így a fényképfelvételeken kívül nem készülhetett minden sírról részletes rajz dokumentáció.

2. kép. Kál-Legelő III. lelőhelyen feltárt kora bronzkori temetkezések helyzete

Fig. 2. The position of the Early Bronze Age graves excavated at Kál-Legelő III.

Melléklet:

1. Kihajló peremű, rövid nyakú, öblös hasú füles fazék. A szalagfűl a peremből indul és a vállra támaszkodik. A fül felső részén ívelt borda van. Simított felületű, apróra tört kavicsos soványítású. Sötétszürke, vörösszürke foltosra égett, belül szürkésvörös. Ma.: 22,0 cm. Ltsz.: A.99.3.1. (3. kép 1)

15. sír

Urnasír. A sír felső része a gépi munkák során erősen megsérült. A sírban egy urnaként használt fazékban voltak a hamvak. A sír mérhető mélysége 35,0 cm volt. (3. kép 2)

Melléklet:

1. Kihajló peremű, rövid ívelt nyakú, nyúlt tojástestű fazék. A fazék peremén egymással szemben egy-egy felhúzott bütyök van. Foltosra égett vörösszürke, simított felületű. Ma.: 34 cm, pá.: 18,8 cm, fá.: 10 cm. Ltsz.: A.98.1.1. (3. kép 3)

17. sír

Urnasír. A gépi munkák során a mellékletek (egy tál és egy fazék) erősen összenyomódtak. A tálat, szájával felfelé a fazék szájrészébe helyezték. A sír mérhető mélysége 15–35 cm volt.

Mellékletek:

1. Befelé duzzadt peremű, csonka kúpos testű tál töredékei. Sötétszürke, sárgászürke foltosra égett, simított felületű. Apróra tört kavicsos anyagú. Ma.: kb. 8 cm. Ltsz.: A.99.3.3. (3. kép 4)

2. Kihajló, kifelé megvastagodó peremű, rövid tölcseres nyakú, öblös testű fazék töredékei. A nyakvonala mélyített vonallal kiemelt. A vállvonala alatt vékonyzárló, sekély seprűzés van. Fekete, alsó része vörösszürke foltosra égett, belül sötétszürke. Apró tört kavicsos anyagú. Ma.: kb. 32 cm. Ltsz.: A. 99.3.2. (3. kép 5)

31. sír

Urnasír. A gépi munkák során erősen összenyomódtak, sérült urna töredékei között voltak a hamvak (Mé.: 35 cm).

Melléklet:

1. Kifelé enyhén duzzadt peremű, rövid hengeres nyakú, öblös testű fazék töredékei. A nyakvonal alatt ferdén és függő-

leges sávokban vékonyzárló seprűzés van. Vörösszürke, foltosra égett, belül sötétszürke. Durvára tört kavicsos anyagú. Ma.: 26,8 cm. Ltsz.: A.99.3.4. (3. kép 6)

32. sír

Urnasír (?). A gépi munkák során erősen összenyomódtak edények (5 edény) között figyelték meg a hamvakat. Ennek alapján csak feltételezhetjük, hogy eredetileg urnasírról lehetett szó. Az edények síron belüli pontos helyzetéről annyit tudhatunk, hogy a két nagyobb edény mellett feküdt a két tál. Az egyik tálat peremével lefelé fordítva találták meg. Az sem zárható ki, hogy eredetileg a nagyobb edények szájrészébe tették őket (ld. még 17. sír). A kis fületlen edény helyzetéről nincs információnk. (4. kép 1)

Mellékletek:

1. Kihajló peremű, rövid ívelt nyakú, öblös tojástestű fazék töredékei. Vékonyfalú, simított felületű. Vörösszürke, foltosra égett, belül sötétszürke. Ma.: 34,0 cm, pá.: 18,0 cm, fá.: 8,0 cm. Ltsz.: A.99.3.5. (4. kép 6)

2. Kihajló peremű, rövid ívelt nyakú, öblös vállú füles fazék töredékei. A két fül felső részén egy-egy, a fülek alatt, a vállon három-három kis tompa bütyök van. A két fül között a vállon rövid félhold bordadisz található. A nyakvonal enyhén besimított vonallal kiemelt. Apróra tört kavicsos anyagú, vékony oldalfalú edény. Sötétszürke. Ma.: kb. 18,0 cm, fá.: 7,5 cm. Ltsz.: A.99.3.6. (4. kép 3)

3. Erősen kihajló, belül duzzadt peremű, rövid nyakú, csonka kúpos alsótestű tál. Sárgászürke, vörösszürke foltosra égett. Ma.: 11,0 cm, pá.: 25,3 cm, fá.: 8,0 cm. Ltsz.: A.98.1.2. (4. kép 5)

4. Erősen kihajló, belül duzzadt peremű, enyhén behúzott rövid nyakú, csonka kúpos alsótestű tál. Szürkésvörös. Ma.: 10–12 cm, pá.: 30,5–31,5 cm, fá.: 8,3 cm. Ltsz.: A.98.1.3. (4. kép 4)

5. Enyhén kihajló peremű, hosszú enyhén kónikus nyakú, ket-tős kónikus testű fületlen edény. A hasi törésvonalon négy, szimmetrikusan elhelyezett kis lapos bütyök van. Sárgászvörös, vékonyfalú, simított felületű. Ma.: 12,7 cm, pá.: 7,0 cm, fá.: 4,6 cm. Ltsz. A.98.1.4. (4. kép 2)

53. sír

Az 1993-ban feltárt „A” objektum későbbi elnevezése. A feltárás során erősen bolygatottan előkerült edények mellett hamvakat nem figyeltek meg. Mindezekkel együtt hamvasztásos temetkezésre, feltehetően annak „szimbolikus” formájára gondolhatunk, bár a mellékletek száma és jellege az urnás temetkezési rítusra utal.

Mellékletek:

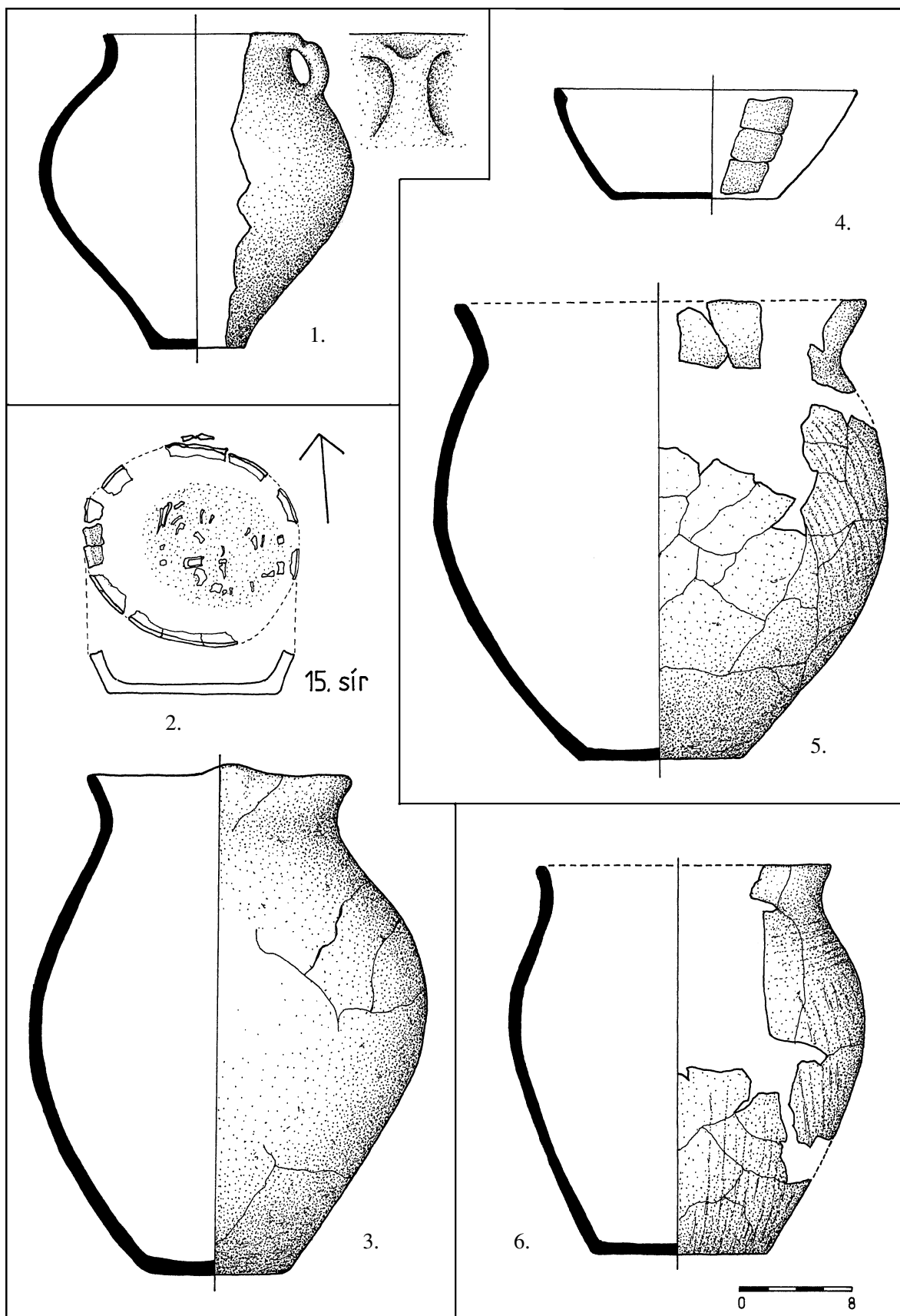
1. Enyhén kihajló peremű, rövid ívelt nyakú, erősen öblös testű amfora töredéke. A nyakvonalon eredetileg szimmetrikusan (feltehetően) négy kis szalagfűl volt. A fülek között a vállon vízszintesen hármass keskeny bordák vannak. A fazék testének alsó része enyhén seprűzött. Foltosra égett vörössbarna és vörösszürke. Durva anyagú. Ma.: 44,0 cm, pá.: 22,0 cm, fá.: 10,0 cm. Ltsz.: A.98.1.5. (5. kép 2)

2. Belül duzzadt peremű, rövid behúzott nyakú, csonka kúpos testű tál. Vörösszürke. Szemcsés, durva anyagú. Ma.: 12,0 cm, pá.: 32,0 cm, fá.: 12,5 cm. Ltsz.: A.98.1.6. (5. kép 1)

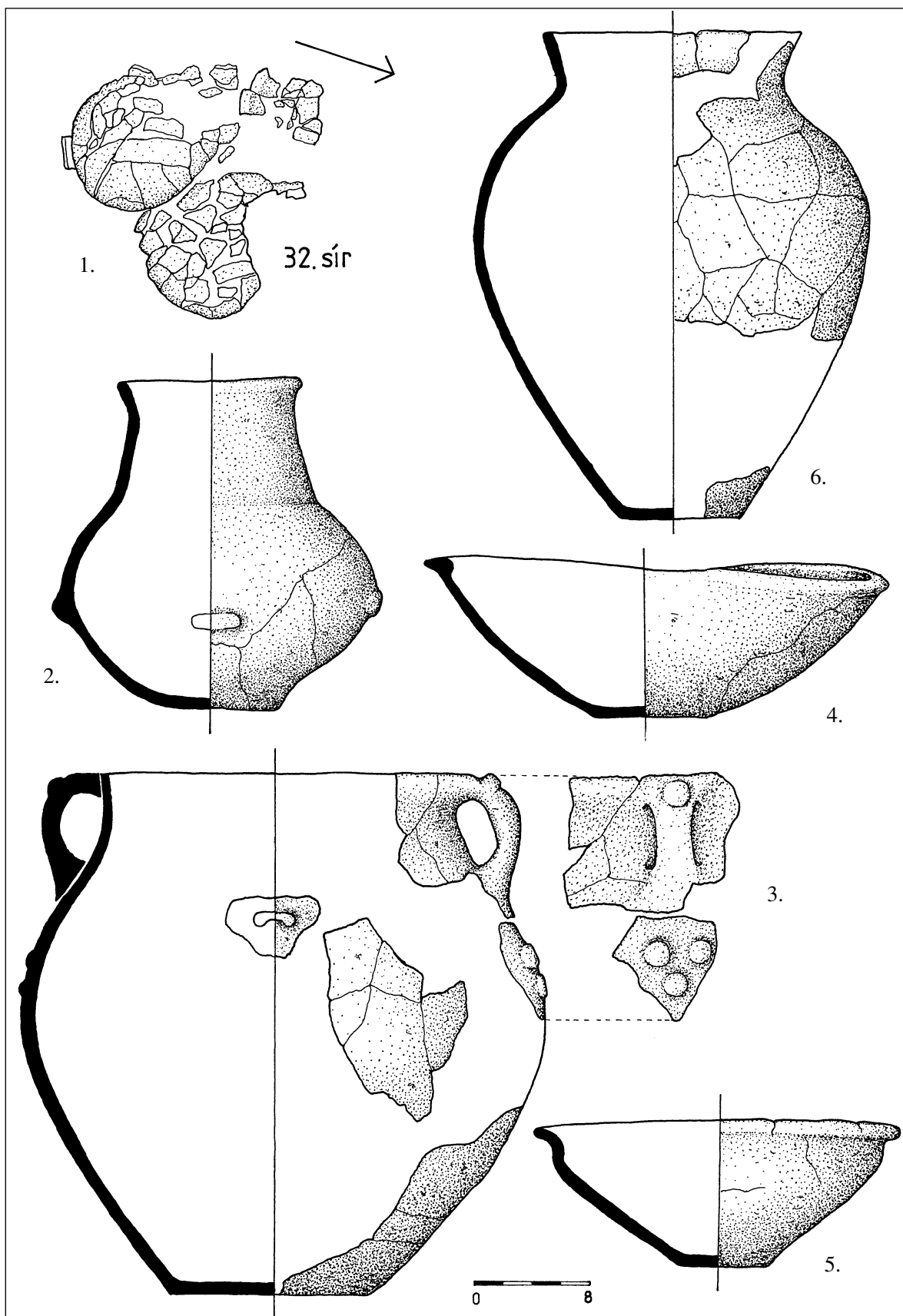
Az edénymellékletek tipológiai kapcsolatai

Fazekak

A káli fazekak (4 darab) minden esetben hamvakat tartalmaztak. Méretük alapján a nagyobb fazekak körébe sorolhatóak (Ma.: 26–34 cm között). Általános jellemzőjük az enyhén kihajló, enyhén

3. kép. 1: 14. sír; 2–3: 15. sír; 4–5: 17. sír; 6: 31. sír (M=1:4)
 Fig. 3. 1: grave 14; 2–3: grave 15, 4–5: grave 17; 6: grave 31. (M=1:4)

4. kép. 1–6: 32. sír (4, 5, 6: M: 1:4; 2, 3: M=1:2)
 Fig. 4. 1–6: grave 32 (4, 5, 6: M: 1:4; 2, 3: M=1:2)

megvastagodó perem, a rövid, ívelt nyak. Az erős durvítás, fröcskölt felület nem jellemző a káli fazekakra. Színük sötétszürke, illetve vöröses-szürke foltosra égett. Két alaptípus ismerhető fel közöttük:

1. A szűk nyakú, nyúlt testű fazekak körébe sorolható a 15. sír nyúlt tojástartestű fazékváltozata (3. kép 3) és a 32. sír öblös vállú, összeszűkülő aljú fazeka (4. kép 6). A 15. sír fazekának peremrészén szimmetrikusan egy-egy felhúzott lapos bütyköt lehet megfigyelni. Mindkét fazék vörösszürke foltosra égett, és simított felületű.

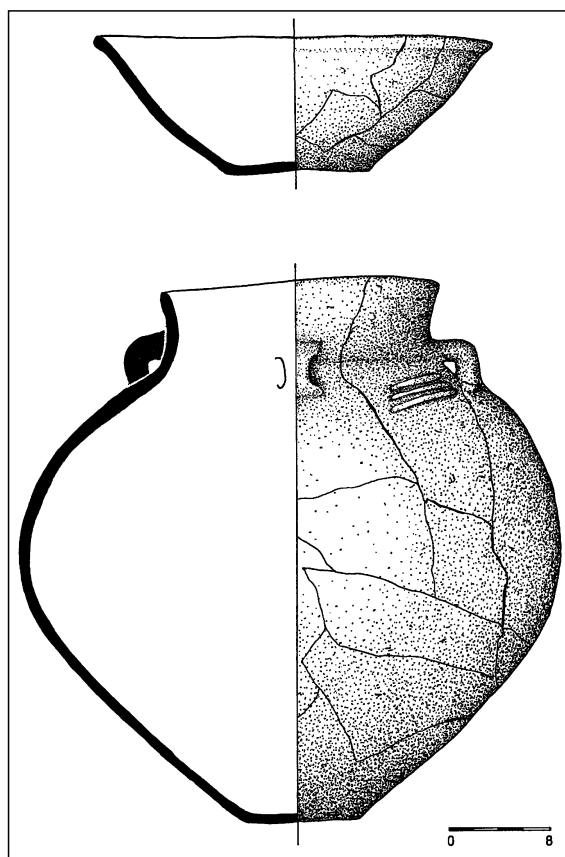
A rövid, szűk nyakú, nyúlt, öblös testű fazekak gyakoriak a Makó-kultúra területén, de általánosabb a durvább kivitelű, seprűzött-durvított felületű változatuk. A peremükön, illetve az alatt gyakran megtalálható az egyes/kettős bütyökdísz is (pl. Bánov /Bánkeszi/: VLADÁR 1966, Abb. 11. 4; Čaka /Cseke/: VLADÁR 1966, Abb. 14. 4, 9; Malé Kosihy /Ipolykiskeszi/: VLADÁR 1966, Abb. 12. 7; TOČIK 1981, Tab. VIII. 10).

2. A fazekak egy másik, szélesebb szájú változatát két darab képviseli. A 17. sír edénye enyhén tölcséres nyakú, öblös testű fazék (3. kép 5). A 31. sír melléklete ennek egy nyúltabb változatát jelenti (3. kép 6). A fazekak nyaka simított, a válltól lefelé vékonyszálú, sekély seprűzés figyelhető meg rajtuk.

A széles szájú, íveltlen hengeres nyakú, öblös testű fazekak a Makó-kultúra fazéktípusain belül a másik legtöbbször előforduló típust képviselik. Az edények belső arányait, a peremképzést és a felületkezelést tekintve számos változatával találkozunk. Ritkábbak a simított felületű darabok (öblösebb variáció, pl. Tiszakürt-Homoki szőlő, 2. gödör: CSÁNYI 1996, II. t. 8; Táp-Borbapuszta, M gödör: FIGLER 1994, Abb. 5. 3; Battonya-Aradi út: SZÉNÁSZKY 1988, 8. k. 3). Gyakoriak a simított nyakú, seprűzött testű, nyúltabb darabok (Čaka /Cseke/: VLADÁR 1966, Abb. 14. 7; Kamenica nad Hronom /Garamkövesd/: VLADÁR 1966, Abb. 17. 2).

Amfora

Az 53. sírban talált hengeres nyakú, öblös testű, összeszűkülő aljú edény vállán eredetileg négy, szimmetrikusan elhelyezett szalagfűl lehetett (5. kép 2). Emiatt soroljuk az amforák körébe. Az amforát különlegessé teszi a vállán, a fülek között vízszintesen futó, hármasszálú bordasor. A mérete alapján (Ma.: 44,0 cm) az ismert amforák (Ma.: 25–55 cm között) közepes nagyságú darabjai közé sorolható.

5. kép. 1–2: 53. sír (M=1:4)
Fig. 5. 1–2: grave 53 (M=1:4)

A Makó-kultúrában az amforák két/négyfűlű, illetve hasonló formájú, de fűletlen változatait ismerjük és a fülek helye alapján további típusokat különböztethetünk meg. A káli amfora a vállon/nyakhajlatban ülő füles amforák körébe sorolható. Közele párhuzamai között a létavértesi kis amforát (Ma.: 25,0 cm) (Létavértesi-Irinyi u.: DANI 1998, Abb. 1. 1; Abb. 3. 4), illetve a nyúltabb testű Pişcolt-i /Piskolt/ edényeket említhetjük (Pişcolt-Nişipărie /Piskolt-Homokbánya/: NÉMETI 1979, Fig. 3. 1, 5). A vállon ülő füles amforák (ellentétben a hason ülő, két fűlű, amforatípussal) a Makó-kultúra területén jellemzőek, a korszakban máshol kevésbé fordulnak elő.

A káli edények esetében a hasvonal alatti rész megkopott, sekély seprűzése miatt a nyúltabb testű budaörsi edényt (Budapest-Budaörsi repülőtér: SCHREIBER 1972, 1. k. 9) és a nyomottabb testű gorzsai amforát (Hódmezővásárhely-Gorzsai-Cukor tanya: GAZDAPUSZTAI 1959, 1. kép; KALICZ-SCHREIBER 1991, 12, 18. k. 6) és néhány fűletlen, amforajellegű edényt is megemlíthetünk (Čaka /Cseke/: VLADÁR 1966, Abb. 14. 2; Kompolt-

Kistér, 115. obj.; GOGÁLTAN 1999, 17. t. 8; Táp-Borbapuszta, M gödör: FIGLER 1994, Abb. 5. 14).

A bordadísz vállon való megjelenése és egyáltalán a keskeny bordadísz alkalmazása ritka a makói környezetben. De éppen az elmúlt évek észak-alföldi kutatásai alapján több helyen (elsősorban temetkezésekben), igaz más-más edényformákon (fületlen amforajellegű edények, ill. korsó) kimutatható a használata (Kompolt-Kistér: GOGÁLTAN 1999, 16. t. 11; 17. t. 2, 8; Mezőkövesd-Mocso-lyás: KOÓS 1998, Abb. 1. 3). A vitatott kulturális besorolású Ša'a-i /Vágsellye/ temetkezés fületlen amforajellegű edényének vállán pedig plasztikus koncentrikus kör/félkörminta található (VLADÁR 1966, Abb. 30. 1).

Füles kis fazekak

A Makó-kultúra kis füles fazekainak körébe soroljuk a 14. sír feltehetően egyfülű (3. kép 1) és a 32. sír kétfülű edényét (4. kép 3). Magasságuk (Ma.: 18–22 cm) alapján már nem sorolhatók a kisebb füles bögrék/korsók közé (Ma.: 10–15 cm), de finom kidolgozottságuk (simított felület, vékony oldalfal, továbbá plasztikus díszítésük) alapján nem tartoznak a klasszikus (főző)fazekak közé sem.

Az egy- és kétfülű fazekak jellegzetes típusának plasztikus díszítésű változata elsősorban a kultúra alföldi, keleti területein található meg. A rövidebb nyakú, bögreszerű változat pedig inkább a nyugati (dunántúli–délnyugat-szlovákiai) területeken gyakori.

A 14. sír felső fültőnél kis bordával díszített egyfülű fazekához (3. kép 1) hasonló darabokat a Makó-kultúra Pişcolt-i /Piskolt/ temetőrészletének sírmellékletei (74. és 90. sír) között találunk, igaz itt kissé a perem alól induló füllel (Németi 1979, Fig. 2. 1; 3. 6). Gömbösebb testű változata szintén temetkezési mellékletként ismert (Oszlár-Nyárfaszög, 2. sír: KOÓS 1998, Abb. 3. 2); míg a nyúlabb változat telepeken is előfordul (Hódmezővásárhely-Barci-rét: KULCSÁR 1997, VIII. t. 1; Oszlár-Nyárfaszög: KOÓS 1998, Abb. 10. 3). Erősebben kiemelt nyakrésszel, a vállon gyakori bütyökdíszrel is számos változata ismert (ld. még lentebb, pl. Tiszakürt-Homoki szőlő: CSÁNYI 1996, III. t. 1; Gyomaendrőd-161. lh.: BONDÁR 1999, 10. k. 2).

A 32. sír edényének (4. kép 3) párhuzamait az egyfülű fazekak⁴ és azok kétfülű változatai között találjuk meg. A káli kétfülű edény díszítettségével

kiemelkedik az eddig ismert, hasonló típusú edények sorából. Az egyes elemek külön-külön gyakran, így együtt ritkábban fordulnak elő. Általánosnak mondható a fültőnél és a vállon megjelenő kis bütyökdíszítés (Makó-Vöröskereszt: KALICZ 1968, Taf. II. 1; Tiszakürt-Homoki szőlő: CSÁNYI 1996, XII. t. 1; kétfülű: Jánosszállás-Katonapart: KÜRTI 1974, 7. k.). A mezőgyáni településről ismert darabon a fül tövéénél két oldalt 3–3 apró bütyök van (SZÉNÁSZKY 1988, 10. k. 3; további töredékek: Battonya-Georgievics tanya: BONDÁR–D. MATUZ–SZABÓ 1998, 13. k. 11; Budapest-Aranyhegyi út: KALICZ–SCHREIBER 1994, Abb. 4. 4–5). A vállon levő kettős bütyökdísz a fületlen kis fazekakon is megjelenik (Jánosszállás-Katonapart: KÜRTI 1974, 6. k.).

A félhold alakú rövid bordadísz ritkábbnak mondható, és inkább a durvított (fésűzött, seprűzött) alsó részű egyfülű kis fazekak vállán figyelhetjük meg (Veszprém megye: KALICZ 1968, Taf. X. 6; Budaörs: SCHREIBER 1972, 1. k. 11; KALICZ 1984a, Taf. XXIII. 8), illetve gondosabb kidolgozásban a bikónikus tálak vállán jelenik meg (KALICZ 1968, Taf. II. 5, 8; Taf. VI. 11).

Tálak

A fazekak mellett a másik leggyakoribb mellékletek közé sorolhatók a tálak (4 darab). A Makó-kultúrára jellemző duzzadt peremű, csonka kúpos testű tálak közül két változatot ismerhetünk fel a káli temetőrészlet anyagában. A tálak magassága 8–12 cm közötti, s ezzel a magasabb tálak közé tartoznak. Színük: sötétszürke-sárgásszürke foltosra égett, vörösszürke, felületük simított, díszítés nincs rajtuk.

1. Enyhén kihajló, befelé megvastagodó peremű, rövid behúzott nyakú, csonka kúpos testű tál (32. sír: 4. kép 5).

2. Csonka kúpos, kiemelt nyakrész nélküli tálak különböző peremkialakításokkal: befelé csak enyhén duzzadt (53. sír: 5. kép 1), befelé ferdén levágott, duzzadt (17. sír: 3. kép 4), enyhén kihajló, befelé duzzadt (32. sír: 4. kép 4) peremmel.

Mindkét táltípus a Makó-kultúra legjellegzetesebb típusait képviseli (pl. Gyomaendrőd-161. lh.: BONDÁR 1999, 50, 7. k. 1–7, 10; 8. k. 1; Tiszakürt-Homoki szőlő: CSÁNYI 1996, III. t. 3; Oszlár-Nyárfaszög (Ma.: 12 cm, KOÓS 1999, 7. k. 2; 11. k. 6, 14. k. 4; 15. k. 2; Battonya-Aradi út: SZÉNÁSZKY 1988, 5. k. 7–8; Mezőgyán-Gépműhely: SZÉNÁSZKY 1988, 10. k. 2, 6; és Bajč /Bajcs/: VLADÁR 1966, Abb. 7. 7; Abb. 8. 7; Čaka /Cseke/:

⁴ A leletanyagok töredékessége miatt nem mindig dönthető el egyértelműen, hogy egy- vagy kétfülű edényekről van-e szó.

VLADÁR 1966, Abb. 14. 10, 11; Malé Kosihy /Ipolykiskeszi/: TOČIK 1961, Abb. 6. 1, 2, 5, 6, 9)

A Makó-kultúra területén a tálak néhány alaptípuson belül nagy változatossággal fordulnak elő. A belül duzzadt peremű, a kívül-belül duzzadt peremű, befelé ferdén levágott peremű tálak között megtaláljuk a laposabb és mélyebb változatokat egyaránt. Általánosságban elmondható, hogy a duzzadt peremű ún. makói tálak peremkiképzése rendkívül változatos, mondhatjuk azt is, esetleges (CSÁNYI 1996, 55; KALICZ 1998a, 11).

Fületlen kis edény

A 32. sírban talált kis (Ma.: 12,7 cm), enyhén kónikus nyakú, kettős kónikus testű, a hasi törésvonalon lapos bütykökkel díszített edény (4. kép 2) a ritka lelettípusok közé sorolható. Ezeket a rövidebb-hosszabb nyakú, bikónikus testű edényeket Kalicz Nándor 1968-ban „flaschenförmiges Gefäß” („kleine Flaschengefäße”) elnevezés alatt foglalta össze (KALICZ 1968, 83; KALICZ 1984a, 97). A Somogyvár–Vinkovci kultúra kerámiaanyagában ugyanezen elnevezés alatt („palack-edények”) egy más forma szerepel. A félreértések elkerülése miatt, egyelőre a *fületlen kis edény* név alatt foglaljuk össze ezt és a hasonló edényeket. Hiteles lelőkörmények között eddig a Makó-kultúra temetkezéseiben fordul elő, a telepeken nem találták meg eddig ép darabját.

A névadó lelőhelyen kívül (Makó-Vöröskereszt: KALICZ 1968, Taf. II. 3) eddig egy hasonló darabot említenek (Debrecen-Köntöskert: KALICZ 1968, 64, 74, Fo. 15.; Taf. CXXVII. 1e).

A típusra emlékeztető darabot ismerünk a Tisza jobb partján is, az ún. Ada-csoporthoz sorolt kerámiaanyagban (Ma.: 9,2 cm, Senta-Pobeda téglagyár /Zenta/: HORVÁTH 1984, Tab. VI. 1). Az egyébként szórvány lelet érdekességét növeli, hogy ugyancsak innen egy belső díszes tálat is ismertetnek (Horváth 1984, Tab. VI. 3). A „szokatlan” egybeesés (szórvány jellege miatt) nem alkalmas végérvényes következtetés levonására, de megengedi annak feltételezését, hogy a Senta-i /Zenta/ leletanyag az Ada-csoport mellett a szintén kézenfekvő makói-körrel is kapcsolatba hozható.

A temetkezések helyzete, rítusa és a mellékletek összetétele

A most ismertetésre került temetkezések a feltárásható terület északi szélén sűrűsödtek (2. kép). Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a nyomvonalon

kívül további sírokat is magában rejt a kis domb. A lelőhelyen a kora bronzkori temetőrészlethez kapcsolódó településre utaló jelenségeket nem figyeltek meg. A temetkezések közül öt (14., 15., 17., 31., 32. sír) egymás közelében (3–7,5 m távolságra) volt, s csak az 53. sír feküdt kissé távolabb, 18–22 m-re a fentiekől. A hamvasztásos rítusú sírok közül három, jól megfigyelhető urnatemetkezés volt (15., 17., 31. sír). A 14. és 32. sír esetében a megfigyelések szintén inkább az urnás rítus mellett szólnak. Az 53. sír körül nem figyeltek meg hamvakat. Ennek ellenére nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy egy erősen bolygatott urnasírról van szó. Ezt a feltevést erősíti a mellékletek összetétele (amfora és tál) is. Összességében tehát a káli kis temetőrészletben a hamvasztásos rítus urnás változata volt a meghatározó.⁵

Összességében elmondható, hogy a káli temetkezések a Makó-kultúra kerámiaművességének jellegzetes darabjait tartalmazzák. A sírok edényein belüli típusarány (12 edényből 4 fazék, 4 tál, 2 füles fazék, 1 fületlen edény) jól tükrözi a Makó-kultúra temetkezéseiben belül mutatkozó típusgyakoriságot. A sírok melléklete három esetben csak egy-egy nagyobb, urnaként felhasznált fazék, füles fazék volt (14., 15., 31. sír). Két esetben az egy-egy nagyobb fazék, ill. amfora mellett egy-egy tál is megjelenik (17., 53. sír). A 17. sír esetében a fazék tartalmazta a hamvakat, a tálat szájával felfelé helyezték a fazék szájába. Valószínűleg hasonló szokást követhettek eredetileg az 53. sírnál is. Az edénymellékletek száma alapján kiemelkedik a káli sírok közül a 32. sír, melybe összesen öt edény került. Ezen belül a két nagyobb (feltehetően a hamvakat tartalmazó) fazékhoz, füles fazékhoz szintén egy-egy tál tartozott, ezt a sort egy fületlen kis edény egészíti ki. E sír kapcsán csak feltételezhetjük, hogy a tálak eredetileg a fentiekhez hasonló helyzetben voltak, de erre, a sír erős bolygatottsága miatt, nincs megfigyelt bizonyítékunk.

A káli sírok rítusában (mellékletek száma, ösz-

⁵ A feltárás során a 15., 17., 32. sírok hamvait lehetett megmenteni. A hamvak fragmentáltsága nem tette lehetővé a halott(ak) nem és korcsoport szerinti meghatározását. A hamvasztás igen magas hőfokon történt és nem zárható ki a hamvak többszöri (másodlagos) elégetése sem. Hasonlóan több kora bronzkori temetkezéshez a halott(ak) fogazata itt sem került a sírba (SZATHMÁRY 1997). Ezúton is köszönetet mondunk Mende Balázs Gusztávnak (MTA Régészeti Intézete) a vizsgálat elvégzéséért.

szetésele) a Makó-kultúra köréből eddig ismert urnás rítusú temetkezési szokások általános és leggyakoribb elemeit lehet felismerni (1. lista).⁶ A mellékletek összetétele és száma alapján a különböző (hamvasztásos) rítusok között ugyanis eltérések mutathatók ki. Az urnás rítusra a szerényebb mellékletszám (1–5 edény) a jellemző (ld. fent). A korszak *szórthamvas* temetkezései (2–3. lista) között közel egyenlő arányban találhatók meg az egy edényt (2 eset), a négy-öt edényt (3) tartalmazó sírok, de ugyanilyen arányban jelennek meg a több, 7–9 (3 eset) ill. 12–13 edényt (1) tartalmazó sírok is. A 12–13 edényt tartalmazó Budapest-Aranyhegyi úti sír a ma ismert legnagyobb mellékletszámú makói temetkezés. Az ún. „szimbolikus” temetkezések (4. lista) esetében 2–3, legfeljebb 6 edény került a sírokba. A zsugorított csontvázas temetkezések (6. lista) általánosan 1–1, ritkábban 2 edény tartalmaztak.

A káli sírok rítusa nagyobb részben (14., 15., 31. sír) azt, a makói urnasírok között meghatározónak mondható szokást követi, amikor a sír egyetlen melléklete a hamvakat tartalmazó edény (7 sír: Bicske; Čaka /Cseke/-4. sír; Kánya; Oros; Pişcolt /Piskolt/-C, 33. és 1968. évi sír.⁷ A szórthamvasztásos rítusú sírok (2–3. lista) között eddig csak két esetben fordult elő, hogy csupán egy edény került a sírba (Jászdózsa, Šal’a /Vágsellye/); az. ún. „szimbolikus” temetkezések (4. lista) között pedig eddig még nem figyeltek meg hasonlót.

A kultúrán belül ugyancsak gyakori, hogy a hamvakat tartalmazó nagyobb edény mellé, illetve annak szájába helyezve, vagy azt leborítva egy-egy tál kerül a sírba (5 sír: Čaka /Cseke/-5. sír; Kompolt-Kistér-8. obj.; Pişcolt /Piskolt/-74., 121. sír; Valea lui Mihai /Érmihályfalva/). Kálon a 17. sírban hasonló szokás figyelhető meg és az 53. sír mellékleteinek összetétele is ennek felel meg. Az Ivanka pri Dunaji-i /Pozsonyivánka/ sírban egy kis füles bögrében voltak a hamvak⁸ és az egyszerűbb tál helyett egy belső díszes tál volt még a sírgödörben. Néha a tál helyett füles korsót tettek a

sírba (Gáborján-Csapszékpart). Ritkábban került 3 edény a makói urnasírokba (4 sír: Magyarcsanád-Bökény; Mezőkövesd-Mocsolyás; Pişcolt /Piskolt/-65., 90. sír).

A káli 32. sír, a benne megfigyelt 5 edénymelléklet alapján a Makó-kultúra ma ismert urnás temetkezésein belül a legmagasabb mellékletszámú sírok csoportjába tartozik. A 4–5 edényt tartalmazó sírok között az edénytípusok összetétele szerint több, egyedi változat ismert (Hódmezővásárhely-Gorzsá-Cukor tanya; Kunpeszér-Sinai hegy; Lábatlan-Rózsa F. u.).

Összegzés

A Makó-Kosihy-Čaka kultúra elterjedési területéhez viszonyítva meglehetősen kevés az ismert temetkezések száma (1–6. lista). Feltehetően a kutatás intenzitásával, lehetőségeivel összefüggően kisebb (véletlenszerű) sűrűsödési pontok figyelhetők meg az Érmellék-vidéken, Hódmezővásárhely-Makó környékén, és az M3-as autópálya nyomvonalán, az Észak-Alföld térségében (6. kép). A temetkezések, a településekhez hasonlóan, szórványosan, nagyobb egységességre utaló nyomok nélkül fordulnak elő és nagyobb felületek kutatása esetén is kevés a megfigyelhető temetkezés. Jórészt magányos temetkezésekkel találkozunk. A 2–7 sírből álló sírcsoportok már a kultúra „temetőit” jelentik, melyek az utóbbi idők nagy felületeket érintő ásásainak köszönhetően, egyre gyakrabban a makói települések közelében is megfigyelhetők (pl. Kompolt-Kistér; Oszlár-Nyárfaszög). Egyelőre kiemelkedik ezek sorából a Pişcolton /Piskolt/ feltárt 7 sírből álló kisebb temetőrészlet (Németi 1979) és a most közlésre került káli lelőhely két kisebb sírcsoportra utaló 6 sírja.

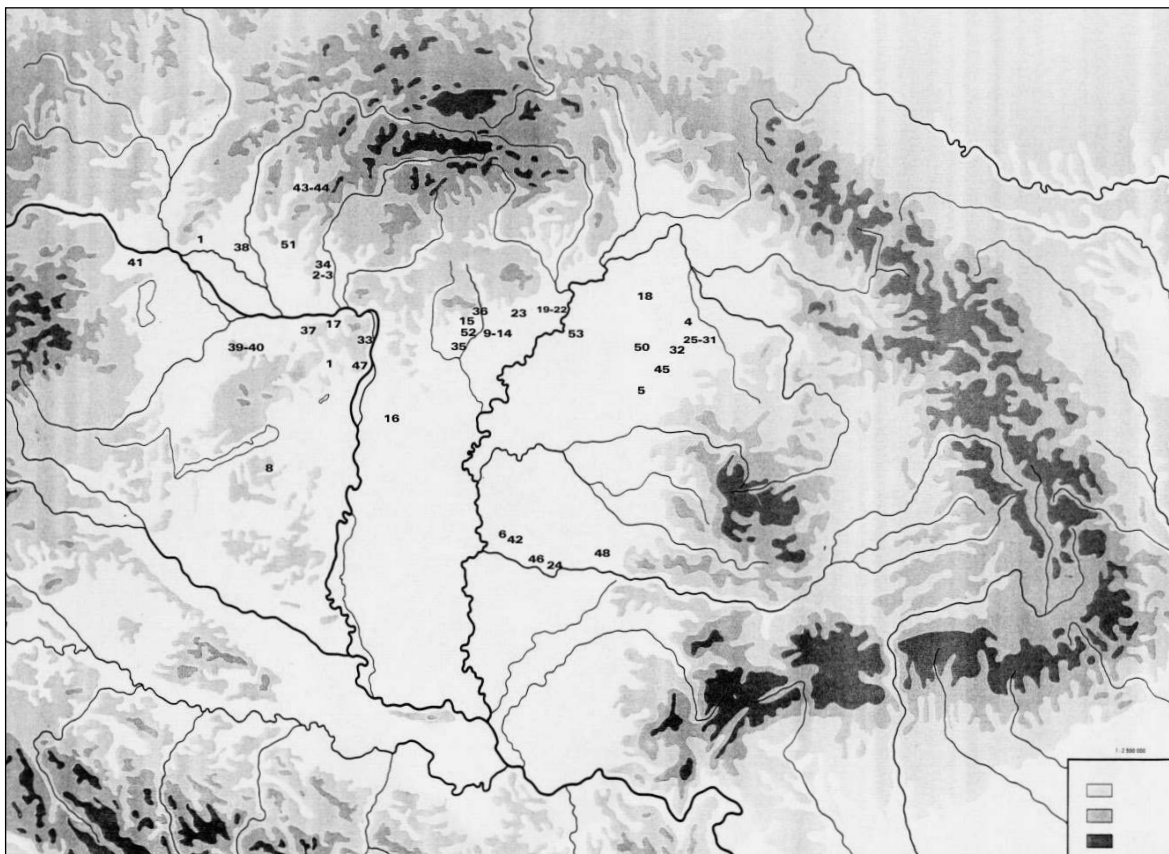
A kultúra körében a hamvasztásos temetkezési rítus tekinthető jellemzőnek. Ezen belül egyelőre, meghatározóan több adatunk van az urnás rítusra (kiegészülve a most bemutatásra került káli sírokkal: 32 (1. lista), mint a szórthamvasra (6 sír; 2. lista)⁹, illetve az ún. „szimbolikus” rítusú sírok-

⁶ A dolgozat mellékleteként közölt listákban (1–6. lista) található meg a szövegben említett temetkezések pontos irodalmi adatai. Emiatt ezeket az adatokat a szövegben csak kivételes esetekben idézzük.

⁷ Az oszlár-nyárfaszögi erősen bolygatott sírok esetében is egy-egy (max. két) edényt említenek (KOÓS 1998, 11). Itt a megfigyelések az erős bolygatottság miatt nem lehetnek teljesek.

⁸ Igaz, itt az urnaként használt bögrén kívül, a sírgödörben szétszórva is megfigyeltek hamvakat.

⁹ A kajárpéci sírok kulturális meghatározása esetén mind a Somogyvár-Vinkovci (FIGLER 1994, 22–23; FIGLER 1996), mind a Makó-kultúrához (KALICZ-SCHREIBER 1991, 10; KALICZ-SCHREIBER 1994, 40; RUTTKAY 1994, 354; KALICZ-KALICZ-SCHREIBER 1999, 88; KULCSÁR 1999, 122, 18. j.) sorolásuk lehetősége felmerül. A Schwechat-Brauerei temetkezést, éppen a kajárpéci, hasonló melléklet összetételű sírjaira is utalva, szintén a Makó-Kosihy-Čaka kultúrához kötik (RUTTKAY 1994).

6. kép. A Makó-Kosihy-Čaka kultúra területén feltárt temetkezések (1-6. lista)
Fig. 6. The excavated graves in the of the Makó-Kosihy-Čaka distribution (list 1-6)

ra (5 sír; 4. lista). A korszakhoz sorolhatunk néhány zsugorított csontvázas temetkezést is (6. lista).¹⁰

A ma ismert szórthamvas temetkezések (6 sír) a Makó-kultúra északi területein található meg. Jellemzőbbnek tűnnek a Dunától nyugatra (2) és Délnyugat-Szlovákiában (2), különösen ha a számuk kiegészülhet a kulturálisan bizonytalanul meghatározható kajárpéci és Schwechat-Braueri-i temetkezésekkel (3. lista: 2 lelőhelyen 3 sír). Ugyanakkor szórványosan az Észak-Alföldön is előfordulnak (2). Az urnás rítus viszonylagos gyakorisága a Dunától keletre mutatható ki (26 sír). A két rítusváltozat keveredésére az ismert temetőrészletekben, mind Délnyugat-Szlovákiában, mind az Észak-Alföldön vannak adataink (Čaka /Cseke/, Kompolt-Kistér). Az ún. „szimbolikus” sírok az elterjedési területen elvéve, mindenütt megtalálhatóak. A magányos temetkezések köré-

be sorolható zsugorított csontvázas temetkezések elsősorban a Dunától keletre jelennek meg (Budapest-Szentmihályi út; Debrecen-Elep 25.; Tarnaszárd; Tiszacsege); Délnyugat-Szlovákiából eddig csak egy adatunk van (Ivanka pri Nitre /Nyitraivánka/).

A kora bronzkor elején tehát a hamvasztásos rítus tűnik meghatározónak. Ez a jellemző a Makó-kultúrán kívül (VLADÁR 1966 266–271; KALICZ 1968, 81–82; KALICZ 1984a, 95–96; KALICZ-SCHREIBER 1991, 10–11; DANI 1998, 56) a Nyírség-kultúrára is (legutóbb: KALICZ 1984b, 111–112; DANI 1997) és megjelenik a Somogyvár-Vinkovci kultúra területén is (BÓNA 1965, 47; BÓNA 1972, 7; BÁNDI 1984, 127; TASIĆ 1984, 24–25; FIGLER 1994, 22–23, Fo. 26., 25, 28, Abb. 10.; FIGLER 1996, 10, 17; a Budapest környéki lelőhelyek kapcsán: KALICZ–KALICZ-SCHREIBER 1999, 87–88). A kora bronzkor 2. végén és a kora bronzkor 3. elején Közép-Magyarországon a hamvasztásos rítus öröksége bizonyul tartósabbnak, s ezt a Makó-kultúra szinte egyedüli/ritka, észlelhető utóhatásaként is értékelhetjük.

¹⁰ A Sárrétudvari-Ökörhalmon feltárt zsugorított csontvázas temetkezések szintén a Makó-kultúra időhorizontjába sorolhatóak (NEPPER 1991; ECSÉDY 1994, 40; KALICZ 1998b, 174).

A káli temetkezéseket mellékletük és rítusuk alapján is a Makó-kultúra „klasszikus” jelenségei közé sorolhatjuk. Bár a Makó-kultúra belső kronológiájának kidolgozásához nincs még elegendő információnk, annyi azonban mégis elmondható, hogy a káli sírok leletanyaga a legáltalánosabb típusokat képviseli, nélkülözi a kirívó edénytípusok használatát és ezzel a kultúra mondhatni „vegyszertára” megjelenési formáját képviseli.¹¹ Ezzel együtt a Makó-kultúra észak-alföldi csoportjának meghatározó lelőhelye.

Az Alföld északi peremvidékéről hosszú ideig elsősorban csak szórvány leletek voltak ismertek (KALICZ 1968, Fo. 32., 34., 70.; 79–80, Taf. III. 1, 2, 4), Borsod-Abaúj-Zemplén megyében pedig csak a Nyírség-kultúra lelőhelyeivel számolt a kutatás (KALICZ 1968, Fo. 109–120., 69). Ezek közül a Gelej-Kanális-dűlői kis bögrét előfordulási gyakorisága alapján ma már a Makó-kultúra körébe sorolhatjuk (KALICZ 1998a, 11). Az utóbbi időben több, az 1970-es években feltárt/megfigyelt település leletanyagának közzétételével (Boldog-Vasútállomás; Tarnabod-Berekalja (KALICZ 1998a) és az 1990-es évek közepén meginduló, az M3-as autópálya építkezéseihez kapcsolódó leletmentések eredményeinek ismertetésével jelentősen megnövekedett a kultúra hitelesen feltárt lelőhelyeinek száma (GOGÁLTAN 1999; KOÓS 1998; KOÓS 1999).

Kronológiai szempontból fontos az 1970-es évek végén és 1980-as évek elején Patay Pál által feltárt tiszalúci-sarkadpusztai település leletanyaga, mely az 1980-as évek elején a Nyírség- és a Makó-kultúra feltétlen egyidejűségének cáfoló bizonyítékait adta (KALICZ 1981, 72–73, Abb. 2–4; a leletanyag teljes feldolgozása: SZATHMÁRI 1999a; SZATHMÁRI 1999b). Szathmári Ildikó a leletanyag teljes feldolgozása után tovább erősíthette ezt a képet, vagyis a tiszalúci településen először a Makó-kultúrához sorolható közösség telepedett meg, és csak utánuk jelentek meg itt a Nyírség-kultúra jellegzetes kerámiáját készítő csoportok. A Polgár környéki feltárások eredményei hasonló képet mutatnak (DANI 1999). Lehet, hogy ez a kronológiai sorrend a tiszalúci település és a Tisza bal par-

ti lelőhelyek esetében elfogadható, de a Tiszától nyugatra Oszlár határában úgy tűnik, hogy a Makó-kultúra csoportjai megérték a Nyírség-kultúra megjelenését és kapcsolatba kerültek vele. Erre egy nyírségi típusú kis füles bögre utal, mely a Makó-kultúra zárt települési gödrében került elő (KOÓS 1998, Abb. 13). A Kompolt-Kistéren feltárt hamvasztásos temetkezések egyikében talált ívelt, hosszú nyakú kis korsó pedig fontos előrelépés a Makó-kultúra kései, a Somogyvár-Vinkovci kultúrával érintkező időszakának meghatározásában (GOGÁLTAN 1999). Ezzel tovább bővült az észak-alföldi kései makói időszak bizonyítékainak sora. A kutatás régóta feltételezett egy, a kora bronzkor 2. fázisát megérő, kései makói jelenlétet elsősorban az Alföld északi peremterületén és az Északi-középhegység területén (ECSEDY 1979, Abb. 9; BÓNA 1992, 16), illetve az újabb, észak-magyarországi leletek fényében elfogadja annak létezését (KOÓS 1998, Abb. 2; KALICZ–KALICZ–SCHREIBER 1999, 2. k.).¹²

Ez az öröndetes információnövekedés ugyanakkor nem érinti az Északi-középhegység területét. Itt egyelőre csak szórvány leletek alapján anynyi állapítható meg, hogy a korábban, ill. későbbiekben intenzíven lakott (néha erődtített) magaslati telepeken számolni kell a Makó-kultúra megjelenésével is, de a megtelepedés jellege, intenzitása ma nem tisztázható (Salgótarján-Baglyashegy és Pécskő: KALICZ 1968, Fo. 29., 31.; 79, Taf. 3. 6–11, 13–14; Piliny-Várhegy: PATAY 1999, 52, 6. k.; Ecseg-Várhegy: BÓNA 1992, 11, 21–22).

Az elmúlt időszakban közlésre kerülő leletanyagoktól természetesen nem várhatjuk a kora bronzkor kérdéseinek végleges megoldását, de számos észrevétel alapján közelebb juthatunk ahhoz.

Szabó János József

Kosztá József Múzeum
6601 Szentes, Széchenyi liget 1.

Kulcsár Gabriella

MTA Régészeti Intézete
1250 Budapest, Úri u. 49.
e-mail: kulcsar@archeo.mta.hu

¹¹ Igaz, hogy a kultúra egyik meghatározó lelettípusa, a belső díszes talpas tál hiányzik a káli sírok mellékletei közül. Ennek magyarázatát a különböző rítusokhoz kapcsolódó mellékletadási szokások különbözőségében is kereshetjük. A belső díszes tálak a szórthamvas temetkezésekben jellemzőnek mondhatók (az egynél több mellékletet tartalmazó szórthamvasztásos sírok (2. lista) mindegyikében (4) előfordultak); a

szimbolikus sírok (4. lista) nagyobb részében kimutathatók (3 eset), ugyanakkor úgy tűnik nem tartoztak az urnás rítusú sírok gyakori mellékletei közé (32 sírból 5-ben volt meg).

¹² Ld. még ehhez a kérdéshez az ugyanebben a számban megjelenő Dani János–Kulcsár Gabriella: „Kora bronzkori temetkezés Jászdózsa-Kápolnahalomról” című dolgozatát.

A Makó-Kosihy-Čaka kultúra területén feltárt temetkezések (kora bronzkor 1-2)

1. lista: Urnasírok (32)

1. Bicske-Szőlőhegy (KALICZ 1968, Fo. 44.; 79, Taf. X. 8)
2. Čaka /Cseke, Szlovákia/-4. sír (VLADÁR 1966, 267, Abb. 24)
3. Čaka /Cseke, Szlovákia/-5. sír (VLADÁR 1966, 267, Abb. 2; TOČIK-PAULÍK 1960, 83, Obr. 23)
4. Foieni-Fântâna Pășunii /Mezőfény-Legelőkút, Románia/ (NÉMETI 1979, 533; NÉMETI-ROMAN 1995, 25; NÉMETI 1996, 31)
5. Gáborján-Csapszékpart (DANI 1998, 57-60, Abb. 2; 3. 1-3)
6. Hódmezővásárhely-Gorzsa-Cukor tanya (GAZDAPUSZTAI 1959, 1. ábra, I. t. 1-3; KALICZ 1968, Fo. 10., 78, 81)
7. Ivanka pri Dunaji /Pozsonyivánka, Szlovákia/ (VLADÁR 1966, 267, Abb. 27)
8. Kánya (CSALOG 1941, 10, VI. t. 2)
9. Kál-Legelő 14. sír
10. Kál-Legelő 15. sír
11. Kál-Legelő 17. sír
12. Kál-Legelő 31. sír
13. Kál-Legelő 32. sír
14. Kál-Legelő 53. sír
15. Kompolt-Kistér 1. sír (8. obj.) (GOGÁLTAN 1999, 20, 171, 17. t. 1-2; VI. t. 1-2)
16. Kunpeszér-Sinai hegy (RégFüz I/15., 1962, 14; Cumania 1 (1972) 236; KALICZ 1968, Fo. 26., 78; HORVÁTH 1984, 5; HORVÁTH ET AL. 1988, 18-19; TÓTH 1998, 4)¹³
17. Lábatlan-Rózsa F. u. (RégFüz I/1970, 9; MRT 5, 10/17. lh., 247; Közöletlen, jelenleg a tatai Vármúzeum kiállításán látható)
18. Oros-Belterület (KALICZ 1968, 68, Fo. 87., Taf. XVI. 9)
19. Oszlár-Nyárfaszög 180. sír (bolygatott) (KOÓS 1998, 11, Abb. 3. 2; KOÓS 1999)
20. Oszlár-Nyárfaszög 181. sír (KOÓS 1998, 11, Abb. 3. 3; KOÓS 1999)
21. Oszlár-Nyárfaszög 189. sír (KOÓS 1998, 11, Abb. 3. 1; KOÓS 1999)
22. Oszlár-Nyárfaszög- bolygatott urnasír (KOÓS 1998, 11; KOÓS 1999)
23. Mezőkövesd-Mocsolyás (?) (KALICZ-KOÓS 1997, 28; KOÓS 1998, 8, Abb. 1)
24. Magyarcsanak-Bökény (KÜRTI 1974, 38-39, 14-17. k.)
25. Pişcalt /Piskolt, Románia/ 33.sír (NÉMETI 1979)
26. Pişcalt /Piskolt, Románia/ 65.sír (NÉMETI 1979)
27. Pişcalt /Piskolt, Románia/ 74. sír (NÉMETI 1979)
28. Pişcalt /Piskolt, Románia/ 90. sír (NÉMETI 1979)
29. Pişcalt /Piskolt, Románia/ sír (NÉMETI 1979)
30. Pişcalt /Piskolt, Románia/ „C” sír (6. sír) (bolygatott) (NÉMETI 1979)
31. Pişcalt /Piskolt, Románia/ 1968. évi sír (7. sír) (NÉMETI 1979)
32. Valea lui Mihai-Gara C.F.R. /Érmihályfalva, Románia/ 3. sír (ROSKA 1932, 79, Fig. 8-10).

2. lista: Szórthamvasztásos temetkezések (6)

33. Budapest-Aranyhegyi út (KALICZ-SCHREIBER 1994, 39-40, Abb. 2-3)
34. Čaka /Cseke, Szlovákia/ 8. sír (VLADÁR 1966, 267, 269, Abb. 26)
35. Jászdózsa-Kápolnahalom (STANCIK 1988, 42, 70; BÓNA 1992, 22; DANI-KULCSÁR 2000¹⁴)
36. Kompolt-Kistér 2. sír (GOGÁLTAN 1999)
37. Tata-Tófarok (KALICZ-SCHREIBER 1991, 9, 4. k.)
38. Šal'a /Vágsellye, Szlovákia/ (VLADÁR 1966, 268, Abb. 30. 1-2)

3. lista: Kora bronzkor 1-2. korú, kulturálisan vitatott meghatározású, szórthamvasztásos sírok (3)

39. Kajárpéc-Pokolfadomb 1. sír (FIGLER 1994, 22-23, Abb. 10)
40. Kajárpéc-Pokolfadomb-3. sír (FIGLER 1996, 7, III. t. 1-8)
41. Schwechat-Brauerei (szórthamvasztásos?) (RUTTKAY 1995)

4. lista: Bizonytalan rítusú sírok/szimbolikus temetkezések: (a feltárás során nem figyeltek meg hamvakat) (5)

42. Hódmezővásárhely-Gorzsa-Kovács tanya (GAZDAPUSZTAI 1957, 88, XVIII. t. 1-3; KALICZ 1968, Fo. 9., 78, 81)
43. Krásno-Kráčny /Őszéplak, Szlovákia/ 1. sír (VLADÁR 1966, 267-268, Abb. 29)
44. Krásno-Kráčny /Őszéplak, Szlovákia/ 2. sír (VLADÁR 1966, 267-268, Abb. 29)
45. Létavértes-Irinyi u. 6. (DANI 1998, 55-57, Abb. 1., Abb. 3. 4).
46. Makó-Vöröskereszt (BANNER 1939, 77-81, 5. kép 1-6, 6. kép; KALICZ 1968, 77, 1. lh., 2. t. 1-7).

5. lista: Közöletlen sírok (4)

Pontos rítus nélkül említve (2):

47. Budapest-Budaörs (SCHREIBER 1972, 152; SCHREIBER 1984, 33. 1. k. 10; KALICZ-SCHREIBER 1994, 41, Abb. 14. 7)
48. Zimandu Nou /Zimándújfalu, Románia/ temetőrészletet (urnákat) említenek (múlt század végi leletanyag) (GOGÁLTAN 1995, 56)

Urnasírként említve: (ld fentebb: 4. és 17. lelőhely)

6. lista: Csontvázas temetkezések (5)

49. Budapest-Szentmihályi út (KALICZ 1968, 80, 93-94, Taf. 3. 3)
50. Debrecen-Elep (KALICZ 1968, 64, Fo. 18., Taf. 13. 10)
51. Ivanka pri Nitre /Nyitraivánka, Szlovákia/ (VLADÁR 1966, 267, Abb. 28)
52. Tarnasáday (KALICZ 1968, 82, Taf. 3. 2)
53. Tiszacsege (KALICZ 1968, 64, Fo. 19., Taf. 13. 8)

¹³ A közöletlen sírt szórthamvasztásos sírként is említik: KALICZ-SCHREIBER 1994, 40.

¹⁴ Ld. ebben a kötetben megjelenő közlést.

Irodalomjegyzék:

- BANNER J. 1939: Újabb adatok a zóki kultúra elterjedéséhez – Neuere Beiträge zur Verbreitung der Zóker Kultur. *Dolg* 15 (1939) 73–92.
- BÁNDI, G. 1984: Die Somogyvár Kultur. In: Tasić, N. (Hrsg.): *Kulturen der Frühbronzezeit*. Beograd 1984, 125–128.
- BARTOSIEWICZ L. 1999: A lelőhely állatsontanyaga - archaeozoológia – Animal bone materials from the site - Archaeozoology. In: Petercsák T.–Szabó J. J. (Eds.): *Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán – A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site. Rescue excavations at the M3 motorway*. Heves Megyei Régészeti Közlemények, Eger 1999, 279–338.
- BÓNA, I. 1965: The Peoples of southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary, I. The Pitvaros Group; II. The Somogyvár Group. *Alba Regia* 4–5 (1963–64 [1965]) 17–63.
- BÓNA, I. 1972: A korai bronzkori somogyvári-csoport leletei Nagyvejkén – Funde der frühbronzezeitlichen Somogyvár-Gruppe aus Nagyvejke. *BÁMÉ* 2–3 (1971–1972 [1971]) 3–18.
- BÓNA, I. 1992: Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. In: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main, 1992, 9–42.
- BONDÁR M. 1999: Rézkori és kora bronzkori településmaradvány Gyomaendrődön – A Copper Age and an Early Bronze Age settlement at Gyomaendrőd. *BMMK* 20 (1999) 47–65.
- BONDÁR M.–D. MATUZ E.–SZABÓ J. J. 1998: Rézkori és bronzkori településnyomok Battonya határában – Kupfer- und bronzezeitliche Siedlungsspuren in der Gemarkung von Battonya. *MFME–Studia Archaeologica* 4 (1998) 7–53.
- CSALOG J. 1942: A „Vučedol-Zóki” típusú kerámia lelőhelyei Tolna vármegyében – Fundorte der Vučedol-Zóker Keramik in dem Komitat Tolna. *ArchÉrt* (1941) 6–14.
- CSÁNYI M. 1996: Újabb adat kelet-magyarországi kora bronzkorunkhoz (Teleprészlet Tiszakürt határában) – New Data of the Early Bronze Age of East Hungary. *Tisicum* 9 (1996) 45–75.
- DANI, J. 1997: Neue Beiträge zu den Bestattungen der Nyírség-Kultur. *JAMÉ* 37–38 (1995–1996 [1997]) 51–71.
- DANI, J. 1998: Die Urnengräber der Makó-Kultur aus Komitat Hajdú-Bihar (Ost-Ungarn). *Bibliotheca Musei Apulensis* 8 (1998) 55–66.
- DANI J. 1999: A kora bronzkori Nyírség-kultúra települései Polgár határában – Siedlungen der frühbronzezeitlichen Nyírség Kultur in der Umgebung von Polgár. *DMÉ* 1997–1998 (1999) 49–128.
- ECSEDY, I. 1979: Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien – A Somogyvár-Vinkovci kultúra szavai települése és a déldunántúli korabronzkor néhány kérdése. *JPMÉ* 23 (1978) [1979] 67–136.
- ECSEDY, I. 1994: Copper Age Traditions and Bronze Age Innovations. In: Kemenczei, T.–Kovács, T. (ed.): *Treasures of the Hungarian Bronze Age*. Budapest 1994, 37–54.
- FIGLER, A. 1994: Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest- Transdanubien – Északnyugat-Dunántúl korai bronzkorának kérdései. *Zalai Múzeum* 5 (1994) 21–38.
- FIGLER A. 1996: Adatok Győr környékének bronzkorához. Bronzkori kultúrák Győr környékén. – Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. Bronzezeitliche Kulturen in der Umgebung Győr. *Acta Musei Papensis* 6 (1996) 7–29.
- GAZDAPUSZTAI GY. 1957: Néhány Tiszamenti bronzkori lelet – Einige frühbronzezeitliche Funde aus dem Theissgebiet. *MFME* 1957, 79–92.
- GAZDAPUSZTAI GY. 1959: Adatok Csongrád megye későbronzkorának ismertetéséhez. *Csongrád megyei tanulmányok* 1 (1959) 17–24.
- GOGÁLTAN, FL. 1995: Die frühe Bronzezeit im Südwesten Rumaniens. Stand der Forschung. *Thraco Dacica* 16 (1995) 55–79.
- GOGÁLTAN, FL. 1999: A bronzkori lelőhely értékelése. In: Petercsák T.–Szabó J. J. (eds.): *Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán – A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site. Rescue excavations at the M3 motorway*. Heves Megyei Régészeti Közlemények, Eger 1999, 171–178.
- HORVÁTH A.–TÓTH E. H.–SZÉKELY GY. 1988: *Elődeink a Duna-Tisza közén. A Kiskunság és környéke története a régészeti leletek tükrében*. Kiállításvezető. Kecskemét.
- HORVÁTH, F. 1984: Ada-type artifacts of the Early Bronze Age in the southern Alföld – Kora bronzkori, Adai típusú leletek a Dél-Alföldön. *MFME* 1980–1981/1 (1984) 7–30.
- KALICZ, N. 1968: *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*. ArchHung 45, Budapest.
- KALICZ, N. 1981: Neue Aspekte über die Chronologie der Nyírség-Gruppe. *SLA* 29 (1981) 67–74.
- KALICZ, N. 1984a: Die Makó-Kultur. In: (Ed. Tasić, N.) *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd 1984, 93–108.
- KALICZ, N. 1984b: Die Nyírség-Kultur. In: (Ed. Tasić, N.) *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd 1984, 109–123.
- KALICZ N. 1998a: A kora bronzkori Makó kultúra két települése Heves megyében. – Zwei Siedlungen der frühbronzezeitlichen Makó-Kultur im Komitat Heves. *Agria* 34 (1998) 5–32.
- KALICZ, N. 1998b: Östliche Beziehungen während der Kupferzeit in Ungarn. In: Hänsel, B.–Machnik, J. (Hrsg.): *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe*. Rahden/Westf. 1998, 163–177.

- KALICZ N.–KALICZ-SCHREIBER R. 1999: A Somogyvár-Vinkovci kultúra és a Harangedény-Csepel-csoport Budapest kora bronzkorában. *Savaria* 24 (1998–1999 [1999]) 83–114.
- KALICZ N.–KOÓS J. 1997.: Oszlár-Nyárfaszög. Késő bronzkori telep a Kr. e. XIII. századból – Oszlár-Nyárfaszög. Late Bronze Age Settlement from the 13th century B.C. In: Raczy, P.–Kovács, T.–Anders, A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway*. Budapest 1997, 28–33.
- KALICZ-SCHREIBER R. 1991: A Somogyvár-Vinkovci kultúra dél-észak irányú közvetítő szerepe a korabronzkorban – Die Vermittlungsrolle der Somogyvár-Vinkovci-Kultur in der Bronzezeit. *BudRég* 28 (1991) 9–43.
- KALICZ-SCHREIBER, R. 1994: Siedlungsfunde und ein Brandgrab der frühbronzezeitlichen Makó-kultur in Budapest – A korabronzkori makói kultúra telepleletei és hamvasztásos sírja Budapesten. *Zalai Múzeum* 5 (1994) 39–59.
- KOÓS, J. 1998: Grabungen auf neueren Fundstellen der Makó-Kultur in Nordostungarn. *Bibliotheca Musei Apulensis* 8 (1998) 7–30.
- KOÓS J. 1999: Újabb adatok a kora bronzkori Makó-kultúra elterjedéséhez és időrendjéhez Északkelet-Magyarországon. – Neuere Angaben zur Verbreitung und zur Chronologie der Makó-Kultur in Nordostungarn. *HOMÉ* 37 (1999) 103–128.
- KULCSÁR G. 1997: Adatok a Dél-Alföld kora bronzkori történetéhez (Hódmezővásárhely-Barci-rét kora bronzkori települése 1). In: Havassy P. (szerk.): *Látták Trója kapuit. Bronzkori leletek a Közép-Tisza vidékéről – Sie sahen die Tore von Ilion. Funde aus der Bronzezeit vom mittleren Theissgebiet*. Gyulai Katalógusok 3 (1997) 13–56.
- KULCSÁR G. 1999: Kora bronzkori belső díszes talpas tálak a Dunántúlon – The Early Bronze Age internally decorated bowls from the Transdanubia. *Savaria* 24 (1998–1999 [1999]) 115–139.
- KÜRTI B. 1974: Újabb adatok a Dél-Alföld kora bronzkorához – Neuere Angaben zur Frühbronzezeit der Süd-Tiefenebene. *MFMÉ* 1971–1972 (1974) 29–51.
- MRT 5: Horváth I.–Kelemen M., H.–Torma I.: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és dorogi járás*. Magyarország Régészeti Topográfiája 5, Budapest 1979.
- NÉMETHI, I. 1979: Morminte de la începutul epocii bronzului descoperite la Pișcolt (Jud. Satu Mare) – Die in Pișcolt (Kreis Satu Mare) entdeckten Gräber aus Frühbronzezeit. *SCIIVA* 30 (1979) 527–536.
- NÉMETHI, I. 1996: Câteva consideratii privind descoperirile funerare din epoca bronzului din nord-vestul României – Some Comments on Bronze Age Burials from North-West of Romania. *StCom Satu Mare* 14 (1996) 27–55.
- NÉMETHI, I.–ROMAN, P. 1995: Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României (Grupul cultural Sanislau) – Die Frühbronzezeit Nord-West Rumäniens. Die Sanislau Gruppe. *StudComSatuMare* 12-13 (1994–95 [1995]) 25–32.
- NEPPER, M., I. 1991: Sárrétudvari és környéke a XIII. századig. *BiMÉ* 6–7 (1991) 13–61.
- PATAY P. 1999: A badeni kultúra ózd-pilinyi csoportjának magaslati telepei – Höhensiedlungen der spätbadener Ózd-Piliny Gruppe. *HOMÉ* 37 (1999) 45–56.
- ROSKA, M. 1932: Stațiunea preistorică de la Valea lui Mihai. *AISC* 1928–32, 73–80.
- RUTTKAY, E. 1995: Ein Brandgrab der Kosihi-Čaka/Makó-Gruppe und die “Messbecher” der Wieselburger Kultur von Schwechat in Niederösterreich. *FÖ* 33 (1994 [1995]) 353–356.
- SCHREIBER R. 1972: A korabronzkor kérdései Budapesten – Die Probleme der Frühbronzezeit in Budapest. *ArchÉrt* 99 (1972) 151–166.
- SCHREIBER R. 1984: A korabronzkor időrendi kérdései Budapest környékén és a Tisza vidékén – Chronologische Fragen der frühen Bronzezeit in der Umgebung von Budapest und in der Theissgegend. *BudRég* 6 (1984) 33–48.
- STANCIK I. 1988: *Jászdózsza-Kápolnahalom (bronzkori telep)*. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Budapest 1988.
- SZATHMÁRI I. 1999a: Adatok a kora bronzkori makói kultúra kérdéséhez – Beiträge zur Frage der frühbronzezeitlichen Makó-Kultur. *Savaria* 24/3 (1998–1999 [1999]) 141–152.
- SZATHMÁRI I. 1999b: Beiträge zur frühbronzezeitlichen Geschichte von Nordostungarn–Siedlungspuren der Makó- und Nyírség-Kultur in Tiszalúc-Sarkad (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) – Adatok Északkelet-Magyarország kora bronzkori történetéhez. A Makó- és a Nyírség-kultúra településnyomai Tiszalúc-Sarkadon. *JAMÉ* 40 (1999) 59–99.
- SZATHMÁRY L. 1997: A Nyírség kultúra (korai bronzkor) három hamvasztott humán csontvázleletének vizsgálata. *JAMÉ* 37-38 (1997) 73–75.
- SZÉNÁSZKY J., G. 1988: Kora bronzkori leletek Békés megyéből – Frühbronzezeitliche Funde aus dem Komitat Békés. *ArchÉrt* 114–115 (1987–1988) 141–155.
- TASIĆ, N. 1984: Die Vinkovci Kultur. In: Tasić, N. (Hrsg.): *Kulturen der Frühbronzezeit*. Beograd 1984, 15–32.
- TOČIK, A. 1961: Statigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosihi, Bez. Šturovo. *Kommission für die älteren Bronzezeit-Nitra*. 1958, Bratislava (1961) 17–42.
- TOČIK, A. 1963: K otázke mladého eneolitu na juhozápadnom Slovensku – Zur Frage des späten Äneolithikums in der Südwestslowakei. *ŠiZ* 11 (1963) 5–22.
- TOČIK, A. 1981: *Malé Kosihi osada zo staršej doby bronzovej*. Materialia Archaeologica Slovaca IV. Nitra.
- TOČIK, A.–PAULIK, J. 1960: Die Ausgrabung eines Grabhügels in Čaka in der Jahren 1950–51. *SIA* 8 (1960) 107–124.
- TÓTH K. 1998: A bronzkor évszázadai a Duna–Tisza közén. *Thorma János Múzeum Füzetei* 1 (1998) 1–16.
- VLADÁR, J. 1966: Zur Problematik der Kosihi-Čaka-Gruppe in der Slowakei. *SIA* 14 (1966) 245–336.

Kora bronzkori temetkezés Jászdózsa-Kápolnahalomról

In memoriam Stanczik Ilona

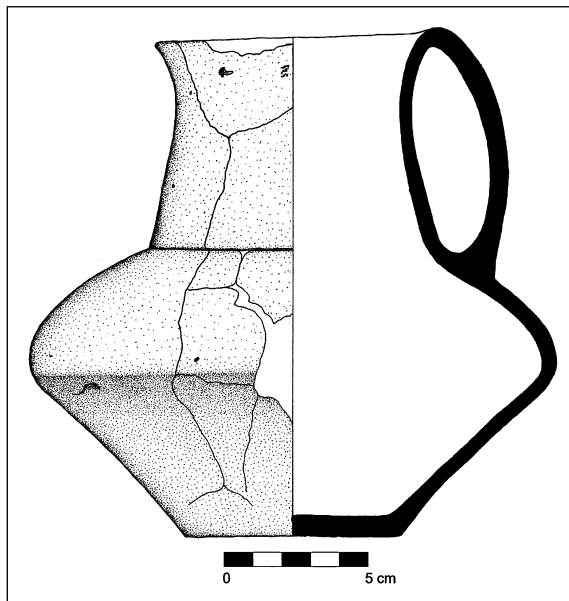
Az ELTE Régészeti Tanszéke és a szolnoki Damjanich János Múzeum 1966-ban Bóna István és Stanczik Ilona vezetésével, közös ásatást kezdett a XIX. század vége óta ismert és azóta több ízben kutatott bronzkori tell-településen, Jászdózsa-Kápolnahalom (STANCIK 1969; STANCIK 1988; STANCIK-TÁRNOKI 1992). Az 1966. évi próbaásatást követően 1967-1975 között tervszerű, modern szintkövetéssel végzett munkálatok eredményeként a Hatvan-kultúra szinte teljes életét végigkísérő és a koszideri periódust is megérő települését tárták fel (STANCIK 1982, 380, Abb. 2; STANCIK 1988; STANCIK-TÁRNOKI 1992, 123–127). A tell első jelentős települési horizontját a Hatvan-kultúra korai (15-16. szint) és klasszikus (14–11. szint) időszaka jelentette. Ezt a középső bronzkor 2. fázisától a Füzesabony-kultúra hatása alatt továbbélő, de megváltozott kései Hatvan-kultúra települése („füzesabonyi” időszak: 10–6. szint) követte. A település bronzkori életét a koszideri időszakhoz sorolható szintek zárják le (5–1. szint) (STANCIK 1988; STANCIK-TÁRNOKI 1992, 123–127).

A tell kialakulása előtt, a kora bronzkor 2. időszakában, a Kápolnahalom már temetkezéshelyként szolgált. A tell alján, tulajdonképpen az őshu-

musz szintjén, több más objektum (gödör) mellett az 1966-os ásatási szezon alkalmával egy kora bronzkori szórthamvas sírt is feltártak (XVIII. szint „A” felület, 530 cm mélyen) (STANCIK 1988, 41–42).¹ A sír a „B2” jelzést kapta. A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alakú foltként (55~35 cm) mutatkozott és 40 cm mély volt. A hamvak befedték a sírgödör alját. Mellékletként egy sötétszürke, jól elsimított, fényezett felületű, kettős kónikus testű, kissé kónikus nyakú, ívelten kihajló peremű *füles korsót* (Ma.: 17,5 cm) tettek a sírba (1. kép).² A füles korsóban, a leírás alapján, faszéndarabkák mellett egy rossz megtartású csöves agyaggyöngy is volt.

A sírról eddig is már többször tett említést a szakirodalom (STANCIK 1969, 170; STANCIK 1982, 387; BÓNA 1992, 22). Stanczik Ilona korábban a Nyírség-kultúra sírjaként határozta meg (STANCIK 1982, 387). Bóna István a Makó-kultúra kis temetőrészeleként utal a jászdózsai sírra, de azt is megemlíti, hogy e lelet alapján nem beszélhetünk a Makó- és Hatvan-kultúra közvetlen kapcsolatáról (BÓNA 1992, 22). Ugyanakkor megállapítja azt is, hogy az észak-magyarországi Makó-kultúra a Hatvan-kultúra területi és időbeli előzményének tekinthető, s bár az anyagi kultúra alapján nem mutatható ki szoros kapcsolatuk, de pl. a temetkezési szokások alap gondolata (hamvasztás) mögött a továbbélő makói alaplakosság hatása is meghúzódhat.³

Az Alföld északi peremterületén található Jász-

1. kép. Jászdózsa-Kápolnahalom – a B2 sír edénye
Fig. 1. Jászdózsa-Kápolnahalom – vessel from grave B2

¹ Ezúton is köszönetet mondunk Bóna Istvánnak, aki a leletre felhívta figyelmünket és lehetővé tette Stanczik Ilona közöletlen doktori dolgozatának tanulmányozását. Ugyancsak itt köszönjük meg Csányi Marietta és Tárnoki Judit (Damjanich János Múzeum, Szolnok) segítségét, melyet a közlés előkészítése során nyújtottak. A temetkezés részletes leírását Stanczik I. doktori disszertációja alapján ismertettük (STANCIK 1988, 41–42, 70). A leírásban szereplő faszéntöredékek és a csöves agyaggyöngy valószínűleg már a felszedéskor megsemmisültek. A települési szintek pontos rajzait és köztük a temetkezés helyét a még közöletlen doktori disszertáció tartalmazza.

² A korsó rajzát Dani János készítette.

³ A Hatvan-kultúra kevés hitelesen feltárt temetkezésének elemzése alapján Tárnoki Judit a szórthamvas rítus szokását korábbinak tartja. Véleménye szerint az urnás rítust később, a szomszédos kultúrák hatására vette át a Hatvan-kultúra (TÁRNOKI 1992, 89).

dózsa és környéke a kora bronzkor 1. időszakában a Makó-kultúra településterületéhez tartozott. A terület kora bronzkor 2. korú kulturális képe azonban már nem ennyire egyértelmű. A ma már egyre több bizonyító adat alapján elfogadható kései makói továbbélés (BÓNA 1992, 16; KOÓS 1998, Abb. 2) mellett Schreiber Rózsa és Kalicz Nándor a korai Nagyrév-kultúra egészen északi, a Zagyvától északkeletre is kimutatható jelenlétével számol (KALICZ–KALICZ–SCHREIBER 1998, Abb. 1-2; KALICZ–KALICZ–SCHREIBER 1999, 1-2. k.).

A jászdózsa sír korának meghatározásához elsődleges kiindulópontként a tellen belüli rétegtani helyzete szolgál, amit a rítus és az edénymelléklet tipológiai elemzése alapján kulturálisan is pontosíthatunk.

A rétegtani adatok alapján az őshumuszba mélyedő temetkezés megelőzte a legkorábbi hatvani megtelepedést, így a kora bronzkor 3. előtti időszakra keltezhető.⁴ Az alföldi bronzkori telkek esetében eddig Gáborján-Csapszékparton figyeltek meg hasonló jelenséget. Itt az őshumuszba ássott urnasírban a hamvakat egy nagyobb fazékba helyezték, további melléklet egy töredékesen megmaradt füles korsó volt. A sírt Bóna István a Gyula–Roşia csoport temetkezésének tartja (BÓNA 1993, 79, 91. j.), az ásató Máthé Márta Nyírség- és a Makó-kultúra temetkezéseként is említi (SZ. MÁTHÉ 1986, 153; SZ. MÁTHÉ 1988, 38). A sír teljes anyagát közlő Dani János legutóbb egyértelműen a Makó-kultúra körébe sorolta (DANI 1997, 56–57; DANI 1998, 58–60).

A Kárpát-medencei kora bronzkor 1-2. korú temetkezéseinek rítusa meglehetősen változatos képet mutat. A Makó–Kosihy–Čaka-kultúra temetkezései között előforduló néhány csontvázas rítusú sírtól eltekintve – Budapest-Szentmihályi út, Ivanka pri Nitre /Nyitraivánka/, Tarnazsádány, Debrecen-Elep (?), Tiszacsege (?) – a hamvasztásos rítus az uralkodó (VLADÁR 1966, 266–271; KALICZ 1968, 81–82; KALICZ 1984a, 95–96; KALICZ–SCHREIBER 1991, 10–11; DANI 1998, 56). A szórtamvas rítus elsősorban az elterjedési terület nyugati részén jellemző, míg a Dunától keletre a szórtamvas rítus (Kompolt-Kistér, 115. obj.:

GOGÁLTAN 1999) mellett az urnás temetkezés gyakoribb.

A Somogyvár–Vinkovci kultúra temetkezéseiről nagyon kevés, szórványos adat áll rendelkezésünkre (pl. BÓNA 1965, 47; BÓNA 1972, 7; BÁNDI 1984, 127; TASIĆ 1984, 24–25; FIGLER 1994, 22–23, Abb. 10; FIGLER 1996, 10, 17; KALICZ–KALICZ–SCHREIBER 1999, 87–88). Ezek között különösen kevés a régészetileg hitelesen feltárt sír. A Dunántúlon, Szlavóniában, Szerémségben ismert temetkezések között a többszínűség a jellemző, egyszerre vannak jelen a korszakban a (1) halomsírok alatti csontvázas temetkezések; (2) a halomba ássott utólagos halotti áldozat szokásával, melynek értelmezése a halmoktól függetlenül („szimbolikus” sírként) is felmerül; (3) halomhoz nem köthető zsugorított csontvázas temetkezések (egyelőre bizonytalan megfigyelések) és az (4) urnás, hamvasztásos temetkezések. A Gyula–Roşia-csoport barlangokból ismert csontvázas temetkezései mellett (HALASI–EMŐDI 1985) egy hamvasztásos temetkezést is a csoporthoz sorolnak még (Békéscsaba-Alvégi legelő, majorok: NIKOLIN 1991, 75, 2. k.; MRT 10, 2/189. lelőhely, 211–212, 41. k.; BÓNA 1992, 15). Az Ada-csoport területén hamvasztásos és csontvázas temetkezésre egyaránt vannak adatok (HORVÁTH 1984, 26).

A Nyírség-kultúra temetkezéseiben a hamvasztásos rítus kizárólagosnak mondható és egyelőre az urnás rítusú sírok a gyakoribbak (legutóbb: KALICZ 1984b, 111–112; DANI 1997).

Összességében a kora bronzkor 2. végén és a kora bronzkor 3. elején Közép-Magyarországon, a csontvázas rítus mellett a hamvasztásos rítus öröksége bizonyult tartósabbnak, s ezt a Makó-kultúra szinte egyedüli hatásaként is értékelhetjük.

A jászdózsa sír mellékletéhez hasonló hengeres nyakú, kettős kónikus testű füles korsók a Kárpát-medencében a kora bronzkor elején különböző kultúrákban, különböző változatokban fordulnak elő.

A Makó–Kosihy–Čaka-kultúrában a korsó pontos analógiáit egyelőre nem ismerjük. Azonban a kultúra kései időszakának telepein és temetkezé-

⁴ Az őshumusz szintjén a most ismertetésre kerülő temetkezés mellett, a felsőbb rétegek mélyebb gödörnyomain kívül, több, eredetileg is az őshumuszba ássott objektum (gödör) ismert. A Stanczik I. (1988) által már feldolgozott kései időszak leletanyaga mellett a korai települési rétegek leleteinek feldolgozása (köztük a legkorábbi objektumok anyaga is) még folyamatban van.

Így egyelőre nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy a hamvasztásos temetkezés közel egykorú lehet a szigetszerű kiemelkedésen először megtelepedőkkel, talán a ma még igen kevésbé ismert legkorábbi hatvani időszakokkal. (Ennek a korsó tipológiai-kronológiai kapcsolata sem mondanak élesen ellent.)

seiben megjelennek a jászdózsaihoz hasonlóan, a Makó-kultúra alap-kerámiatípusai közé nem sorolható, előfordulási gyakoriságuk alapján déli eredetűnek tartható füles korsók és bögrék változatai. Így hamvasztásos temetkezések mellékleteként pl. Čakán /Cseke/ (5. sír: VLADÁR 1966, Abb. 25), Kompolt-Kistéren (2. sír, 115. objektum: GOGÁLTAN 1999, 17. t. 5), Budapest-Aranyhegyi úton (KALICZ-SCHREIBER 1994, Abb. 3. 3-4), Tata-Tó-farkon (KALICZ-SCHREIBER 1991, 4. k. 1-4). és a kulturálisan nem egyértelműen meghatározható kajárpéc-pokolfadombi 3. sírban (FIGLER 1996, 10, ill. t.).

Ezeket a hamvasztásos (a csekei kivételével szórthamvasztásos) temetkezéseket az edénytípusok alapján a Makó-kultúra kései, a Somogyvár–Vinkovci-körrel erős kapcsolatokat mutató időszakával hozhatjuk összefüggésbe (Legutóbb erről: KALICZ-SCHREIBER 1991, 13–14; GOGÁLTAN 1999, 173; KALICZ–KALICZ-SCHREIBER 1999, 85–88). A temetkezések mellett a makói települések leletanyagában is megjelennek a Somogyvár–Vinkovci-kör jellegzetességei, nemcsak az Alföld délebbi területein (Battonya-Aradi út: SZÉNÁSZKY 1987–88, 154, 5. k. 1), de a Tisza mentén is (Tiszakürt-Homoki szőlő: CSÁNYI 1996, 55–56, II. t. 4; XIV. t. 3).

A jászdózsaihoz formailag legközelebb álló füles korsótípust a Somogyvár–Vinkovci-kultúra leletanyagában találhatjuk meg: Vinkovci (DIMITRIJEVIĆ 1982, Abb. 5. 2; TASIĆ 1984, Taf. IV .11), Somogyvár, Sármellék, Kemendollár, Pécsvárad, Ljubljana (BÓNA 1965, Pl. X. 8; Pl. XIV. 7; Pl. XVI. 10, 17; Pl. XVII. 4), Börzönce-Temetői dűlő (BONDÁR 1995, Pl. 173. 348–349).

Hasonló korsók jelennek meg a harang alakú edények kultúrájának Budapest környéki csoportjában is. Az eddig ismert legnagyobb, részletes elemzésekre is lehetőséget adó, Budapest-Békásmegyeren feltárt temető sírjainak (csontvázas és hamvasztásos rítusú sírokban egyaránt) mellékletei között alapjában hasonló darabokkal találkozunk (KALICZ–KALICZ-SCHREIBER 1999, 6. k. 6; 9. k. 10; 11. k. 6; 12. k. 5). A harang alakú edények kultúrájának Budapest környéki megjelenésével kapcsolatos problémákat a kutatás különböző

szempontok alapján, eltérő módon válaszolja meg. Ennek kapcsán – a kérdések lényegének érintése nélkül – csak arra utalhatunk, hogy a kései makói időszaktól kezdve változások indultak meg Budapest környékén, melynek során a kirnutatható déli eredetű típusok megjelenése mellett a nyugat felől érkező harang alakú edények népe is fontos szerephez jutott. E folyamat kísérőjelenségei között említhetjük meg a hengeres nyakú, kettős kónikus testű korsókat is (Makó-kultúra: Budapest-Aranyhegyi út (ld. fent), harang alakú edények kultúrája: pl. Budapest-Békásmegyer (ld. fent); kora nagyrévi időszak: Vác környéke (pl. BÓNA 1963, Pl. XIII. 2-3, 11) E korszak (kora bronzkor 2. vége) Dunától keletre eső területeinek, és így az Észak-Alföld vidékének hitelesen feltárt leletegyüttesei nem ismertek igazán jól. Kétségtelen azonban, hogy a Makó-kultúra kései időszaka után a kora nagyrévi és kora hatvani kulturális egységek megjelenésével számolhatunk.

Arra a kérdésre, hogy ebben a változó, egymástól nem határozottan elkülönülő kulturális rendszerben a jászdózsai temetkezést hova sorolhatjuk, nem adhatunk egyértelmű választ. A jászdózsai sírba helyezett füles korsó tipológiai párhuzamait a fentiek alapján tehát elsősorban a Somogyvár–Vinkovci kultúra leletanyagában találhatjuk meg. A temetkezés rítusa mégis inkább a helyi, makói hagyományokra utal, bár annyiban eltér attól, hogy a szórthamvas temetkezések mellékleteinek száma általában meghaladja az egyet. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a Jászdózsakápolnahalmon feltárt kora bronzkori sír azon makói rítust követő szórthamvas sírok csoportjába tartozik, mely a dunántúli–szerémségi Somogyvár–Vinkovci- és a kései Makó-kultúra egyidejűségét bizonyítják és egyben a Somogyvár–Vinkovci körhöz köthető déli kapcsolatok konkrét bizonyítékai.

Ezek a „hatások” a tiszakürti, jászdózsai és kompolti leletek alapján elérik a közép-Tisza-vidéki és észak-alföldi makói csoportokat is. A kora bronzkor további alakulásában játszott szerepük tisztázását a már feltárt leletanyagok közlésétől, újabb hiteles feltárásoktól és a kora bronzkori kultúrák korszerű összefoglalásától várhatjuk.

Irodalom:

- BÁNDI, G. 1984: Die Somogyvár Kultur. In: Tasić, N. (Hrsg.): *Kulturen der Frühbronzezeit*. Beograd 1984, 125–128.
- BÓNA, I. 1963: The Cemeteries of the Nagyrév Culture. *Alba Regia* 2-3 (1963) 11–23.
- BÓNA, I. 1965: The Peoples of southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary, I. The Pitvaros Group; II. The Somogyvár Group. *Alba Regia* 4-5 (1963-64 [1965]) 17–63.
- BÓNA, I. 1972: A korai bronzkori somogyvári-csoport leletei Nagyvejkén — Funde der frühbronzezeitlichen Somogyvár-Gruppe aus Nagyvejke. *BÁMÉ* 2-3 (1971-1972) 3–18.
- BÓNA, I. 1992: Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. In: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 9–42.
- BÓNA, I. 1993: A honfoglalás előtti kultúrák és népek. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I.* Nyíregyháza 1993, 63–137.
- BONDÁR, M. 1995: Early Bronze Age settlement patterns in south-west Transdanubia. *MittArchInst* 22 (1995) 197–268.
- CSÁNYI, M. 1996: Újabb adat kelet-magyarországi kora bronzkorunkhoz (Teleprészlet Tiszakürt határában). — New Data of the Early Bronze Age of East Hungary. *Tisicum* 9 (1996) 45–75.
- DANI, J. 1997: Neue Beiträge zu den Bestattungen der Nyírség-Kultur. *JAMÉ* 37-38 (1995-1996 [1997]) 51–71.
- DANI, J. 1998: Die Urnengräber der Makó-Kultur aus Komitat Hajdú-Bihar (Ost-Ungarn). *Bibliotheca Musei Apulensis* 8 (1998) 55–66.
- DANI, J. 1999: A kora bronzkori Nyírség-kultúra települései Polgár határában — Siedlungen der frühbronzezeitlichen Nyírség Kultur in der Umgebung von Polgár. *DMÉ* 1997-1998 (1999) 49–128.
- DIMITRIJEVIC, S. 1982: Die frühe Vinkovci-Kultur und ihre Beziehungen zu Vucedoler Substrat im Lichte der Ausgrabungen in Vinkovci (1977/78). *OA* 7 (1982) 7–36.
- EMŐDI, I. 1985: Asupra inceputului epocii bronzului în Bihor. *Thraco-Dacica* 6 (1985) 123–144.
- EMŐDI, I.-HALASI, G. 1985: Descoperice arheologice în Peștera Izbucul Toplitei — Découverte archéologique dans la Grotte Izbucul Toplitei. *SCIV* 36 (1985) 232–234.
- FIGLER, A. 1994: Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest-Transdanubien — Északnyugat-Dunántúl korai bronzkorának kérdései. *Zalai Múzeum* 5 (1994) 21–38.
- FIGLER, A. 1996: Adatok Győr környékének bronzkorához. Bronzkori kultúrák Győr környékén — Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. Bronzezeitliche Kulturen in der Umgebung Győr. *Acta Musei Papensis* 6 (1996) 7–29.
- GOGÁLTAN, FL. 1999: A bronzkori lelőhely értékelése. In: Petercsák T.–Szabó J. J. (eds.): *Kompolt-Kistérség. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán — A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site. Rescue excavations at the M3 motorway*. Heves Megyei Régészeti Közlemények, Eger 1999, 171–178.
- HORVÁTH, F. 1984: Ada-type artifacts of the Early Bronze Age in the southern Alföld. — Kora bronzkori, Adai típusú leletek a Dél-Alföldön. *MFME* 1980-1981/1 (1984) 7–30.
- KALICZ, N. 1968: *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*. ArchHung 45, Budapest.
- KALICZ, N. 1984a: Die Makó-Kultur. In: Tasić, N. (ed.): *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd 1984, 93–108.
- KALICZ, N. 1984b: Die Nyírség-Kultur. In: Tasić, N. (ed.): *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd 1984, 109–123.
- KALICZ, N.–KALICZ-SCHREIBER, R. 1998: Die Somogyvár-Vinkovci-Kultur und die Glockenbecher in Ungarn. In: Fritsch, B.–Maute-L.–Matuschik, M.–Müller, J.–Wolf, C. (Hrsg.): *Tradition und Innovation. Prähistorische Archäologie als historische Wissenschaft. Festschrift für Christian Strahm*. Internationale Archäologie. Studia Honoria, Band 3, Espelkamp 1998, 325–347.
- KALICZ, N.–KALICZ-SCHREIBER, R. 1999: A Somogyvár-Vinkovci kultúra és a Harangedény-Csepel-csoport Budapest kora bronzkorában — Die Somogyvár-Vinkovci-Kultur und die Glockenbecher in der Frühbronzezeit von Budapest. *Savaria* 24/3 (1998-1999 [1999]) 83–114.
- KALICZ-SCHREIBER, R. 1991: A Somogyvár-Vinkovci kultúra dél-észak irányú közvetítő szerepe a korabronzkorban — Die Vermittlungsrolle der Somogyvár-Vinkovci-Kultur in der Bronzezeit. *BudRég* 8 (1991) 9–43.
- KALICZ-SCHREIBER, R. 1994: Siedlungsfunde und ein Brandgrab der frühbronzezeitlichen Makó-kultúra in Budapest — A korabronzkori makói kultúra települései és hamvasztásos sírja Budapesten. *Zalai Múzeum* 5 (1994) 39–59.
- KOÓS, J. 1998: Grabungen auf neueren Fundstellen der Makó-Kultur in Nordostungarn. *Bibliotheca Musei Apulensis* 8 (1998) 7–30.

- SZ. MÁTHÉ, M. 1986: Mittelbronzezeitliche Tellsiedlungen im Berettyó-Tal. In: *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*. Nitra 1986, 151–155.
- SZ. MÁTHÉ, M. 1988: Bronze Age tells in the Berettyó valley. In: Kovács, T.–Stanczik, I. (Eds.): *Bronze age tell settlements of the Great Hungarian Plain I*. Inventaria Praehistoria Hungariae, Budapest 1988, 27–123.
- MRT 10: Jankovich B. D.–Medgyesi P.–Nikolin E.–Szathmári I.–Torma I.: *Békésmegye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke*. Magyarország Régészeti Topográfiája 10. Budapest.
- NIKOLIN E. 1991: Óskor, Bronzkor. In: Jankovich B. D.–Erdmann Gy. (Szerk.): *Békéscsaba története*. Békéscsaba 1991, 78–83.
- STANCZIK I. 1969: Régészeti kutatások Jászdózsán. *Jászkunság* 15/4 (1969) 165–171.
- STANCZIK I. 1982: Befestigungs- und Siedlungssystem von Jászdózsa-Kápolnahalom in der Periode der Hatvan-Kultur. In: *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*. Berlin-Nitra 1982.
- STANCZIK I. 1988: Jászdózsa-Kápolnahalom (bronzkori telep). Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Budapest.
- STANCZIK, I.–TÁRNOKI, J. 1992: Jászdózsa-Kápolnahalom. In: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 120–127.
- G. SZÉNÁSZKY J. 1987-88: Kora bronzkori leletek Békés megyéből — Frühbronzezeitliche Funde aus dem Komitat Békés. *ArchÉrt* 114-115 (1987-1988) 141–155.
- TÁRNOKI, J. 1992: Die Bestattungssitten der Hatvan-Kultur. In: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 188–191.
- TASIĆ, N. 1984: Die Vinkovci Kultur. In: Tasić, N. (Hrsg.): *Kulturen der Frühbronzezeit*. Beograd 1984, 15–32.
- VLADÁR, J. 1966: Zur Problematik der Kosihy-Čaka-Gruppe in der Slowakei. *SlA* 14 (1966) 245–336.

Díszített zablaoldaltag Csanytelekről (Csongrád-megye)

A csongrádi Tari László Múzeumba Csanytelekről került be ajándékként 1988-ban egy díszített felületű zablaoldaltag. A korábbi tulajdonos Szántai József nem tudta meghatározni a tárgy pontos lelőhelyét, mindössze azt tudta, hogy Csanytelek határában került elő.

Agancsból készült, erősen kifényesedett, kopott felületű, koncentrikus körökkel és hullámvonalakkal díszített, ívelt alakú zablaoldaltag. Közepén két 2,3×1,4 cm, illetve 1,8×1,3 cm méretű ovális lyuk helyezkedik el. A lyukak szélein jól megfigyelhetők a használat során kialakult kopásnyomok. A zabla alsó és felső végét egy-egy 0,8 cm átmérőjű, derékszögben megtört lyuk furja át. A felső lyukat a zabla kihegyesedő

tagok (Stangenknebel) jellegzetes képviselője (HÜTTEL 1981, Typ. Füzesabony, Variant B, 66-78; BOROFFKA 1998, IIa típus). A csanytelekivel rokon zablaoldaltagok elterjedése (HÜTTEL 1981, Taf. 26B; BOROFFKA 1998, Abb. 13) arra utal, hogy ezt az oldaltag formát és a vele összefüggő szíjazási módot elsősorban a Kárpát-medence tell-kultúráinak területén élő közösségek használták (2. kép) és feltehetőleg itt is fejlesztették ki az eurázsiai füves pusztákon kialakított lószerszámozási tapasztalatok alapján, illetve az ott használt zab-

1. kép. Díszített zablaoldaltag Csanytelekről
Fig. 1. Decorated horse-bit from Csanytelek

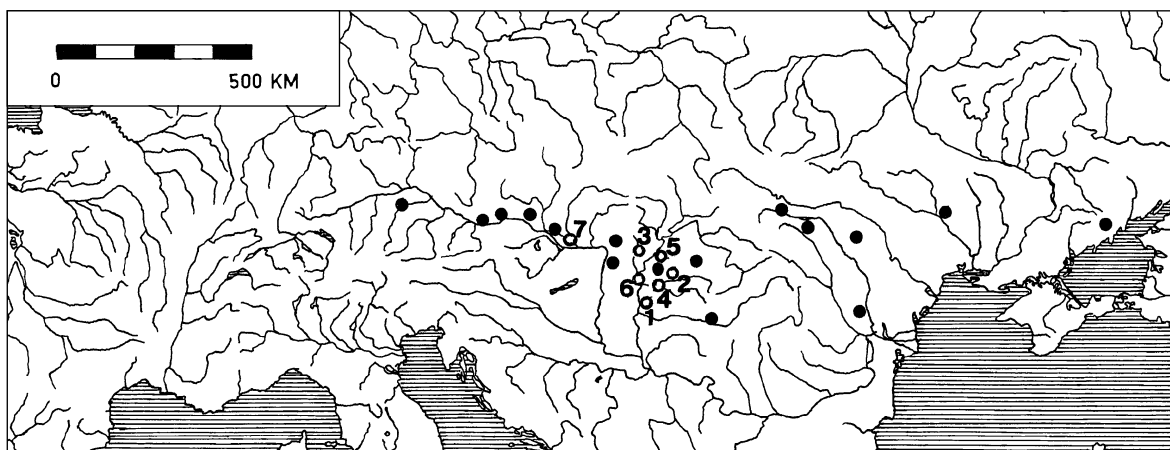
végére vezették ki. A zabla külső oldalán erősen megkopott, bekarcolt díszítés nyomai látszanak. A zabla testét áttörő felső, nagy méretű ovális lyuk felett három, koncentrikus körökből és a körök közepén elhelyezett pontból álló díszítő motívum található. Az alsó nagy méretű, ovális lyuk mellett és alatt, egymást érintő koncentrikus körökből kialakított, erősen megkopott hullámvonalas díszítés figyelhető meg. A zablatestet az alsó nagy méretű, ovális lyuk alatt két párhuzamosan bekarcolt, vízszintes vonal tagolja. Egy vízszintesen bekarcolt vonal halvány nyomai észlelhetők a két nagy méretű, ovális lyuk között is. Az oldaltag használatától erősen kifényesedett és megkopott – feltehetőleg a ló pófája felől elhelyezkedő –, másik oldalán semmilyen díszítés nem észlelhető. Csongrád, Tari László Múzeum Ltsz: 89.3.1. (1. kép)

A fent bemutatott tárgy a Kárpát-medencében és környezetében előkerült agancsból készített, pálca alakú, ívelt, középső bronzkori zablaoldal-

lák ismeretében (HÜTTEL 1982, 58; HÜTTEL 1994, 208-209; PENNER 1998, 132-133).

Leletösszefüggésben előkerült párhuzamai korát egyértelműen a középső bronzkor középső időszakára (Rei. Bz.A2, középső bronzkor 2, Frühe Danubische Bronzezeit III) helyezik (HÜTTEL 1981, 68-70).¹ A középső bronzkori datálást erősíti meg a zablaoldaltag bekarcolt díszítése is. A koncentrikus körökből és az ezek érintkezésé-

¹ Hasonló – egyelőre csak egy kisebb fotón, részletes leírás nélkül publikált – kétlyukú zabla került elő a túrkeve-terehalmi tell-település középső bronzkori rétegeiből (CSÁNYI-TÁRNOKI 1992, 198).

2. kép. A csanytelekihez hasonló típusú zablaoldaltagok elterjedési térképe (HÜTTEL 1981, Taf. 26 b; BOROFFKA 1998, Abb. 139).

- : A csanyteleki zabla közeli formai rokonai. 1. Csanytelek, 2. Túrkeve, 3. Füzesabony, 4. Köröstarcsa, 5. Mezőcsát, 6. Tószeg, 7. Malé Kosihy /Ipolykiskesz/
- A csanyteleki zabla távolabbi formai rokonai.

Fig. 2. Distribution of horse-bits similar to the Csanytelek type (HÜTTEL 1981, Taf. 26 b; BOROFFKA 1998, Abb. 139).

- : Close parallels of the horse-bit from Csanytelek. 1: Csanytelek, 2: Túrkeve, 3: Füzesabony, 4: Köröstarcsa, 5: Mezőcsát, 6: Tószeg, 7: Malé Kosihy /Ipolykiskesz/
- Distant parallels of the horse-bit from Csanytelek.

vel szerkesztett hullámvonalakból álló ornamentika mind agancsból készített zablaoldaltagokon (PENNER 1998, Taf. 36. 1-7, 43. 12), mind más csonttárgy típusokon (PENNER 1998, Taf. 39. 1-3, 41. 8, 43. 1-3, 13) gyakori ebben az időszakban.²

Nem zárható ki, hogy a tárgy valamilyen kapcsolatban áll a csanytelek-paléi középső bronzkori temetőt használó közösséggel. A temető 25. urnasírából előkerült, pontkörökkel, ívelt vonalakkal és cikk-cakk mintával díszített csontlemez töredéke (LŐRINCZY-TROGMAYER 1995, 21. kép 10) arra utal, hogy az ide temetkező emberek is ismerték és alkalmazták ezt a – főként csonttárgyakon gyakori – ornamentikát.³

Érdekes itt néhány szót ejteni arról, hogyan látja ma a kutatás annak a lószerszámozási módnak a kialakulását és elterjedését, amelynek egyik fontos elemét képezi a fent bemutatott zablatípus.

A manapság egyre szélesebb körben körvonalazódó álláspont szerint, annak a bronzkor folyamán

feltűnő lószerszámozási tradíciónak (kerek, négy- szögletes, ívelt formájú és Y alakú csontból vagy agancsból készített zablaoldaltagok)⁴ és a hozzá- kapcsolódó ornamentikának (hullámvonalak, inda- motívumok, háromszögek), amelynek jellegze- tes képviselője a Csanyteleken előkerült zablatí- pus is, négy, egymástól jól elkülöníthető területen figyelhető meg az előfordulása (BOROFFKA 1998, 107, Abb. 12, 13, 17; PENNER 1998, 177–180, Taf. 15-17, 38, 46, 47, 54, 55). E tárgytípusok két leg- nagyobb csoportja a Kárpát-medencében, vala- mint a Fekete- és Kaszpi-tengertől északra eső orosz és ukrán területeken található meg (PENNER 1998, 108, 160–161, 177–180). A korábbi kutatás (pl.: BÁNDI 1963) által e lószerszámozási mód ki- indulási területeként kezelt Kisázsiaiában csak né- hány szórványos, mindenféle helyi előzményt nélkülöző darab került elő, s a hasonlóan magte- rületként nyilvántartott Peloponnészoszon (HÜT- TEL 1981, 73, 75, 87), Mükénéen kívül valójában

² A középső bronzkori Kárpát-medence csontból és agancsból készített tárgyain feltűnő, koncentrikus körökből, spirálok- ból, háromszögekből álló díszítés sajátosságai elsősorban a feldolgozott anyag megmunkálásának a lehetőségeiből adód- nak (BOROFFKA 1998, 103). Ezek alapján csak elővigyázato- san nyilatkozhatunk ennek az ornamentikának a kapcsolat- rendszeréről és nem tulajdoníthatunk különösebb jelentősé- get a távoli területeken feltűnő azonos motívumkincsnek.

³ A koncentrikus körökből álló díszítés feltűnik a szőregi teme- tőben előkerült csontból készült övkapocson is (BÓNA 1975, Taf. 127. 3).

⁴ A magyarországi kutatás a kerek és Y formájú zablaoldalta- gokat szíjelosztóként értelmezi (BÁNDI 1963, 49; BÓNA 1975, 266; BÓNA 1992, Abb. 36). Elképzelésük cáfolatát ld. Penner 1998, 54.

Az eddig ismert bronz- és kora vaskori lószerszám ábrázolá- sok ismeretében (CROUWEL 1981, Pls. 90, 94, 101; 1992) eze- ket a tárgyakat én is zablaoldaltagnak tekintem.

A zablák valós használatának a megállapítását és az oldalta- gokon megfigyelhető kopásnyomok helyes értelmezését csak kísérleti régészeti módszerekkel végzett kutatásoktól várhat- juk.

csak néhány lelőhelyre korlátozódik előfordulásuk (PENNER 1998, 108, 160–161).

Valós származási területük és feltűnésük módja (migráció, cserekapcsolatok) e daraboknak jelenleg biztosan még nem megállapítható, ám egyre valószínűbbnek tűnik, hogy a különböző típusú zablaoldaltagok és a rajtuk megjelenő díszítés elsődleges elterjedési területe a Kárpát-medencétől keletre, az Uráltól délre és a Fekete-tengertől északra eső eurázsiai területeken kereshető (LICHARDUS–VLADÁR 1996, 49–56; BOROFFKA 1998, 116–117; PENNER 1998, 161, 211–215).⁵

A csanytelekivel rokon, ún. füzesabonyi típusú zablaoldaltagok viszont már jellegzetes kárpát-medencei formák, s mint már fent utaltunk rá, ezeket a formaváltozatokat feltehetőleg a kelet-európai lószerszámozási tapasztalatok és előképek alapján a kárpát-medencei tell-kultúrák területén kísérelték ki.

Az eurázsiai füves síkságon kialakított új lószerszámozási módszer valószínűleg összefüggésben van a könnyű, küllős kerekű harci kocsik és az ezzel együtt járó harcmód elterjedésével (BOROFFKA 1998, 114–117; PENNER 1998, 211–215). Jelenlegi ismereteink szerint a kétkerekű harci kocsi és az új lószerszámozás az észak-pontusi vidékről terjedt el nyugati és déli irányba (így a Peloponnészosz felé is) az intenzív lóhasználat által egyre mozgékonyabbá váló közösségek útján (PENNER 1998, 213). Az elterjedés illetve az átvétel módjának problémája egyelőre megoldatlan, de összetettségére helyesen utal N. Boroffka, aki szerint a könnyű harci kocsi és tartozékai a Kárpát-medencében és a mükénei világban inkább az elit presztízst erősítő szimbolikus, mintsem a

steppevidéken és a Közel-Keleten elterjedt tényleges harci feladattal bírt (BOROFFKA 1998, 117).⁶

A középső bronzkori Kárpát-medencében egyelőre sem közvetlen, sem közvetett⁷ bizonyítékokkal nem igazolható a kétkerekű harci kocsi használata.⁸ Elképzelhető, hogy a pálca alakú, ívelt zablaoldaltagok által jelzett újfajta lószerszámozási szokás feltűnése ezen a területen inkább egy – a korábbiaktól lényegesen eltérő tartalmú és célú – „militarizálódó” lóhasználatra, lovaglási módra utal (HÜTTEL 1982, 60; HÜTTEL 1994, 208–209).

A fenti megoldatlan problémák ellenére feltételezhető, hogy az új zablatípusok Kárpát-medencei meghonosodása arra utal, hogy a lovat – függetlenül attól, hogy a zabla segítségével irányított állat harci kocsit húz vagy hátasként ülik meg – ebben a korban egyre inkább tényleges harcászati célokra alkalmazzák, és ezzel párhuzamosan a felszerszámozott és lovaglásra vagy vontatásra idomított állat birtoklása egyre komolyabb presztízst kölcsönzött tulajdonosának.

A Kárpát-medencében az új kelet-európai lószerszámozási módot és az eredetileg főként lószerszámokon megjelenő ornamentikát az itt élő közösségek gyorsan adaptálták és az addig csak csonttárgyakra jellemző motívumkincs, itt még gazdagabbá és összetettebbé vált s viszonylag rövid idő alatt átkerült bronzból készített presztízstárgyakra is (PENNER 1998, 174, 211–215).

V. Szabó Gábor

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

⁵ Mozsolics Amália már korábban felvetette azt, hogy a bronzkori lószerszámozás Kelet-Európa felől eredeztethető, ám az akkor rendelkezésre álló anyag alapján ezt nem tudta egyértelműen bizonyítani (MOZSOLICS 1953; 1960).

⁶ A Kárpát-medence őskori történetében számos olyan pontot találhatunk, ahol egy sikeres (általában kelet-európai) elit külsőségei úgy kerülnek át a helyi elit hatalmát hangsúlyozó presztízst szimbolizáló elemek körébe, hogy az eredeti használók migrációjával csak elenyésző mértékben kell számolni. Legközismertebb példái ennek a jelenségnek a sírhalmok emelése a különböző korszakokban, illetve a pontus-vidéki preszkíta és szkíta régészeti kultúra egyes elemeinek elterjedése az Alföld és a Dunántúl területén.

⁷ Ilyen közvetett bizonyíték lehetne a harci kocsizók két fő fegyvertípusának, az íjnak a nyílnek és a lándzsának a dominanciája a kor fegyvertípusai között. A középső bronzkori Kárpát-medencében mindkét fegyvertípus periférikus jelentőségűnek tűnik. A nyílhegyek száma rendkívül kicsi, a szintén kis számban előkerült lándzsahegytípusok (KOVÁCS 1975, Abb. 4) pedig egy-két kivételtől eltekintve könnyebbek és kisebbek, mint a harcikocsizók által használt nagy méretű, hosszú köpűjű, nehéz lándzsahegyek (PENNER 1998, Taf. 56–58).

⁸ A küllős, két kerekű harci kocsi kárpát-medencei használatának legkorábbi bizonyítéka jelenleg a Velfké Raškovce-i /Nagyrácska/ temető egyik edényéről ismert sokat idézett ábrázolás (VIZDAL 1972).

Irodalom:

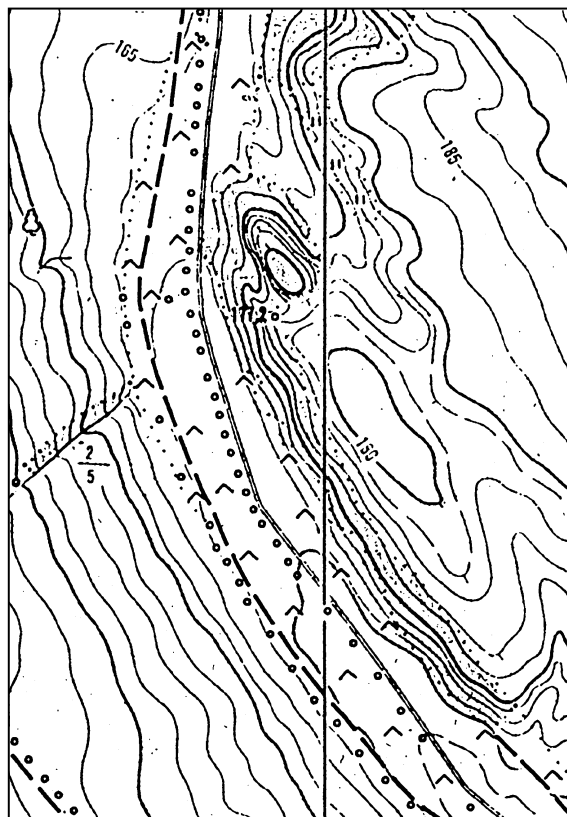
- BÁNDI G. 1963: Középső bronzkori lószerszám-szíjelosztó csontlemezek kérdése a Kárpát-medencében — Der Frage der Riementeller des mittelbronzezeitlichen Pferdegeschirrs im Karpatenbecken. *ArchÉrt* 90 (1963) 46–60.
- BÓNA, I. 1975: *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. Budapest.
- BÓNA I. 1992: Bronzezeitlichen Tell-Kulturen in Ungarn. In: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 9–39.
- BOROFFKA, N. 1998: Bronze und früheisenzeitliche Geweihtrensenknebel aus Rumänien und ihre Beziehungen. *Eurasia Antiqua* 4 (1998) 81–134.
- CROUWEL, J. H. 1981: *Chariots and other means of land transport in Bronze Age Greece*. Amsterdam.
- CROUWEL, J. H. 1992: *Chariots and other Wheeled Vehicles in Iron Age Greece*. Amsterdam.
- CSÁNYI, M.–TÁRNOKI, J. 1992: Katalog der ausgestellten Funde. In: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 175–210.
- HÜTTEL, H.-G. 1981: *Bronzezeitliche Trensens in Mittel- und Osteuropa*. PBF XVI, 2.
- HÜTTEL, H. G. 1982: Zur Abkunft des danubischen Pferd-Wagen-Komplexes der Altbronzezeit. In: *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v.Chr.* Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 1982, 39–63.
- HÜTTEL, H. G. 1994: Zur Archäologischen Evidenz der Pferdenutzung in der Kupfer- und Bronzezeit. In: Hänsel, B.–Zimmer, S. (Hrsg.): *Die Indogermanen und das Pferd*. Budapest 1994, 198–205.
- KOVÁCS, T. 1975: Der Bronzefund der Mende. *FolArch* 26 (1975) 19–43.
- LICHARDUS, J.–VLADÁR, J. 1996: Karpetenbecken — Sintašta — Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. *SlA* 44 (1996) 25–93.
- Lőrinczy G.–Trogmayer O. 1995: Birituális vatyai temető Csanytelek-Palén — Birituales Gräberfeld der Vatia-Kultur in Csanytelek-Palé. *MFME–Studia Archaeologica* 1 (1995) 49–90.
- MOZSOLICS, A. 1953: *Mors en bois de cerf sur le territoire du Bassin des Carpathes*. *ActaArchHung* 3 (1953) 69–109.
- MOZSOLICS A. 1960: Die Herkunftfrage der ältesten Hirschgeweihtrensen. *ActaArchHung* 12 (1960) 125–135.
- PENNER, S. 1998: *Schliemanns Schachtgräberfund und der europäische Nordosten. Studien zur Herkunft der frühmykenischen Streitwagenausstattung*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, Band 60, Bonn.
- VIZDAL, J. 1972: Erste bildliche Darstellung eines zweirädrigen Wagens vom Ende der mittleren Bronzezeit in der Slowakei. *SlA* 20 (1972) 223–231.

Középső bronzkori szórványleletek Mende-Leányvárról

Pest megyében, az egykori monori járás területén, Mende falu közigazgatási területének régészeti terepbejárása során 1999 tavaszán a középső bronzkori földvár ÉNy-i részén, egy kiásott gödör mellett edénytöredékekre bukkantunk.¹ A leleteket a ceglédi Kossuth Lajos Múzeumnak adtuk át. Ekkor hívta fel figyelmemet Dinnyés István, a múzeum régésze egy korábban, 1990-ben a múzeumba került, szintén a lelőhelyről származó leletanyagra, melyet közlésre a rendelkezésemre bocsátott.²

A lelőhely a Gödöllői-dombvidék déli részén, az Alsó-Tápió folyása mentén, a Katona- és a Papvölgy találkozásánál, egy megközelítőleg É-D irányú, kb. 700 m hosszú lapos dombhát északi részén fekszik (1. kép).³ A többretegű település egy kisebb központi részből, és az attól délre fekvő, mesterséges árokkal elválasztott külső településből áll.⁴ Stratégiai szempontból kitűnő a helyválasztás, hiszen a földvár tetejéről mind a két folyóvölgy, mindpedig a környező lankás terület tökéletesen belátható. A földváron egykori erősítés nyomai nem maradtak fenn.⁵

A Leányvár elnevezés bizonyítja, hogy a környéken élő emberek régóta tisztában vannak a hely „különleges” szerepével. Bár a Magyar Nemzeti Múzeum már a múlt század második feléből őriz egy – valószínűleg a lelőhelyről származó – urnát,⁶ régészeti szempontból csak a 1940-es évek végén figyeltek fel rá,⁷ miután gyömrői magángyűjtők a tervezett helytörténeti múzeum számára edénytöredékeket gyűjtöttek a vár területén.⁸ 1964-ben Rolkó István folytatott magánásatást a földvár területén,⁹ amely során egy ember alakú urna darabjai kerültek elő (KOVÁCS 1973; KOVÁCS 1988). A magánásatás helyén 1966 őszén Kovács Tibor, a MNM munkatársa végzett leletmentő ása-

1. kép. Mende-Leányvár – a lelőhely térképe
Fig. 1. Mende-Leányvár – map of the site

tást, s többek között egy ház padló részletét sikerült feltárnia (KOVÁCS 1967). Két évre rá, 1968-ban került a MNM tulajdonába egy, a földvár területéről származó kincslelet részlete (KOVÁCS 1977).¹⁰ 1990 júliusában a helyi TSZ vezetősége elrendelte a földvár központi részének planírozását, illetve teraszosítását. A dózeres munkálatok során napvilágot látott leleteket ifj. Kriskó Mihály gyűjtötte össze, melyek egy részét a ceglédi mú-

¹ A terepbejárást Batizi Zoltán barátommal közösen végeztük Mende és Sülysáp területén.

² Ezúton szeretném megköszönni Dinnyés Istvánnak, hogy az anyag közlési jogát átengedte.

³ Az Alsó-Tápió mentén a késő rézkori bádeni kultúra több települését is megtaláltuk. A cserepeken kívül számos szarvasmarha-, juh- és disznócsontot gyűjtöttünk.

⁴ A „külső vár” területén a szarmaták „intenzív telepalkotó tevékenysége” miatt csupán néhány középső bronzkori cserepet találtunk.

⁵ Valószínűleg a külső telep eredetileg is védmű nélkül állha-

tott, mint azt számos más, szintén a középső bronzkorba tartozó földvár esetén megfigyelték (pl. Alpár: BÓNA–NOVÁKI 1982).

⁶ Ltsz.: MNM 6/1867. Az urnát többszöri kísérlet ellenére sem találtam meg a múzeum raktárában.

⁷ Mozsolics Amália (1948.20.M.I.) és Kovrig Ilona (1953.38.Gy.I.) kiszállási jelentései. MNM Adattár.

⁸ Gáti Géza (1965.XXI.317) jelentése az általa gyűjtött régészeti leletekről. MNM Adattár.

⁹ Az általa kiásott leletanyag a tápiószélei múzeumban fekszik leltározatlanul.

¹⁰ Ltsz.: MNM 73.20.1-8.

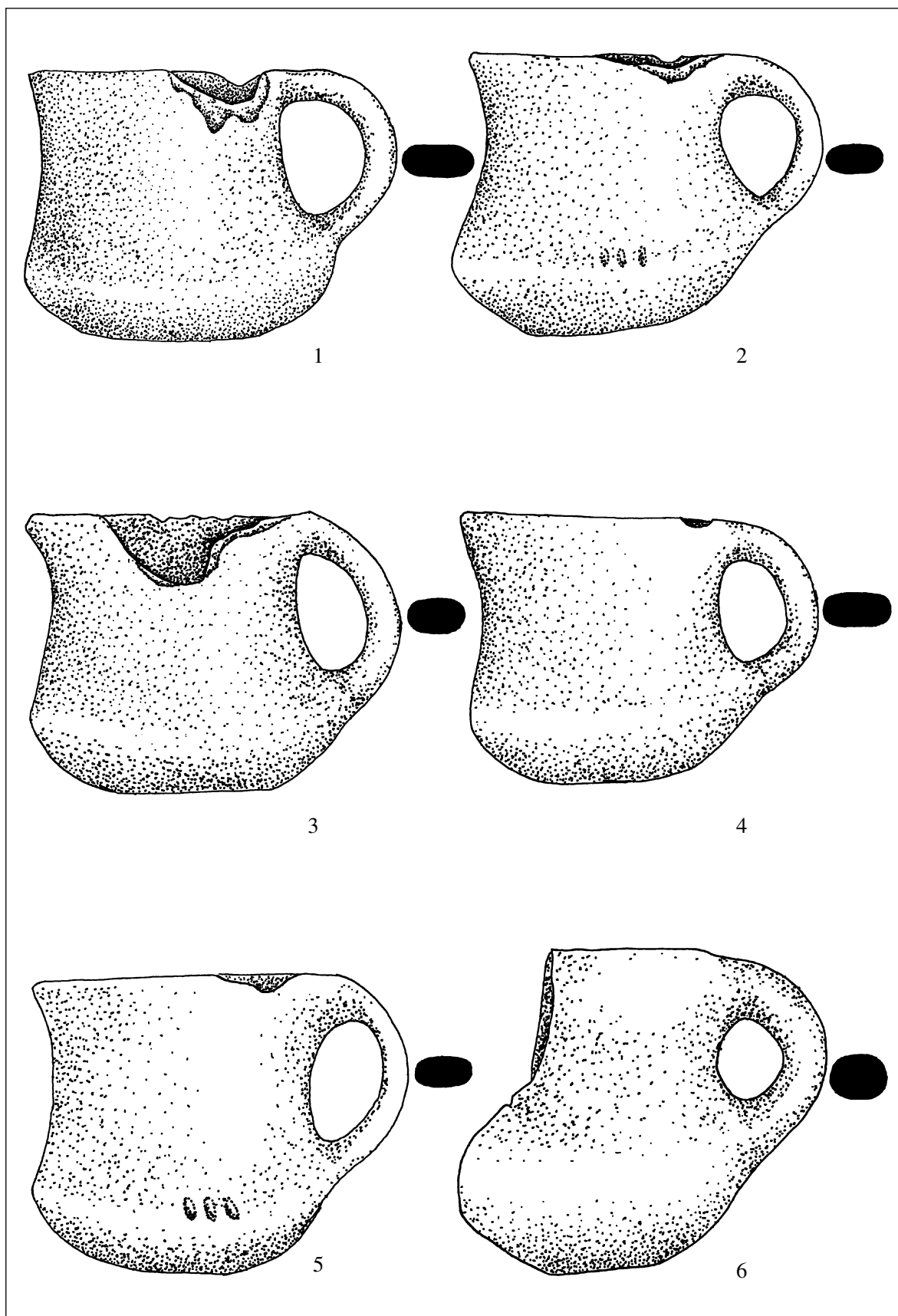
zeumnak adta át. Az ifj. Kriskó Mihály által 1990-ben, és az általunk 1999-ben gyűjtött leleteket a múzeumban a CKM 99.4.1-143. számok alatt leltároztam be.¹¹

1. Fekete színűre égetett felületű, díszítetlen, kisméretű füles bögre, simított felületképzéssel. Ma.: 5,7 cm, Ltsz.: CKM 99.4.101. (2. kép 1)
2. Kívül szürke, belül fekete színű, simított felületű, kisméretű füles bögre. A hasán négy, egymással átellenes irányban elhelyezkedő hármass lencsedíszítés található. Ma.: 5,5 cm, Ltsz.: CKM 99.4.102. (2. kép 2)
3. Kívül fekete, belül barna színű, érdes felületű, kisméretű füles bögre. Alja enyhén benyomott. Ma.: 5,9 cm, Ltsz.: CKM 99.4.99. (2. kép 3)
4. Kívül világosbarna, belül fekete színű, kisméretű füles bögre, enyhén benyomott aljkiképzéssel. Az edény füle alatti részén hármass lencsedíszítés látható. Ma.: 5,6 cm, Ltsz.: CKM 99.4.103. (2. kép 4)
5. Világosbarna színűre égetett, simított felületű, kisméretű füles bögre. Hasa a legnagyobb öblösödés feletti részen enyhén megtörik. Restaurált. Ma.: 6,5 cm, Ltsz.: CKM 99.4.97. (2. kép 5)
6. Fekete színű, simított felületű, töredékes, kisméretű füles bögre ferde aljkiképzéssel. Alja enyhén benyomott. Ma.: 6,7 cm, Ltsz.: CKM 99.4.98. (2. kép 6)
7. Fekete színű, fényezett felületű, vékony falú füles korsó, a has felett egy fül indításával. Az edény hasán három darab, félkörívben hármass árkolással körbevett bütyök látható. Mivel a fül alatti részen ilyen bütyök nincs, az edény aszimmetrikus hatást nyújt. A has és a nyak találkozására alatt bekarcolt háromszög alakú díszítések, és lencsedísz-szerű benyomkodások találhatók. Az edény pereme alatti részen beszürkölés-sokkal kísért bekarcolt vonalak kötik össze a benyomkodott díszítéseket. Ma.: 7,5 cm, Ltsz.: CKM 99.4.104. (3. kép 1)
8. Világosbarna színűre égetett, simított felületű, kisméretű füles korsó. Hasa ívelt oldalú, alja a legnagyobb kiszélesedésénél élesen megtörik. Ma.: 6,5 cm, Ltsz.: CKM 99.4.97. (3. kép 2)
9. Csiszolt kőbalta, felső és alsó felületén az átfúrás kezdeteinek nyomaival. H.: 10,7 cm, Ltsz.: CKM 99.4.115. (3. kép 3)
10. Turbántekercses hasú, valószínűleg füles korsó hastöredéke a nyaki rész indításával. Fekete színű, érdes felületű. Ltsz.: CKM 99.4.94 (3. kép 4)
11. Fekete színű, érdes felületű, valószínűleg egyfűlű korsó hasi részének töredéke, spirálisan csavart bütyökdísszel, és a spirális vonalát követő, bekarcolt hármass girland vonalkötegekkel. A nyak és váll találkozásánál kettős bekarcolás fut körbe, amely alatt ferde vonalkázásokból álló bekarcolt háromszögminta található. Ltsz.: CKM 99.4.112. (3. kép 5)
12. Sötétbarna színű, finom kivitelű mély tálfazék teljes profil töredéke, a peremet és a hasat összekötő szalagfüllel. A has és a váll találkozásánál az edény testén körbefutó függőleges rovátkolások, illetve egy bütyökdísz helyezkedik el. Ltsz.: CKM 99.4.89.
13. Nagyméretű hombár vállrészének töredéke, rajta egy lyukkal és az azt körülvevő bevagdalt bordadísszel. Mivel a töredék pont a lyuknál tört el, nem megállapítható, hogy a borda teljesen, vagy csak félkörívben vette-e körbe a lyukat. Ltsz.: CKM 99.4.88.
14. Két, ún. pácolóedényből származó, többszörösen átégett, vörös színű, vastag falú durva töredék. Belső oldalukon nagyméretű bütyök, illetve az egyiken egy ujjbenyomkodásos bordadísz található. Ltsz.: CKM 99.4.34., CKM 99.4.90.

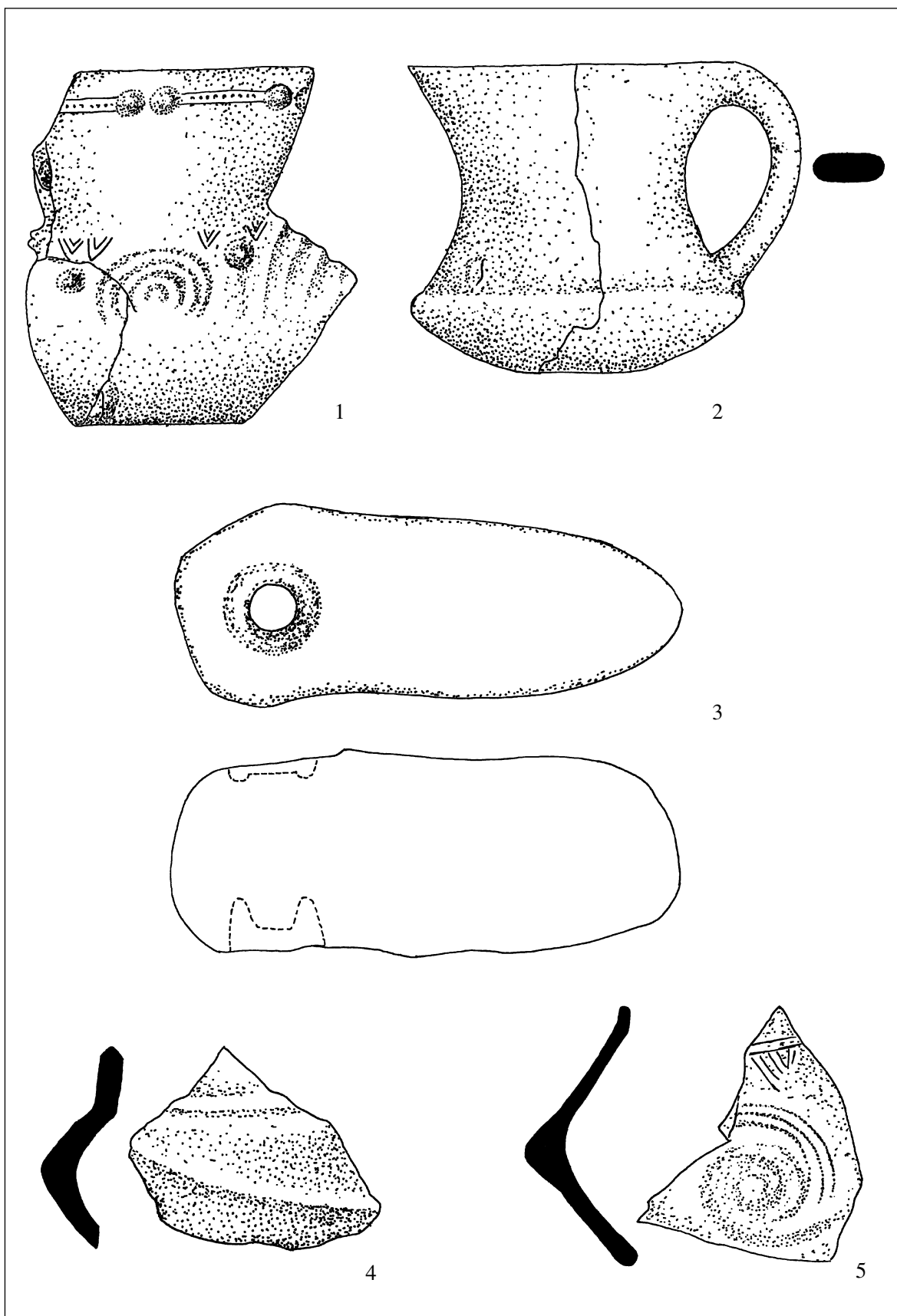
A be-

¹¹ A közölt rajzok elkészítéséért Richter Évának tartozom köszönettel.

közül a hat kis füles bögre (2. kép) formáját tekintve nem nyújt lehetőséget a Vátya-kultúrán belüli közelebbi kormeghatározásra, azonban feltűnően jó minőségük alapján a kultúra későbbi időszakába sorolhatjuk őket. Ezt a kései kormeghatározást támasztja alá az ívelt oldalú, alsó részén élesen megtört kis kancsó is (3. kép 2). A korábban „léleklyukasnak” is értelmezett, átfúrt vállú hombár-típus töredékének párhuzamai ismertek a koszideri időszakba tartozó Solymár-Várhegy (ENDRÓDI 1978, XXV. t. 2) és az alpári földvár (BÓNA–NOVÁKI 1982, pl.: XXXII. t. 11) leletanyagában, de egy hasonló, azonban urnaként felhasznált, szintén koszideri környezetből származó hombárt közöltek Dunaújvárosból is (BÓNA 1975, Taf. 25. 1). A belső bütykös, ún. pácolóedények – bár használatuk nagyrévi örökségnek tekinthető – nem mondanak ellent leletanyagunk kései keltezésének, mivel ezek előfordulnak számos más koszideri időszakba tartozó földvárban is (lásd pl.: ENDRÓDI 1978, XXVI. t. 1). Amennyire megállapítható, a leletanyagban található urnák töredékei is a kultúra kései korszakában gyakori egyfűlű, öblös hasú, tölcseábrán kihajló nyakú változatot képviselik. Pontosabb kormeghatározást nyújt a bemutatott mély tálfazék. Bár az 1-2-4 füllel ellátott fazék már a Vátya II időszaktól a Vátya-kultúra fazekasságának jellemző edénye, magas, tagolt nyakú és vállú, jól égetett változatuk csak a Vátya III időszakban jelenik meg, míg a nyak és a has találkozásánál lévő kis bütyök csak a koszideri időszakban jellemző erre az edényformára. Az eddig bemutatott edények mind a vatyai fazekas hagyományok termékei, míg az aszimmetrikus testű füles korsó, a turbántekercses és a spirális bütyökkel ellátott testű, hengeres nyakú füles korsók (3. kép 2, 4, 5) a füzesabonyi kultúra fazekas hagyományaira, annak is kései időszakára vezethetők vissza. A legérdekesebb darab, az aszimmetrikus testű füles korsó (3. kép 2) legtökéletesebb párhuzamát a jászdózsa-kápolnahalmi tell-település anyagában (STANCZIK–TÁRNOKI 1992, 181, 86. kép) találtam, a továbbélő hatvani kultúra ún. jászdózsa-fázisából, amely időben gyakorlatilag a koszideri korszakkal egyezik meg. A régészet számára már régóta világos, hogy az ún. koszideri időszakban keleti, füzesabonyi elemek jelennek meg a Vátya-kultúra telepein (pl.: KOVÁCS 1974, 35). A továbbélő hatvani formakincs jelenléte sem meglepő, számos telepen és temetőben találkozunk hasonló jelenséggel, így például Dunakeszi késő Vátya időszakba sorolható

2. kép. Középső bronzkori edények Mende-Leányvárról
 Fig. 2. Middle Bronze Age vessels from Mende-Leányvár

3. kép. Középső bronzkori edények és kőeszköz Mende-Leányvárról
 Fig. 3. Middle Bronze Age vessels and stone tools from Mende-Leányvár

temetőjében (Kovács 1989). A mendei szórványanyagban is megfigyelhető az a folyamat, ahogy az ún. koszideri időszakban az eddigi, egymással már korábban szoros kereskedelmi kapcsolatokat létesített közösségek kibővítik kerámiaművességük forma- és motívumkincsét (P. FISCHL 1999, 221–223).

Bár Mende-Leányvárról már régóta tudja a régészet, hogy a Vатья-kultúra legkésőbbi, ún. koszideri időszakában keletkezett földvárak sorába tartozik – erről tanúskodik az itt előkerült em-

ber alakú edény és a koszideri típusú kincslelet is –, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a leletek nem hiteles ásatásból származnak. Mivel a lelőhelyen végzett egyetlen hiteles ásatás eredményei mindezidáig közöletlenek, egy ilyen apró szórványanyag közreadása is segítségünkre lehet a lelőhely biztos keltezésében.

Péterváry Tamás

egyetemi hallgató

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

Irodalom:

- BÓNA, I. 1975: *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. ArchHung 49, Budapest.
- BÓNA I.–NOVÁKI GY. 1982: Alpár bronzkori és Árpád-kori vára – Alpár. Eine bronzezeitliche und mittelalterliche Burg. *Cumania* 7 (1982) 17–117.
- ENDRÓDI A. 1978: *A vatyai kultúra erődített telepe Pest megyében. Solymár-Várhegy*. Szakdolgozat (ELTE BTK). Kézirat. Budapest.
- KOVÁCS, T. 1967: Mende-Leányvár. *ArchÉrt* 94 (1967) 219.
- KOVÁCS, T. 1973: Representations of weapons on Bronze Age pottery. *FolArch* 24 (1973) 7–31.
- KOVÁCS T. 1974: Bronzkori urnatemető Törtelen – A Bronze Age Urn Cemetery at Törtel. *FolArch* 25 (1974) 33–48.
- KOVÁCS, T. 1977: Funde der Metallkunst der Koszider-Periode aus Siedlungen und Gräberfeldern. *FolArch* 28 (1977) 41–65.
- KOVÁCS T. 1988: A face pot with dagger representation from Tószeg. *FolArch* 39 (1988) 81–92.
- KOVÁCS, T. 1989: Die verbliebenen Funde des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im Ungarischen Nationalmuseum. *CommArchHung* 1989, 45–72.
- MIKLÓS ZS. 1982: *A gödöllői dombvidék várai*. Múzeumi Füzetek 21, Aszód.
- P. FISCHL K. 1999: Mártély-Szegfű: A Perjámos-kultúra szerepe a Dél-Alföld vegyes rítusú temetőiben – Mártély-Szegfű. Die Rolle der Perjámos-Kultur in den Gräberfeldern mit gemischten Ritus an der Grossen Ungarischen Tiefebene. *Savaria* 24 (1998–1999 [1999]) 215–238.
- STANCIK I.–TÁRNOKI J. 1992: Jászdózsza-Kápolnahalom. In.: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn: Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 120–128.

Căuș-i (Érkávás, Szatmár megye, Románia) idoltöredék

Căuș /Érkávás/ község neve jól ismert a régészeti szakirodalomból, már a XIX. század végétől. A szilágysági régiségekről rendszeresen beszámoló Fetzter J. Ferenc a helység földbirtokosának, Kováts Istvánnak telkéről késő avar kori sírletről ír: két griffes csat, griffes-indás szíjvég és egy törött szíjvég (FETZER 1897, 435), ugyan innen szőlő-aláforgatás közben, 1895 novemberében bronz kincsleletet találtak a munkások (FETZER 1896, 191–192; PETRI 1901, 32–33 – egyes számú kincslelet).

A község határában, ismeretlen lelőhelyként említik a kettes számú bronz kincsleletet (ROSKA 1942, 80, 8). Hasonló körülmények között látott napvilágot a hármasszámú bronz kincslelet, amely az ötvenes években került a Nagykarolyi Múzeumba (BADER 1978, LXXIV/12–15 kép; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, 127/1–4 kép). 1965-ben a „Tarlaua Unghiura” nevű határrészen, szántás közben három masszív arany karperec került elő – a négyes számú kincslelet (ILIESCU 1968, 87–88; RUSU 1972, 33–34, II/2 kép). Nemrég a „Bogár” nevű határrészben csatornaásás alkalmával találtak a munkások öt, vagy talán pontosabban hét, korongos-tüskés csákányból álló bronz kincsleletet, amely a Szatmár Megyei Múzeumba került (BADER 1996, 265–301, 4/7, 5/1–3, 6/1–2, 14/1–2).

A község határa vízjárta terület, átfolyik rajta az Ér (ma csatornázott) több ága, amelyek Hotoan /Hatvan/ falu alatt egyesülnek, majd Tireamnál /Mezőterem/ kialakítják az Ér teknőjét. A Sebes-Ér vagy Kubik, a Réka és a Kékec magasabb partjain, valamint az általuk kialakított magasabb hordalékkúpokon (szigeteken) számtalan őskori telep nyomait regisztráltuk (NÉMETI 1999, 6. szám). A legérdekesebbnek tűnik a Rékát és a Kubik összefolyásánál keletkezett, a szakirodalomban „Sziget” néven ismert késő bronzkori nagy kiterjedésű telep (NÉMETI 1981–1982, 48–49). Ezt a nádasokkal és mély mocsárral körülvett, természetes erődöt már a XIX. század végén leírták, mint a rómaiak idején lakott telepet: „Két lábnyi mélységben urnadarabokra, égetett csontokra, szénre és hamura találtak.” A sziget tojásdad alakú és csak a „száján”, egy keskeny sávon, mint egy kapun lehet belépni rá (PETRI 1902, 385–386). Nagyságát a régi feljegyzések 100 holdra teszik.

1514-től már szerepel az okiratokban, mint tasnadi /Tasnád/ lakosok tulajdona, majd 1718-ban gróf Károlyi Sándor birtokába került és a család tulajdonát képezte a múlt század közepéig.

A „Sziget” területén 1977-ben, majd 1996-ban végeztek a terület és a telep nagyságához mérten egészen jelentéktelen, kisebb ellenőrző ásatást (T. Bader és N. Iercoșan), amelyek csak megerősítették az 1964-től végzett rendszeres megfigyelésünket, miszerint nagy kiterjedésű Gáva-kultúrába sorolható, egyrétegű településsel állunk szemben. A szántáson az eke nyomában edénytöredékek, felszíni házak patics maradványai, jelentős számú kőek, őrlőkő töredék, állatcsont található. A falusiak a mezőgazdasági munkák során számos agyag kisplasztikát (idolt) találtak, főleg állat szobrocskákat, de bekerült a Nagykarolyi Múzeumba innen egy tokos-füles balta is.

Az 1996-os ásatás alkalmával (Iercoșan) több zoomorf szobrocska töredéke mellett, az I. számú szelvényből (a szelvény méretei 10 m×1 m×60 m) előkerült egy antropomorf szobrocska (idol) töredéke (1. kép 1). Ltsz.: 8770, Nagykarolyi Múzeum (IERCOȘAN 1997, 18/9–10; LUCA–IERCOȘAN 1998, 153–166, 5–6. rajz).

Az idol agyagból készült, színe barnássárga, töredékes. H.: 4,2 cm, Sz.: 2,8 cm, V.: 0,8 cm. Alakja lapos és vésett vonalakkal díszített mind a két oldalán. A szemben lévő oldalon a vonalak mélyebben vésettek, mindkét kéz stilizált vonalai látszanak a mellén összekulcsolva. A felső része letörött, de a nyak alatt, a mell felett ék alakú kettős vonal van bevésve. Az öv (tehát a derék táján) két bevéssett vonal, fölötté és közötté beszúrt pontokkal. Az öv átkarolja az egész szobrocskát, tehát a hátlaapon is hasonlóan látszik. A kettős vonal, mintha bronz szegecsekkel kivert (díszített) bőrvörcse utalna. A szobrocska alsó részén jól kivehető a ruha formája, talán szoknya, mintha szőttest utánogna, bevéssett sraffozás, amely a hátsó oldalon is hasonlóan folytatódik. A hátsó oldalon a fent már említetteken kívül, még a hát közepén is láthatók bevéssett vonalak, de jelentésükre egyelőre nem találtunk magyarázatot. Az idolon nincsenek nemre utaló szimbólumok, csak gyanítjuk, hogy női figuráról van szó.

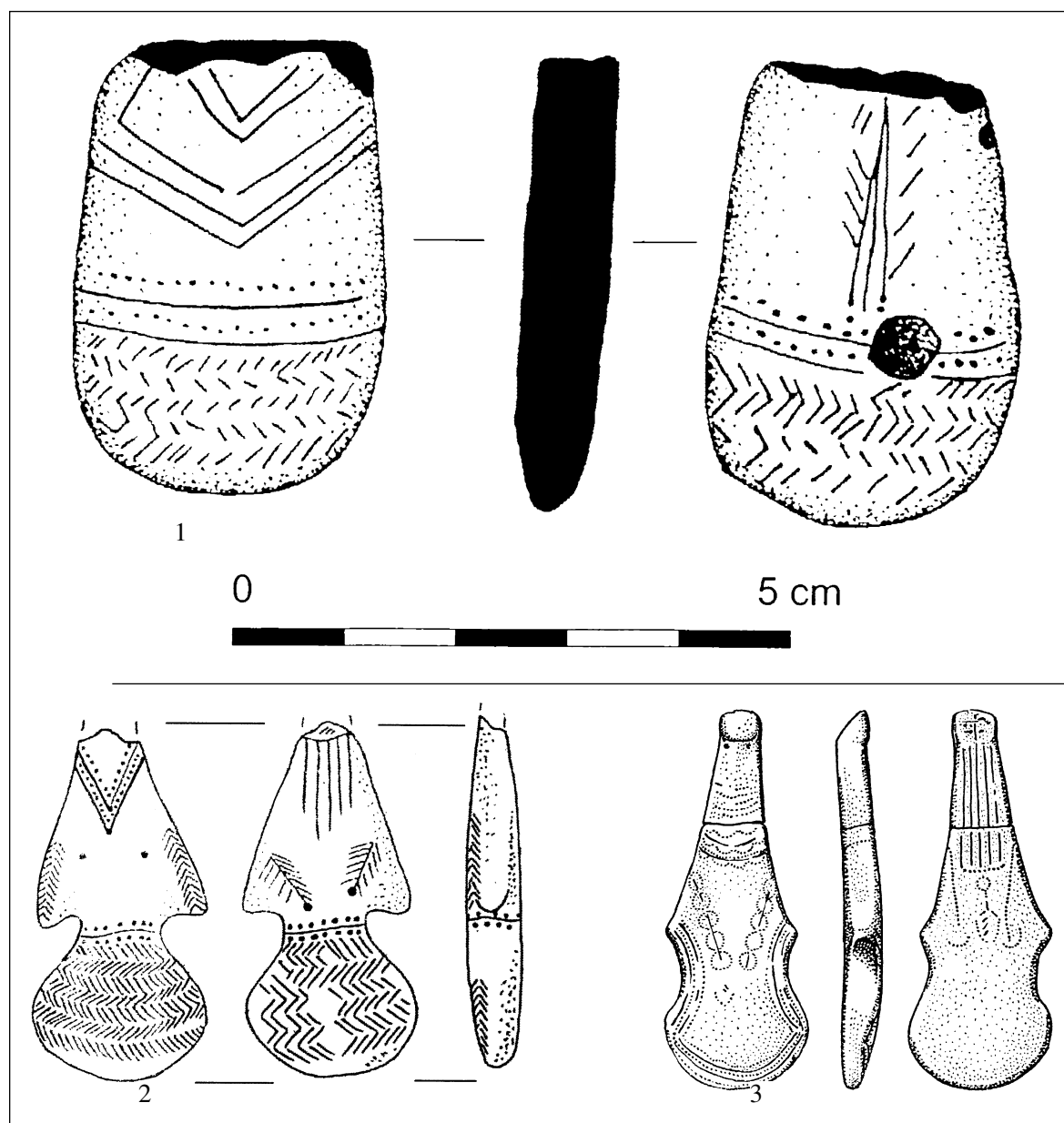
Az érkávási „Szigeten” talált idoltöredék alakja és díszítése alapján hasonlít a Teleac /Maros-telek/ erődtített telepről közölt idolkhoz (VASILIEV ET AL. 1991, 146, 28/12-kép), a moldvai Grănicești-ről ismert szobrocskákhoz (LÁSZLÓ 1994, 90, 13/2-kép), a Râpan talált példányhoz (DUMITRAȘCU 1974, 131–133, 3–4. kép), de hasonlóak kerültek elő Krivče, Lisičniki lelőhelyekről (LÁSZLÓ

1996, 1/1,3-kép), valamint más szobrocska töredékek Ukrajnából (MALEEV 1992, 2; 1998, 97–104, 1/1-9. kép). Ez a szobrocska az ún. „hegedű-idolok („en forme de violon”) csoportjába tartozik. A településről származó kerámia igen közel áll a Prügyről ismert leletekhez, és mind az agyagkarikák, mind a szépszámu állatszobrocska gyakori a késő bronzkori településeken (Piliny: NYÁRY 1909, 415; Teleac /Marostelek/: VASILIEV ET AL. 1991, 27/l. kép; Lechința de Mureș /Maroslekenca/: HOREDŰ 1963, 532–534; Căuaș /Érkávás/: NÉMETI 1981–82, XV/4-7 kép; Grănicești: LÁSZLÓ 1994, 46/1-6, 47/1-5; vagy a Dnyeszter vidékén

Lisičniki: MALEEV 1996, 369–370), amelyek jellegzetes leletei a Gáva–Holihrady kultúra településeinek, esetleg kultikus gödreinek.

Különösen érdekesek az aszód-domonyvölgyi szobrocskák, amelyeken jól láthatók a haj sematikus ábrázolása mellett a késő bronzkori ékszerek is (KOVÁCS 1977, 28-30. rajz). Ezeket az idoloikat a szerző az urnamezős kultúra népének tulajdonítja.

Megjegyzendő, hogy a zoomorf szobrocskák ugyanazon a telepen, együtt fordulnak elő az antropomorf idoloikkal: Căuaș /Érkávás/, Piliny-Várhegy (NYÁRY 1909, 24, 21-képek), Teleac

1. kép. Bronzkori idoloik. 1: Căuaș /Érkávás/, 2: Ukrajna (MALEEV 1996), 3: Aszód-Domonvölgy (KOVÁCS 1977)
Fig. 1. Bronze age idols. 1: Căuaș /Érkávás/, 2: Ukrajna (MALEEV 1996), 3: Aszód-Domonvölgy (KOVÁCS 1977)

/Marostelek/ VASAILIEV ET AL. 1991, 2/1-17 kép), Grănicești (LÁSZLÓ 1994, 13/1,46/1-6, 7/1-5. kép) és valószínű, hogy a termékenység kultuszához kapcsolódó mágikus varázslatokban volt valamilyen szerepük (tehát kultikus jellegük nem zárható ki, de éppen úgy lehetnek gyerekjátékok is).

Az antropomorf idOLOKNAK két típusát különböztethetjük meg: egy egyszerűbb, az emberi alakhoz közelebb állót (Căuaș /Érkávás-Sziget/, Ukrajna: Lisičniki) (1. kép 2) és az ún. hegedű formájút, amely már egészen stilizált jellegű (Aszód-Domonvölgy) (1. kép 3).

Következtetésül elmondhatjuk, hogy bár az Érkávás-„Szigeten” talált idoltöredék szorosabb keltezéséhez nem rendelkezünk más, társítható lelettel, az analógiák alapján a Gáva–Holihrady kultúrába sorolható, annak idősebb fázisába tartozik és kiegészíti a Gáva-kultúra antropomorf idollal kapcsolatos eddigi ismereteinket.

Németi János

3825 Carei

Str. Pta. Eliberarii Nr. 5.
Jud. Satu Mare, Romania

Irodalom:

- BADER, T. 1978: *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și Tracică*. București.
- BADER, T. 1996: Neue Bronzefunde in Nordwestrumänien. In: Kovács, T. (Hrsg.): *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*. Budapest 1996, 265–301.
- BOROFFKA, N. 1994: Ein neues hallstattzeitliches Idol aus Teleac. *Apulum* 31 (1994) 75–78.
- DUMITRAȘCU, S. 1974: Figurine „preistorice” în Crisana. In: *In memoriam Constantini Daicoviciu*. Cluj 1974, 129–136.
- FETZER J. F.: Érkávási bronzlelet. *ArchÉrt* 16 (1896) 191–192.
- FETZER J. F.: Szilágysági régiségek *ArchÉrt* 17 (1897) 435.
- HOREDT, K.: Hallstattische Tierfiguren aus Lechința de Mureș (Rayon Luduş). *Dacia* 7 (1963) 527–534.
- IERCOȘAN, N. 1997: Căuaș-„Sighetiu” (jud. Satu Mare). *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania din 1996, București 12-15 iunie, 1997 18/9-10.
- KOVÁCS T. 1977: *A bronzkor Magyarországon*. Budapest.
- LÁSZLÓ, A. 1994: *Inceputurile epocii fierului la est de Carpați*. Bibliotheca Thracologica 6, București.
- LÁSZLÓ, A. 1995: Statuete antropomorfe ale culturii Gáva-Holidrahy. *Memoria Antiquitatis* 20 (1995) 88.
- LÁSZLÓ, A. 1996: Sur le plastique anthropomorphe de la civilisation Gáva-Holihrady. In: *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markom Gedlwi*. Kraków 1996, 351–362.
- MALEEV, J. 1992: Kultova halsztatska plastika ot lesostepnoto Podnestrovie. *Arheologija Sofija* 2 (1992) 13–34.
- MALEEV, J. 1996: Nowe znaleziska halsztackiej plastyki zoomorficznej z Podniestrza – Neue Funde der hallstattzeitlichen Zoomorphen Plastic von Dnestergebiet. In: Chochorowski, J. (Ed.): *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi*. Kraków 1996, 362–369.
- MALEEV, J. 1998: Skulpturi zsinok kulturi Gáva-Holidrahy. *Carpica* 5 (1998) 97–105.
- NÉMETI, J. 1981-1982: Descoperiri de la inceputul Hallstattului în zona Careiului. *StCom Satu Mare* 5-6 (1981-82) 45–57.
- NÉMETI, J. 1999: Reperoriul arheologic al Zonei Careiului. *Bibliotheca Thracologica* 28 (1999) 18–19.
- NYÁRY A. 1909: Piliny-várhegyi őstelep. Állatokat utánzó őskori agyagszobrocskák. *ArchÉrt* 29 (1909) 415–431.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1977: *Depozitele de bronz din România*. București.
- PETRI M. 1901: *Szilágyság vármegye monographiaja. I.* Budapest.
- PETRI M. 1902: *Szilágyság vármegye monographiaja. III.* Budapest.
- ROSKA M. 1942: *Erdély régészeti repertórium. I. Őskor*. Kolozsvár.
- VASILIEV, V.–ALDEA, I. AL.–CIUGUDEAN, A. 1991: *Civilizația dacică timpurie în aria intercarpatică a României. Contribuții arheologice: Așezarea fortificată de la Teleac*. Cluj-Napoca.

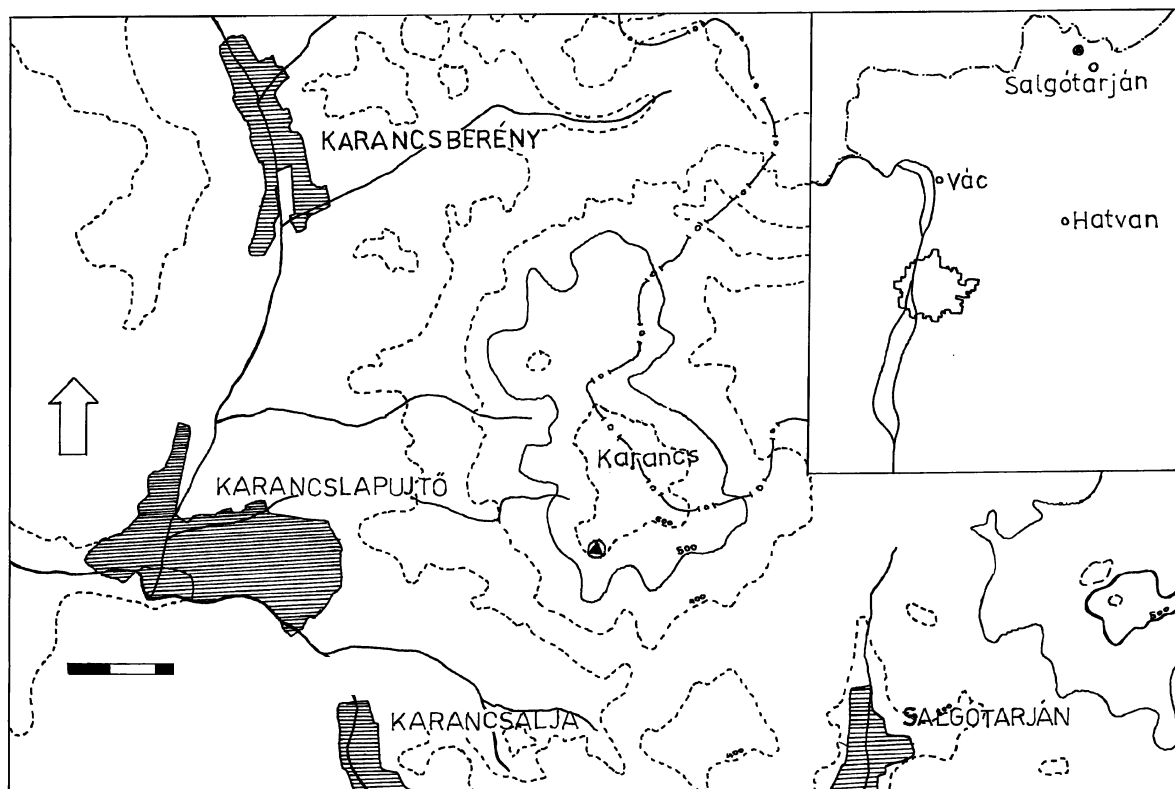
Karancsalja-Kápolnahegy – egy újabb magaslati telep a késő bronzkorból¹

Karancsalja-Kápolnahegy – eine neue Höhensiedlung aus der späten Bronzezeit

Karancsalja-Kápolnahegy (Nógrád megye) a Karancs csúcsot is magában foglaló andezitlakkolit tömb része, annak legdélibb, markánsan elkülönülő nyúlványa. Karancslapujtótól keletre, Karancsaljától északkeletre, Somoskőújfalutól nyugatra egyaránt 1,5-1,5 km-re található² (1. kép). Észak felé alacsonyabb nyereg választja el a mintegy 1 km-re lévő Karancs csúctól, a többi oldala azonban igen meredek. Keletről a szurdokszerű

tengerszint feletti magassága 687 m, relatív magassága néhol még a 320 m-t is eléri.

Az egész hegyet idős, jól áttekinthető erdő fedi. Tetejét egy nagyjából lekerekített háromszög alakú, aránylag sík plató alkotja, melynek határozott pereme ma is jól látszik. E vonal alatt cca. 20 m-rel az északi és nyugati oldalon ismét fellelhető egy összefüggő teraszosor. A hegy legkönnyebben megközelíthető északkeleti sarkában ez utóbbi alatt

1. kép. Karancsalja-Kápolnahegy – a lelőhely térképe
Fig. 1. Karancsalja-Kápolnahegy – Lage des Fundortes

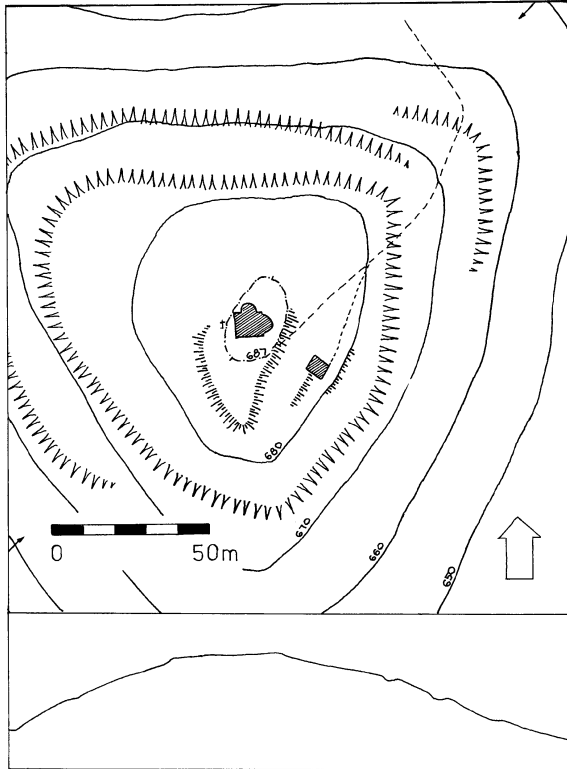
Ceberna-völgy, északnyugati irányból a Tarász-patak völgye határolja. Fekvése – uralkodó helyzete ellenére – félreeső: dél-délnyugati irányban az Ivánka-hegy és a Cinegés-hegy takarja a Kercseg-patak szélesebb völgye felől. A hegycsúcs

15 m-rel egy újabb, harmadik terasz is megfigyelhető, azonban mindössze 70 m hosszán. Az így körülhatárolt terület 150×130 m nagyságú, kb. 1,5 ha (2. kép). A hegytető közepén egy középkori eredetű kápolna 1991-ben helyreállított épülete áll.³

¹ A cikk a szerző egyetemi szakdolgozatának részét képezi (SZILAS 1999, 15-18, 12-13. kép, IV-VI. t.).

² Éppen a hegytetőn húzódik Karancsalja és Karancslapujtó község közigazgatási határa. Mivel a lelőhelyet a régészeti szakirodalomban Karancsalja helymegjelöléssel említették, így mi sem szándékozunk eltérni ettől.

³ A munkálatokról sajnálatos módon nem értesítették a szécsényi múzeumot, pedig egy megelőző feltárás minden bizonnyal tisztázhatta volna a hegy településtörténetére vonatkozó kérdéseket.

2. kép. Karancsalja-Kápolnahegy – a magaslati telep térképe
Fig. 2. Karancsalja-Kápolnahegy – Plan der Höhensiedlung

Középkori eredetű kápolnájáról és a hozzá kapcsolódó mondáról⁴ ismertté vált Kápolnahegy korábbi jelentőségére első ízben Dornyay Béla lelkes helytörténész hívta fel a figyelmet, aki a környék őskori leleteire (Kecsketető, Ivánkahegy, Ceberna-forrás: DORNYAY 1926, 7–8) hivatkozva a sáncos erődítést a „bronz, vagy vaskorszakból” származtatta (DORNYAY 1929, 67). A helyszínről származó hiteles telepanyag híján azonban a hegy feledésbe merült, csupán egyszer említik Dornyayra hivatkozva (PATAY 1954, 17). Sándorfi György 1976-ban járta be és az erődítést a X-XIV. századra keltezte (SÁNDORFI 1979, 250). Nováki Gyula 1990-ben mérte fel a felszínen látható sáncnyomokat⁵ (2. kép).

A szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban „Karancstető” helymegjelöléssel található néhány, a Dornyay-hagyaték részét képező cseréptöredék, melyekről azonban már nem dönthető el, hogy magáról a Karancs csúcsról, vagy a Kápolnahegyről származnak:

1. Vörösesbarna, vastag falú fazék oldaltöredéke, rajta vízszintes bütyökfogóval. Kavicsos-homokos soványítású. 14,5×14,5 cm, V.: 1,4 cm. Ltsz.: KFM INV 76.23.2.
2. Vöröses-foltos, rossz kiégetésű, egyenes peremű, enyhén csonka kúpos nyakú bögre töredéke, melynek oldalán kis szalagfűl és vízszintes, a fűl alatt is áthaladó, jobbra, illetve balra dőlő bevagdálásokkal díszített plastikus borda található. Kavicsos-homokos soványítású. 7,5×7,8 cm, V.: 0,8 cm. Ltsz.: KFM INV 76.23.3. (1.kép 10)
3. Fekete, fényezett felületű, vékony falú, vízszintesen levágott peremű tálka töredéke. A perem alatt vízszintes besímitások díszítik. 3,2×4,5 cm, V.: 0,6 cm. Ltsz.: KFM INV 76.23.4. (1. kép 3)

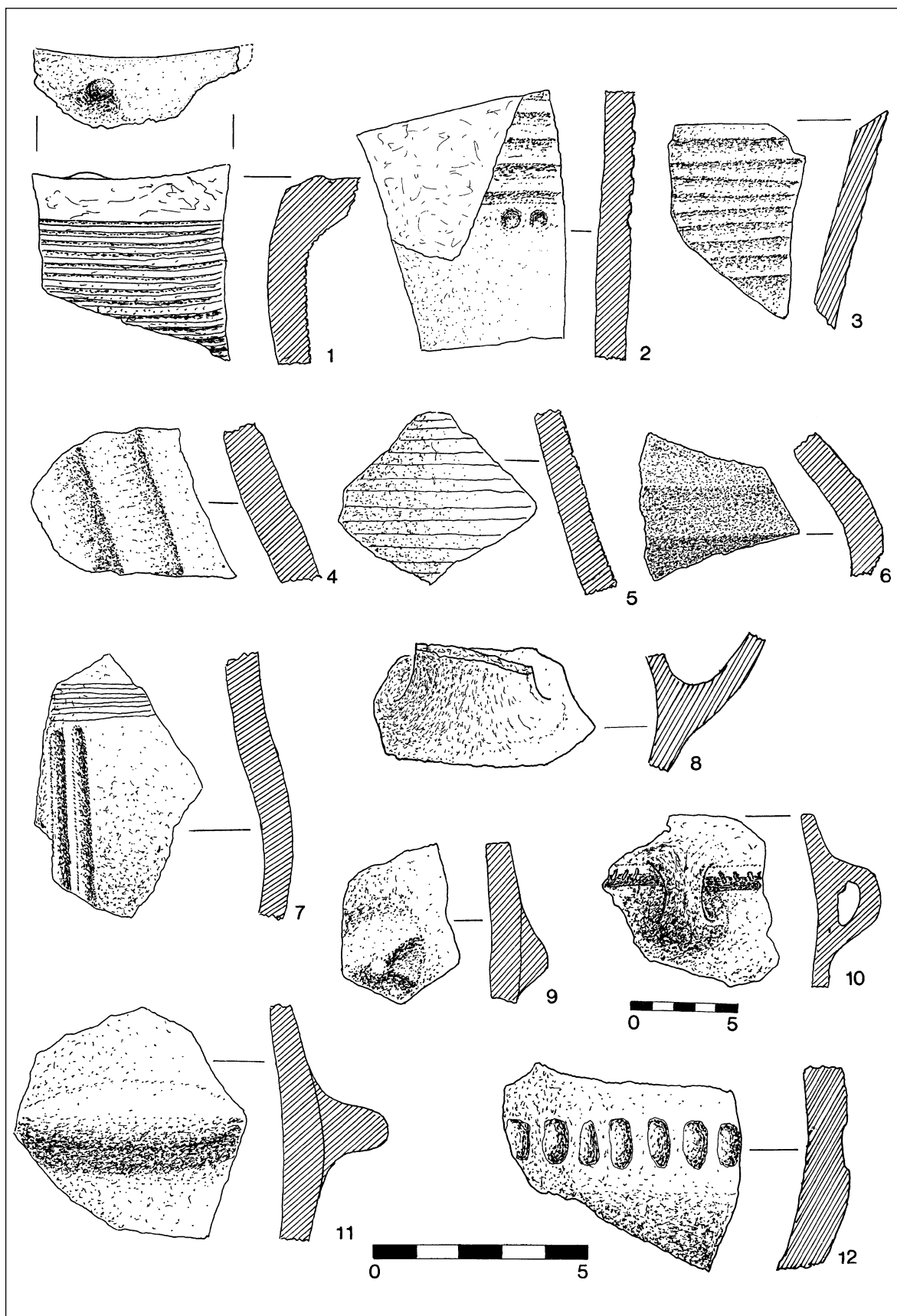
A lelőhelyet 1997-ben többször is bejártuk. Ezek során megfigyelhettük, hogy a kápolna környékét az utóbbi évek rekonstrukciós munkálatai során keletkezett építési törmelék borítja, azonban a plató szélén és a hegyoldalon már nagy számban lelhetők edénytöredékek, állatsontok. Feltűnő volt, hogy középkori cserepeket csupán közvetlenül a hegy pereménél találtunk, lejjebb már csak őskori leleteket tudtunk gyűjteni:⁶

4. Kívül-belül vörösesbarna színű, külső oldalán polírozott, vízszintesen kihajló peremű, csaknem cilindrikus nyakú edény töredéke. Nyaka vízszintesen bekarcolt, peremének belső oldalán kisméretű dudor ül. Homokkal soványított. 4,5×4,4 cm, V.: 0,9 cm (1 kép 1).
5. Kívül fekete, belül szürke színű urnaszerű edény hengeres, vagy kónikus nyakának töredéke. Öt sor vízszintes árkolás díszíti, mely alatt benyomott pontsor látható. Felületének csaknem fele része sérült. Homokkal, törtkerámiával soványított. 5,2×4,3 cm, V.: 0,7 cm (1 kép 2).
6. Vastag falú, kívül fekete, fényezett felületű, belül vöröses színű edény ferdén árkolt válltöredéke. Homokkal, törtkerámiával soványított. 4×4,5 cm, V.: 1,1 cm (1 kép 4).
7. Külső oldalán fekete, fényezett, belül vörösesbarna színű edény nyaktöredéke. A külső oldalát vízszintesen bekarcolt vonalak díszítik. Homokos-kavicsos soványítású. 4,3×3,9 cm, V.: 0,6 cm (1 kép 5).
8. Fekete, fényezett edény síkzott válltöredéke. Kavicssal soványított. 4,3×3,3 cm, V.: 0,7 cm (1 kép 6).
9. Kívül fekete, belül szürkésbarna színű, csonka kúpos nyakú, tojásdad testű korsó töredéke. Nyakát vízszintes bekarcolások, hasát függőleges kannelúrák díszítik. Homokkal soványított. 6×3,5 cm, V.: 0,7 cm (1 kép 7).
10. Fekete színű, ívelt oldalú csésze töredéke, szalagfűl indításával. Homokos-kavicsos, törtkerámiás soványítású. 5×2,5 cm, V.: 0,5 cm (1 kép 8).
11. Külső oldalán fekete fényezett felületű, belül sötétbarna színű edény oldaltöredéke, rajta kisméretű dudor, amely két oldalról besímitott. Kavicsos soványítású. 3,5×3,3 cm, V.: 0,8 cm (1 kép 9).
12. Kívül barnászvörös, belül fekete színű fazék oldaltöredéke, rajta vízszintesen kihúzott bütyökfűl. Durva, nagy kavicsokkal soványított. 5×5,3 cm, V.: 0,9 cm (1 kép 11).
13. Vörös színű, rosszul iszapolt, vastag falú hengeres nyakú, kónikus hasú tál oldaltöredéke, hasvonal felett vízszintes,

⁴ A néphagyomány szerint IV. Béla a tatárok elől Fülek felé menekülve a hegy lábánál pihent meg. Lánya, Margit a szerencsés utazás emlékére emeltette a kápolnát a hegytetőn (FRICS 1987, 331–332).

⁵ Ezúton köszönöm meg dr. Nováki Gyulának, hogy felmérési rajzát közlésre átengedte.

⁶ Az anyag a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban található, leltározatlan.

3. kép. Késő bronzkori edénytöredékek Karancsalja-Kápolnahegyről
 Fig. 3. Spätbronzezeitliche Gefäßfragmente aus Karancsalja-Kápolnahegy

csipett díszű sor látható. Homokos, törtkerámias soványítású. 5,5×4,1 cm, V.:1,2 cm (1 kép 12). Ezekon kívül megemlíthető számos kívül fekete, belül vörös színű oldaltöredék, kónikus nyaktöredék, behúzott peremű tál és kihajló peremű fazéktöredék, valamint középkori, hullámvonaldíszes oldaltöredék.

A gyűjtött és bemutatott leletanyag egy részéről a hasonló formakincs és díszítésmód miatt nem lehet biztosan eldönteni, hogy a késő rézkorból, vagy a késő bronzkorból származik-e⁷ (1. kép 7, 12).

A késő bronzkor második szakaszában (HA1-B2) igen gyakori díszítésmód az edény vállának, peremének ferde árkolása, vízszintes besimítása és bütyökdiszeinek besimítása (1. kép 3, 4, 6, 9). Széles körben elterjedtek a lapos fogóbütyökkel ellátott fazekak is (1. kép 8), melyek azonban legnagyobb számban a Kyjatice- és Gáva-kultúra leletanyagában fordulnak elő. A nyaki rész vízszintes bekarcolásokkal való díszítése már a füzesabonyi kultúrában kimutatható, megtalálható a pilinyi időszakban is, de leggyakrabban a Kyjatice-kultúra népessége alkalmazta. Az ívelt oldalú, perem alól induló füllel rendelkező bögrék (1. kép 10) a korai urnamezős időszaktól terjednek el, példányunk egyik legjobb párhuzama a Kápolnahegyhez igen közel fekvő Stará Bašta-Pohanský hrad /Óbást-Pogányvár Szlovákia, Okr. Rimavska Sobota/ földvárának Kyjatice-kultúrába sorolható anyagából ismert (FURMÁNEK 1995, Abb. 8. 6).

Telepanyagunk legjelentősebb darabja egy edény nyaktöredéke, melyet speciálisan a Kyjatice-kultúrára jellemző vízszintes kannelúrák és

pontsor borít. Hasonló díszítéssel ellátott hengeres, vagy kúpos nyakú urnák különösen a kultúra Miskolc környéki barlangi leleteiben gyakoriak (KEMENCZEI 1984, Taf. CI. 18-22, Taf. CII. 10-11, stb.).

Véleményünk szerint az erődítés a hegycsúcs kis alapterülete, a sáncok elhelyezkedése, jellege,⁸ határozott, éles peremvonala alapján középkori eredetű. Az őskorból származó, a középkori védmű által megsemmisített, vagy esetleg annak alapját képező sánc meglétére semmilyen bizonyítékkal nem rendelkezünk. Jelen pillanatban úgy tűnik tehát, hogy a magaslaton egy erődítetlen, talán refugiális jellegű település állt a késő bronzkorban.⁹ E probléma tisztázása végett természetesen szükség lenne a sáncok és a hegyperem átvágására.

Az ÉK-Cserhát, a Zagyva és a Tarján-patak felső folyásának vidéke – bár környezetéhez képest nagyobb átlagos tengerszint feletti magassággal, nagyobb reliefenergiával rendelkező terület – mostanáig e telepek tekintetében fehér foltnak számított.¹⁰ A fentebb leírt szórványos felszíni telepanyag jelentőségét éppen ezért elsősorban abban látjuk, hogy közreadásával tovább gazdagíthatjuk az eldugott, félreeső fekvéséből fakadóan lassan szaporodó, de egykoron nagyobb számban létezett, a Kyjatice-kultúrába tartozó magaslati telepek sorát.

Szilas Gábor

BTM Ős- és Népvándorlás kori Osztály
1031 Budapest, Sujtás utca 3.

Irodalom:

- DORNYAY B. 1926: *Salgótarján és vidéke őskorához – Sur l'âge préhistorique de Salgótarján et de ses environs*. Salgótarján.
DORNYAY B. 1929: *Salgótarján és a Karancs-Medves-vidék részletes útikalauza*. Salgótarján.
FRICS GY. 1987: *Nógrád megye részletes műemlékjegyzéke II. Héhalom-Nemti*. Kézirat. Salgótarján.
FURMÁNEK, V. 1989: Burganlagen der Kyjatice-Kultur. In: Chochorowski, J. (Ed.): *Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki Żelaza w Europie Środkowej*. Wrocław 1989, 73–84.

⁷ Ezt a problémát különösen annak tudatában fontos kihangsúlyozni, hogy a környék igen gazdag a bádeni kultúrához tartozó magaslati telepekben (PATAY 1999).

⁸ A terepi tapasztalatok azt mutatják, hogy a Kárpát-medence őskori erődítési szokásaitól meglehetősen idegen a plató alatti meredek hegyoldal megerősítése, miként az egész hegycsúcsot körbekerítő többszörös védvonal létesítése is.

⁹ Lelőhelyünkhöz hasonló, a tartós megtelepedésre előnytelen földrajzi környezetben, nehezen megközelíthető helyen létesített települések a Kárpát-medence hegyvidéki zónájában a késő bronzkor második felében ismertek legnagyobb számban. E telepeknek a kutatók többnyire refugiális szerepet tulajdonítanak, megjelenésüket történeti, ill. klimatikus okokra vezetik vissza.

¹⁰ Ezzel szemben területünk, az önálló morfológiai egységként kezelendő Nógrád-Gömöri-bazaltvidék Szlovákiára eső részén (Hajnáčka vrchovina /Ajnácskői-hegység/) már három hasonló Kyjatice lelőhelyről van tudomásunk: a Radzovce /Ragyolc/ fölött 480 m magasan elhelyezkedő magaslati, erődítetlen telepről (FURMÁNEK 1989, 74), Belina /Bénapósa kő/ 499 m magasan található barlangi telepről (FURMÁNEK–OŽDANY 1997), valamint a korábban már említett Stará Bašta-Pohanský hrad /Óbást-Pogányvár/ földváráról (FURMÁNEK 1995).

- FURMÁNEK, V. 1995: Komplex archäologische Erkundung von Pohanský Hrad oberhalb von Stará Bašta – Komplexný archeologický prieskum Pohanského hradu nad Starou Baštou. In: *Proceedings of International Working Meeting Preserving of Pseudokarst Caves*. Rimavska Sobota-Salgótarján 1995, 33–45.
- FURMÁNEK, V.–OŽDANY, O. 1997: Sídlistková nálezy pseudokrasových jaskýň v obci Belina – Siedlungsfunde aus der Pseudokarsthöhlen in der Gemeinde Belina. *AVANS* (1995 [1997]) 50–53.
- KEMENCZEI, T. 1984: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. ArchHung 51, Budapest.
- PATAY P. 1954: Nógrád megye régészeti emlékei. In: Genthon I. (Szerk.): *Nógrád megye Műemlékei*. Budapest. 1954, 13–34.
- PATAY P. 1999: A bádeni kultúra ózd-pilinyi csoportjának magaslati telepei – Höhensiedlungen der spätbadener Ózd-Piliny Gruppe. *HOMÉ* 37 (1999) 45–56.
- SÁNDORFI GY. 1979: A magyar várépítészet korai szakaszáról irodalmi adatok és terepbejárások alapján – Über die Frühphase des ungarischen Burgbaues aufgrund von literarischen Angaben und Geländebegehungen. *ArchÉrt* 106 (1979) 244–254.
- SZILAS G. 1999 : *A Cserhát későbronzkori magaslati és erődített települései*. Szakdolgozat (ELTE BTK Régészettudományi Intézet). Kézirat. Budapest 1999.

Karancsalja-Kápolnahegy – eine neue Höhensiedlung aus der späten Bronzezeit

Der Fundort Karancsalja-Kápolnahegy liegt im nördlichen Teil des Komitates Nógrád, auf einem durch tiefe Täler begrenzten Ausläufer des Berges Karancs. Auf diesem Berg wurden facettierte und gerillte Seiten- und Schulterbruchstücke bzw. ein waagrecht kanneliertes und mit einer Punktreihe verziertes Halsbruchstück im Laufe von früheren Geländebegehungen gefunden. Laut dieser Funde kann es behauptet werden, daß die Höhensiedlungen der Kyjatice-Kultur auf dieser Erhöhung stand. Aufgrund der früheren Geländebeobachtungen können die hiesigen Schanzenspuren aber für mittelalterlich gehalten werden.

Übersetzt von András László Horváth

Újabb adalék a Zagyva-parti szkíta települések régészeti anyagából (Szolnok-Alcsi határrész)

Az Ősrégészeti Levelek, eme a minap indult, a magyar archeológiai szakirodalmat tekintve nagy örömmel üdvözlendő kiadványsorozat első, „üttörő” számában már volt alkalmam publikálni egy késő vaskori, szkíta telepépitményt (CSEH 1999). Ezt a fonalat kívánom most tovább vinni újabb, az előzővel összehasonlítva világosabban leírható lakóépület maradványainak közlésével. Előbbi dolgozatommal ellentétben itt a keltező (szerényebb, első rápillantásra, megkockáztatható, talán késői szkíta, ill. késő szkíta kori, Kr. e. IV-III. századi) leletanyagot is bemutatam, teljes egészében. A gödörház 1987. júliusában került napvilágra a Szolnok város környéki Alcsi határrész XIII. felületének 81. objektumaként.

I. A ház

A szkíta földbenélyített építmény a felt megnyesése során fektetés, kevertes betöltődéssel rajzolódott ki a sárgás agyag altalajban. A téglalap formájú elszíneződés hosszabbik tengelye DNy-ÉK irányba nézett (200°-200°), oldalfalai egyenes vonalban futottak, ívelődő sarkokkal. Alapmérete 410×320 cm, azaz kb. 13 m². A földfalak függőlegesen mélyedtek a -50-60 cm-nél elötűnő, vízszintes és sík, keményebb padlóig. A gödörháznak durván véve délnyugati részén ez a járósínt még 10 cm-rel volt mélyebb. Az objektum közepén szabálytalan ovális alakú, 90×60 cm nagyságú tüzelésnyom, égésfolt került kibontásra. A padlóba égett tüzhely fölött 5-10 cm vastag vöröses réteg helyezkedett el. Ilyen vöröses foltok a földfalakon is mutatkoztak, nagyságbeli sorrendben a délin, az északon és a délkeleti szögletnél (60-20 cm kiterjedésben).

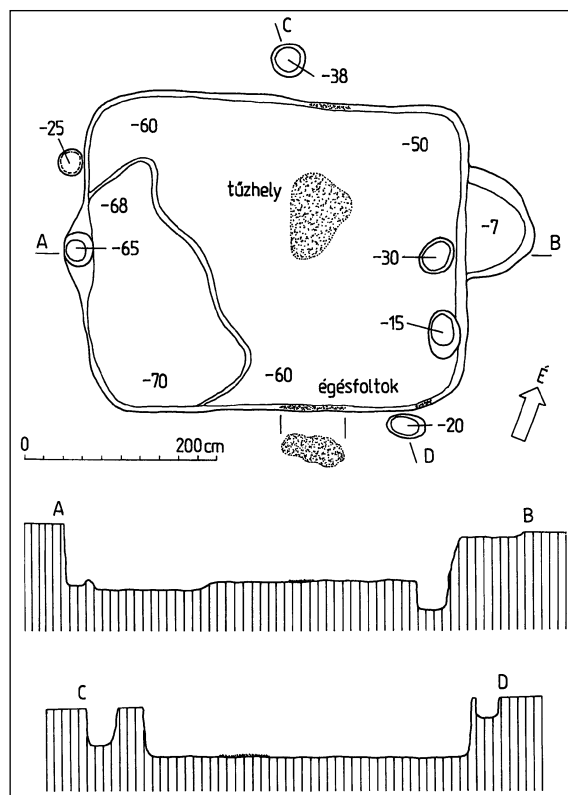
A lakóház hosszabbik tengelyének két végénél, a nyugati és a keleti, rövidebb falaknál oszlophely-szerű jelenségek voltak. A keleti mutatkozott egyértelműbbnek: az ovális, függőlegesen süllyedő beásás mélységét a padlótól számítva 30 cm-nek lehetett mérni. A nyugati nem sikerült ilyen határozottan „megfigyelni”: itt a földfal is kifelé ívelődött – a kerek, 30-35 cm-es lyuk mélységére a felülettől van adatunk (-65 cm). A telepobjektumban keleti oldalán még egy kisebb beásás volt megfigyelhető, mely 50×30 cm-es ovális kontúrral rajzolódott ki, alja 15 cm mélységben jelent meg.

Az alapnégyszögön kívül, ahhoz kapcsolódva vagy annak közvetlen közelében sekély mélyedés és három oszlophely bontakozott ki. Az elsőként említett a keleti falhoz csatlakozott, félkör alakú, 120×70 cm méretű és kevesebb, mint 10 cm mély volt (bejárati rész?). A külső oszlopnymokat az alábbiak jellemzik: az északnyugati sarok, az északi oldal és a délkeleti szöglet közelében találtak; közülük az első kettő szabályos kör alakú, a harmadik ovális volt. Méretük 45-20 cm között váltakozott. Mindegyik függőlegesen süllyedt az agyagba, 20-40 cm mélységig. Föltétlenül meg kell hagyni annak a lehetőségét, hogy ezek az külső cölöpnymok (amennyiben persze valóban álltak itt oszlopok), valamilyen módon a lakóházzal, annak szerkezetével lehettek összefüggésben (1. kép).

Az építmény-maradvány gödréből közel 90 régészeti lelet került elő, úgymint 41 darab edény-töredék és kb. 45 darab egyéb tárgy. A 18 db, korongolt edényből származó cserép közül csupán kettő szemcsés anyagú. A durva, kézzel formált kerámia valamivel több, 23 (de korábbi, újkőkori-rézkori darabokkal). Hozzávetőleg tíz agyag (szövőszék)nehezéket sikerült azonosítanom, ezen kívül néhány paticszerű töredék is szerepel a régészeti anyagban (továbbá sárga agyagrögök), valamint több mint 30 állatsont, közöttük égettek is.

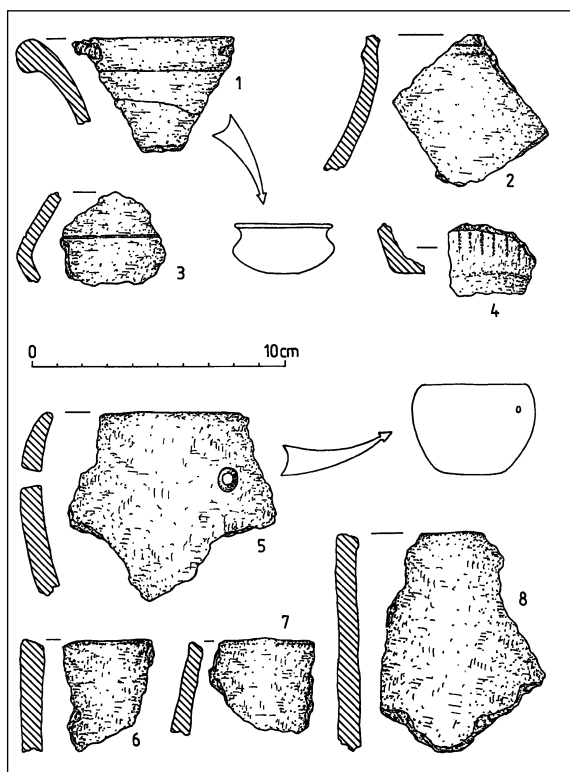
II. A leletanyag leírása:

1. Tál, kihajló szájrészű, duzzadt peremű, homorú nyakú. Anyaga finom, jól iszapolt agyag. Korongolt. Színe világos barnás (kissé foltos). Felülete sima, fényezésnyomokkal. Mérete: 6,2×4,3 cm, min. 0,7 cm-es falvastagsággal. Két cserépből ragasztott. (2. kép 1, rekonstrukció)

1. kép. Szolnok-Zagyva-part, XIII. felület 81. objektum (1987) – szkíta gödörház ásatási rajza a metszetekkel (Gárdon Kornélia munkája)

Fig. 1. Szolnok-Zagyva-part, surface XIII, 81 (1987) – feature Scythian house with the cross sections (K. Gárdon's drawing)

2. kép. Szolnok-Zagyva-part, XIII. felület 81. objektum – kora vaskori kerámia

Fig. 2. Szolnok-Zagyva-part, surface XIII, feature 81 – Early Iron Age pottery

2. Fazék?, homorú vállú, a nyaktól borda választja el. Anyaga finom, jól iszapolt agyag. Korongolt. Színe sötétszürke. Felülete sima, polírozás nyomokkal. Mérete: 6,0×5,9 cm, max. 0,8 cm-es falvastagsággal. (2. kép 2)

3. Edény, kettős kónikus testű, lekerekedő éllel, a vállon vízszintes árok. Anyaga jól iszapolt, finom agyag. Korongolt. Színe barnásszürke. Felülete sima, polírozott (kívül-belül). Mérete: 4×3,7 cm, min. 0,5 cm-es falvastagsággal. (2. kép 3)

4. Fazék, egyenes talpú, meredek falú. Anyaga finomszemcsés (grafittartalmú?) agyag. Korongolt. Színe szürkésbarna. Felületén függőleges „seprűzés” nyomai figyelhetők meg. Mérete: 3,7×2,7 cm. (2. kép 4)

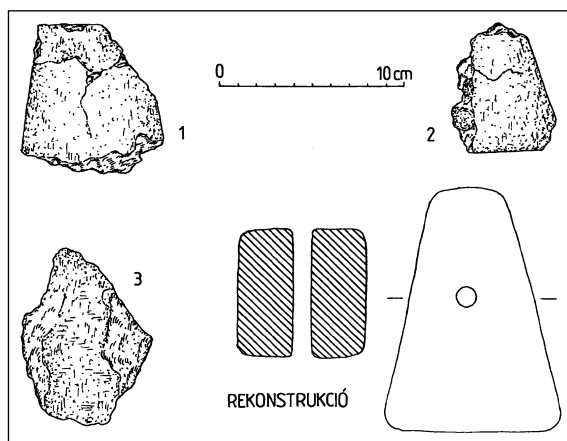
5. Csupor, pereme elvékonyodó, fala befelé ívelődik, átfúrt. Anyaga apróbb-szemcsés adalékkal kevert agyag. Kézzel formált. Színe világosbarna. Felülete viszonylag sima. Mérete: 8,0×7,3 cm, max. 1,0 cm-es falvastagsággal. (2. kép 5, rekonstrukció)

6. Edény, befelé csapott peremű, egyenes falú. Anyaga törmeléktartalmú agyag. Kézzel formált. Színe világosbarna. Felülete sima, polírozott. Mérete: 4,3×3,5 cm, max. 1,1 cm-es falvastagsággal. (2. kép 6)

7. Csupor, befelé csapott peremű, egyenes oldalfalú. Anyaga törmeléktartalmú agyag. Kézzel formált. Színe elszíneződött barnás. Felülete viszonylag sima. Mérete: 4,2×3,5 cm, max. 0,8 cm-es falvastagsággal. (2. kép 7)

8. Edény, befelé csapott peremű, egyenes oldalfalú. Anyaga törmelékes agyag. Kézzel formált. Színe foltosra égett, barnás. Felülete kissé egyenetlen. Mérete: 8,6×6,4 cm, min. 0,7 cm-es falvastagsággal. (2. kép 8)

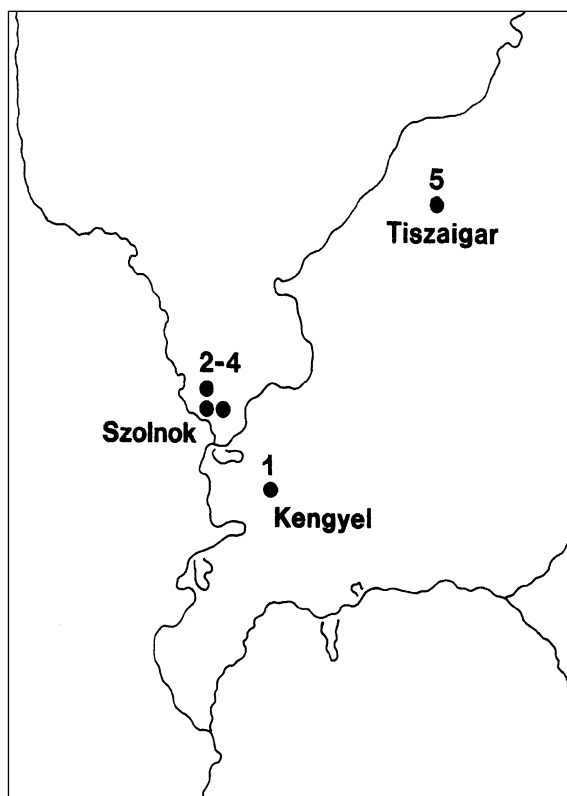
9. Szövőszéknehezékek. Három-négy piramis alakú nagyobb töredék egy vagy több tárgyból. Felső részükön az átlukasztás maradványával. Anyaguk durva agyag, nagyobb rögök-

3. kép. Szolnok-Zagyva-part, XIII. felület 81. objektum – szkíta kori nehezékek

Fig. 3. Szolnok-Zagyva-part, surface XIII, feature 81 (1987) – Scythian weights

kel. Jó megtartásúak. Színük égett, barnás, feketés foltos. Méret: rekonstruálva cca. 13,0×9,0-4,0 cm, a perforáció átmérője kb. 1,0 cm. (3. kép 1-3, rekonstrukció). A leletegyüttes további hat töredéket tartalmaz.

4. kép. Szkíta kori telepletek a Közép-Tisza-vidéken (1986–1991) 1: Kengyel-Kengyelpart I. (és Kengyelpart II?); 2-4: Szolnok-Alcsi, Szolnok-Gulyás-ér – XV. felület; 5: Tiszaigaz-Kivételesek földje.

Fig. 4. Scythian settlement finds from the Middle Tisza Region (1986–1991) 1: Kengyel-Kengyelpart I. (and Kengyelpart II?); 2-4: Szolnok-Alcsi, Szolnok-Gulyás-ér – surface XV; 5: Tiszaigaz-Kivételesek földje.

III. Néhány megjegyzés

A Közép-Tisza mentén (Jász-Nagykun-Szolnok megyében) az elmúlt két évtizedben az Kr. e. VI–III. századból való telepletek legjelentősebbjei 1986 és 1991 között kerültek napvilágra (4. kép). Alföldi viszonylatban is kiemelkedő fontosságúak az 1986-tól kezdődött Zagyva-parti föltárások és az M3-as autópálya nyomvonalán folyó újabb ásatások. Az előbbieket három különálló lelőhelyen hozták szkíta telepnyomokat: a Gulyás-ér torkolata körül, valamint távolabb, az Alcsi határrészt megkerülő Zagyva-meder (ma holtág) két átteljes pontján. Emellett a nagyszámú objektumot – földbe-mélyített házak, gödrök, stb. – magában foglaló Zagyva-parti emléktárgy mellett a tiszai igari leletmentő és a kengyelű régészeti munkálatok eredményei (vermek) szinte eltörpülnek, jelentéktelenek. Mindenképpen meg kell említe-

nünk azt a felszíni gyűjtő-tevékenységből eredő kerámiaanyagot is, amely a Zagyva-parti ásatásokhoz kötődik.¹

A közép-Tisza-vidéki szkíták települései elsősorban a Szolnok város környéki kutatások nyomán lesznek majd megismerhetők. A mai napig nem túlságosan intenzív alföldi késő vaskori településkutatáshoz a háttérrel a Pontustól északra elterülő térség ebben a vonatkozásban gazdagabb archeológiai leletei adhatnák. Utóbbiak bizonyára sok haszonnal fognak szolgálni a telepek legfontosabb építményei, a különböző funkciójú házak tanulmányozásánál.²

Cseh János

Damjanich János Múzeum
5001 Szolnok, Kossuth tér 4.

Irodalom:

- CSEH J. 1987: Kora-vaskori települések a Zagyva mentén. Beszámoló az 1987. évi régészeti leletmentésről. *Közép-Tisza* 10 (1987) 4.
- CSEH J. 1990: Egy szkíta ház Szolnok-Zagyvaparttól. *MűzLev* 63-64 (1990) 3–18.
- CSEH J. 1997: Szkíta leletek Alsó-Zagyva menti településekről. *Redemptio* 2 (1997) 10.
- CSEH J. 1999: Szkíta telepobjektum alaprajzának és felépítményének rekonstrukciós lehetőségei (Szolnok-Zagyvapart). *Ősrégészeti Levelek* 1 (1999) 52–53.
- GRAKOV, B. N. 1980: *Die Skythen*. Berlin.
- JAKOVENKO, EH. V. 1968: Pastyrskoe gorodiscse skifskogo vremeni (Za materialami roskopok 1955 r.). *ArhKiev* 21 (1968) 175–186.
- MELJUKOVA, A. I. 1960: Az erdős steppés középső Dnyeper-vidék szkíta korának emlékei. *SzR* 17 (1960).
- NIKITINA, T. F. 1979: Zemljanka skifskovo vremeni u s. Oselivka Chernovickoj oblasti. *SA* 1979, 241–249.
- PUZIKOVA, A. I. 1978: Gorodiscse Marica – pamjatnik lesostepnüh kultur skifskovo vremeni v Posejme (po itogam rabot 1973-1974 gg.). *SA* 1978/3, 183–198.
- SMIRNOV, A. P. 1979: *Die Skythen*. Fundus-Bücher 63. Dresden.

¹ Az említett lelőhelyekről CSEH 1987, 4; CSEH 1990, 3–18; CSEH 1997, 10 (az 1. sz. rajz tipikus szarmata háznak látszik – így utólag –, nyilván tévedésből került az írásba /?/); CSEH 1999, 52–53.

² A dél-országi, ukrán stb. házakról többek között MELJUKOVA 1960, 43–44, 79–80; JAKOVENKO 1968, passim; NIKITINA 1979, passim; SMIRNOV 1979, 44, 46–47, 51–52, 78 és 80; valamint GRAKOV 1980, 113–115.

Őskori „kőbaltáink” tipologizálási lehetőségei.

II. rész: A nyersanyag

Bevezetés:

Az őskori „kőbalták” tipológiai csoportosítását egy olyan egymással összefüggő és egymásra épülő hármas rendszerben képzeljük el, melyek a formán, a nyersanyagon és a technológiai kialakításon alapulnak. Ezen három fő szempont vizsgálatával érhető el, hogy az egykori munkaszerszám eredeti funkciójára következtető leírást adjunk. E meghatározásnak az általánosan elfogadott tipológiai rendszerektől eltérően nem az a célja, hogy a forma alapján kronológiai sorrendet állítson fel, hanem magunk és a tudomány számára létrehozuk-kialakítsuk azokat az általános érvényű, egy-egy szempontokat, melyeket érdemesnek tartunk használni bármely „kőbalta” vizsgálatánál. Az esetek többségében ez nem ad kronológiát, csupán az eszköz funkcióját próbálja behatárolni. Ez tehát egy alapvetően *funkcionális-tipológiai rendszer*, melynek második, a nyersanyagból adódó összefüggéseket tartalmazó részét tartja kezében az olvasó.¹

Kutatástörténet:

A magyarországi régészettudomány hajnalán elsőként Rómer Flóris hívta fel a figyelmet „kőbaltáink” formai tipológiájára, nyersanyagkutatásuk fontosságára,² hozzátéve, hogy ez csak a külföldi kollégákkal együttműködésben képzelhető el. Az első csiszolt kőbalta-gyűjteményeket szintén ebben a korban – a múlt század végén – kezdték létrehozni, általában elvégezve az elemi makroszkópi meghatározást is (pl. Ebenhöch kanonok gyűjteménye,³ Mihálydy István gyűjteménye,⁴ Torma Zsófia gyűjteménye (ROSKA 1941) stb.). A rendszeres ásatásokról származó baltaleletek (pl. Wosinsky ásatása Lengyelen: WOSINSZKY 1893) arra késztették a kutatókat, hogy a technológiai kialakításra és a nyersanyagra egyaránt figyeljenek a régészeti együttes mellett. Kiemelkedő szerepe

volt ebben a megközelítésben Roska Mártonnak, Bella Lajosnak és Wosinsky Mórnak, akik olyan megfigyeléseket tettek, melyeket ma is változatlan formában használni tudunk (pl. WOSINSZKY 1893, BELLA 1907, ROSKA 1926). A további terv-ásatások (pl. Zengővárkony: DOMBAY 1939; Tiszapolgár-Basatanya: KUTZIÁN 1963; Jászladány: PATAY 1945; PATAY 1958) egy sor olyan differenciált kérdést vetettek fel (pl. a fémeszközökkel való hasonlóság, a társadalmi megkülönböztetés, kereskedelmi útvonalak), melyek a mai kor régészei számára is kijelölték a kutatási irányt. Sajnos, attól függetlenül, hogy születtek kifejezetten ennek a témakörnek szentelt tanulmányok (ANTONI 1990: néprajzi technológiai megfigyelések; ZALAI-GAÁL 1991: szociális különbségek vizsgálata temetők sírmellékletei alapján, formai tipológia) nem beszélhetünk Magyarországon a csiszolt kőeszközök komplex (régészeti és geológiai), tervszerű kutatásáról. Az elmúlt öt évben felfedezni látszó archaeometriai kutatások között fontos szerepet kaptak a csiszolt régészeti kőeszközök (azok nyersanyagvizsgálatai), de ez még csak szórványos jellegű jelenség, és nem egy összefogott, hosszú távú kutatási terv. A körülöttünk fekvő országok hasonló jellegű leletanyagának feldolgozottsága jóval fejlettebb (Olaszországban és Svájcban pl. völgyre pontosan meg tudják határozni a baltanyersanyagokat bizonyos vidékeken).

A kutatás mai állása szerint biztosan kijelenthetjük, hogy a csiszolt kőeszközöket (ebben az esetben elsősorban a baltákat) a neolitikumtól kezdték el nagy tömegben használni, bár szórványosan a csiszolás, mint technológia megjelenik már a paleolitikumban is (Tata, középső paleolitikum, mészkőkavics retusórként: VÉRTES 1965, T. XIII/1., további retusórkök a felső paleolitikumból homokkőből, jáspisból és palából, Zebegény,

¹ Az első rész 1999-ben poszter-előadásként hangzott el a Geoarchaeológiai ankéton. ANTONI J.–HORVÁTH T.: Őskori kőbaltáink tipologizálási lehetőségei. I. rész: A forma. In press.

² A Csehország területéről származó, Prágai Múzeumban található 199 db nyersanyagilag meghatározott kőbaltát állítja a magyar régészettudomány elé mintaképpen: „A különféle vidéki múzeumok tárgyainak anyagra való összehasonlítása is némi derűt hozhatna ezen homályos kor csere- és miveltsegi

viszonyaira.” (RÓMER 1866, 10. lábjegyzet). Uo.: „(A kőbalták) olyan vidékeken is előfordulnak, melyeken azon kőnemet találni nem lehet, azt kell sejdítenünk, hogy e helyeken a kereskedelem által terjedtek el.” (RÓMER 1866, 8).

³ Magyar Nemzeti Múzeum. Feldolgozását Oravecz Hargita végzi.

⁴ Régészeti feldolgozása HORVÁTH 1999, a gyűjtemény geológiai feldolgozása folyamatban.

Arka, Pilismarót lelőhelyekről: VÉRTES 1965 T. LXIII). A csiszolt kőeszközök használatának kifu-tási ideje ismeretlen, minden bizonnyal végigkísé-ri az őskor teljes szakaszát, főleg olyan területe-ken, ahol a jó nyersanyag könnyen elérhető (pl. Velem-Szt. Vid: HARCOS 1997; Gőr-Kápolnaha-lom, Németbánya: T. BIRÓ 1996; Sopron-Krau-tacker, a Mihálydy-gyűjtemény egy része: HOR-VÁTH 1999 – a felsorolt leletanyagok az urname-zős kultúrától a kelta kor végéig sorolhatók be). Az elvégzett nyersanyagkutatások többsége még csak kivonatos (abstract) formában, ill. szóbeli kapcsolattartás alapján áll rendelkezésünkre. Ezek fényében csak igen nagyvonalú, durva kép rajzol-ható fel, bár egyre több biztos pont is mutatkozik (néhány pontos bánya- és műhelytevékenységre utaló lelőhely, valamint közös nemzetközi kutató-si pontok, pl. az IGCP-442, egy az UNESCO égi-sze alatt futó nemzetközi őskori nyersanyagkuta-tási project).

Mennyiben határozza meg a nyersanyag a „kőbalta” funkcióját?

A nyersanyag kiválasztásától függően elkülönít-hetünk valódi munkaeszköz készítésére alkalmas nyersanyagot, melyek keménysége, saját méreté-hez viszonyított súlya és egyéb anyagjellemzői le-hetővé teszik a munkavégzést és az eszközkiaká-lítást, és olyan nyersanyagokat, melyek nem voltak alkalmasak erre a feladatra pl. puhaságuk, saját méretükhöz képest könnyű súlyuk, nehéz meg-munkálhatóságuk, ridegségük, keménységük, esztétikai szépségük alapján. Ezért a petroar-chaológiai kutatások első lépcsőfoka a nyers-anyag meghatározása.

A természetben előforduló, Földünket felépítő, az emberi tevékenység (esetünkben munkavég-zés) során potenciálisan felhasználható, „baltá-nak” való nyersanyagokat geológiailag két nagy csoportra oszthatjuk: ezek az ásványok és a kőze-tek. A kőzetek és ásványok keletkezése egy soha véget nem érő ciklus, mely folyton mozgásban van, és egyik típusból a másikba alakul az idők kezdetétől az idők végeztéig.

Az *ásványok* természetes elemekből vagy vegyüle-tekből tevődnek össze. Néhány kivételtől eltekint-ve (pl. víz, higany) szilárd halmazállapotúak. Meghatározott belső szerkezetük és kémiai össze-tételük van, amely esetenként korlátozott mérték-ben ingadozhat. Egy ásvány általában ugyanazok-kal a fizikai és kémiai tulajdonságokkal rendelke-zik, keletkezési helyétől és módjától függetlenül.

Az ember által felhasznált nyersanyagok pl.: a ter-méselemek (mint: arany, ezüst, réz, kén, gyémánt, grafit, stb.), az ásványok, az ásványi nyersanyag-ok (mint pl.: pirit, markazit, fluorit, hematit, a drá-gakövek többsége, kvarc, kalcedon, opál, limonit, türkiz, gránát, jadeit, nefrit, talk). A kőbalta készí-tésére alkalmazott ásványok általában nem mun-kaeszközök, szépségük miatt a legtöbb esetben speciális funkciót láthattak el (pl. nefrit, jadeit, jáspis).

A *kőzet* ásványok társulása, melyben sok-sok ásványszemcse kristályosodott ki, cementálódott, vagy kötődött egymáshoz. Keletkezésük szerint három nagy csoportba oszthatók: a magmás, a me-tamorf és az üledékes kőzetek.

A *magmás kőzetek* izzón folyó szilikátolvadék-ból, magmából vagy lávából keletkeznek. Kelet-kezésük szerint felszíni (vulkáni, szubvulkáni) és mélységi (hipabisszikus, plutói) magmás kőzetek-ről beszélünk. A magma eredeti összetétele, a fel-színre kerülés módja, a lehűlés sebessége, és az ezekből fakadó jellegzetességek (szemcseméret, kristályalak, stb.) segítenek a kőzet meghatározá-sában. Általános jellegzetességek: szövete kristá-lyos, vagy változatos, mely lehet véletlenszerűen mozaikos elrendeződésű, mutathat valamiféle irá-nyítottságot, esetleg gázok által felfújtt üregeket tartalmazhat, sőt néha kizárólag kőzetüregből áll. A kémiai összetétel függvényében a magmás kő-zeteket csoportokba osztják: savanyú kőzetek 64%-ot meghaladó SiO_2 -dal, átmeneti kőzetek 53-64% SiO_2 -tartalommal, bázisos kőzetek 44-53% SiO_2 -dal, ultrabázisos kőzetek 44%-nál ki-sebb SiO_2 tartalommal rendelkeznek. A leggyak-rabban felhasznált magmás kőzetek pl.: peridotit, piroxenit, gabbró, diorit, granodiorit, gránit, pikrit, bazalt, andezit, dácit, riolit. Anyagjelle-mzői szempontból jó, tartós eszköz készíthető belő-lük, bár megmunkálásuk sokszor hosszadalma-sabb, pl. keménységük, és egyéb tulajdonságaik miatt.

A *metamorf kőzetek* olyan kőzetek, melyeknek eredeti magmás, üledékes vagy korábbi metamorf szövete és összetétele jelentősen megváltozott. E kőzetek megnövekedett hő és nyomás során kelet-keznek (pl. hegységképződés során). A növekvő hőmérséklet és a nyomás átrendezi a kőzet kémi-ai alkotóit új ásványokat hozva létre, emellett gyakran kémiaiilag aktív oldatok vándorolva anya-got szállítanak a rendszerbe. Ha a kőzetek egy-aránt hő- és nyomáshatásra alakulnak át, dinamo-termál metamorfózisról, ha egyedül hő hatására

alakulnak át, kontaktmetamorfózisról, ha csak a nyomás hatására, vetősíkok mentén, dinamometamorfózisról beszélünk. Általános jellemzői: szövete jellegzetes, tömött, jól kristályosodott ásványokkal, a szemcseméret a hő és nyomás nagyságát, valamint a létrehozó folyamat időtartamát tükrözi (minél nagyobb, annál durvább a szemcseméret). Szövete általában palás (esetenként meggyűrten), ha a metamorfózis dinamotermál és véletlenszerű, ha kontaktmetamorfózissal keletkezett. Emberi felhasználású metamorf kőzetek pl.: a zöldpala, fillit, csillámpala, gneisz, amfibolit, márvány, szarukő, eklogit, granulit, stb. Eszközhasználati szempontból ideális nyersanyagok – jól megmunkálhatóak, és folyamatos karbantartással viszonylag tartós munkaeszközök készíthetők belőlük.

Az *üledékes kőzetek* általában réteges szerkezetűek, rendszerint a rétegek mentén válnak el. Jelentős lehet ősmaradvány tartalmuk. Az üledékes kőzetet felépítő részecskék eredete határozza meg azok megjelenését. Ilyen kőzetek a Föld felszínén, vagy annak közelében képződnek, ahol a szél, a víz, a jég által szállított kőzetrészecskék szárazföldön folyók és tavak fenékeire, tengeri környezetben homokos partokon, deltákban és a nyílt tengeren rakódnak le. Általános jellemzői: szövete rétegekből áll, melyek esetleg gyengén tapadnak össze (kézzel morzsolható), ősmaradványokkal. Más részük jól pattintható-megmunkálható, sokszor azonban zárványos, üreges, és emiatt nem a legjobban megmunkálható (pl. szarukő, tűzkő, limnokvarcit). A felhasznált üledékes kőzetek pl.: a különböző típusú mészkövek, homokkövek, konglomerátumok, breccsák, agyag-, márga-, dolomit-, mésztufák, -palák, szénszármazékok, borostyán, bauxit, szarukövek, tűzkövek, limnokvarcit, stb. „Kőbaltának” nem a legjobb nyersanyagok (inkább az őrlés folyamatában résztvevő tárgyak készülnek belőlük), mert túl puhák, könnyen törnek és kopnak. Ha „kőbalta” készül belőlük, általában nem munkaeszközök, hanem hasonló formájú, de más célra (pl. temetési melléklet, játék, szertartási-fogadalmi ajándék, eszköz, stb.) szánt tárgyak (pl. agyagból: Százhalombatta-Sánchegy, Jászdózsa-Kápolnahalom, Tiszafüred-Ásotthalom: HORVÁTH ET AL. 1998; mészmárgából: Zengővárkony: DOMBAY 1960, stb.). Más részüket a patintott kőeszköz-iparban használták fel.

Az ásványok és kőzetek felhasználhatósága:

Az ásványok és kőzetek keletkezésük folyamán

olyan helyzetet igyekeznek felvenni, amelyben energiájuk a lehető legkisebb. Erre a célra a legmegfelelőbb a szabályos elrendeződésű kristályszerkezet (7 kristályrendszer), mely térrácsot alkot, és a szimmetrián alapul.

A *keményység* olyan kohéziós tulajdonság, amellyel az anyag felületének mechanikai behatásokkal szembeni ellenálló képességét tudjuk jellemezni. Az általánosan használt keménység a karc-keménység, mely az anyagok felületének egy másik anyaggal való karcolással szembeni ellenállását fejezi ki (csak az ásványoknál!). Ezt a Mohs-féle skálán mérjük, melyen minden nagyobb sorszámú anyag karcolja a nála kisebb sorszámúakat. A karc-keménység iránytól függő tulajdonság (anizotrópia). A Mohs-féle skálán az egyes fokozatok közötti eltérés különböző. Eszközök készítésére leggyakrabban a 5-6-7-es keménységűeket használták fel – ezek körülbelüli értékek, ugyanis a több összetevőből álló kőzetek karc-keményisége az anyagösszetételtől függően változó, ezért nem is szokták megadni, mert nem jellemzi a kőzet egészét. A csiszolási keménységgel valamely anyag felületének mechanikai dörzsöléssel szembeni ellenállását jellemezzük. Ez is iránytól függő tulajdonság. A keménységi anizotrópia a kristályos szerkezetre vezethető vissza, hiszen a kristályt alkotó atomok egymástól való távolsága és összetartó ereje (kohézió) iránytól függően változik. Ez a magyarázata annak, hogy a legkeményebb anyagot is meg lehet munkálni (vágni, csiszolni, stb.) saját porával. A csiszolás síkja azonban mindig el kell hogy térjen a legkeményebb iránytól (a fő kristályszerkezeti sík helyett a meléltengelyek felé).

A *hasadás* a kristályok iránytól függő kohéziójának a következménye, ami azt jelenti, hogy mechanikai behatásra, meglevő vagy lehetséges kristálylapokkal párhuzamosan többé-kevésbé tökéletes sík mentén részekre válnak. A hasadás irányának ismerete, ill. nem ismerete a szerszámkialakítás során kínos és kellemes meglepetésekkel is szolgálhatott. A repedések és a hasadások abban különböznek egymástól, hogy az előbbieket egyenetlen felület mentén, az utóbbiak viszonylag egyenes síkban és meghatározott kristálylapokkal párhuzamosan alakulnak ki.

A *törés* valamely kristály mechanikai hatásra bekövetkező részekre válása, egyenetlen felületek mentén. Leggyakrabban nem hasadó kristályok, amorf anyagok esetében fordul elő, vagy ha az egyébként jól hasadó kristályt a külső mechanikai

hatás nem a hasadási iránynak megfelelően éri. A törési felület nem sík, de alakja mutat bizonyos jellegzetességeket, ezek alapján kagylós (pl. ob-szidián), egyenletes (pl. jáspis), szilánkos (pl. szarukő), vagy földszerű törésről beszélünk.

A ridegség szintén nagyon fontos tulajdonság a felhasználhatóság szempontjából. Ridegségről akkor beszélünk, ha a kőzet – különösen az élek mentén – könnyen elpattan, eltörik. Rideg ásványok törése szilánkos, kagylós.

A kohézióval összefüggő sajátosság a szívósság. A szívós kövek nehezen munkálhatók meg, nem elsősorban keménységük, hanem rostos szerkezetük miatt. Jellegzetesen szívós ásvány a jadeit és a nefrit. Ha a kő nem elég szívós, szerkezete nem elég homogén, saját tömege túl könnyű, *sűrűsége* túl kicsi ahhoz, hogy eszközként funkcionáljon (pl. tufafélék, márgák esetében).

További anyag-meghatározó tulajdonságok az ásványoknál az *optikai tulajdonságok* (szín, fénytörés, ragyogás, tűz-szóróbrillancia és egyéb fényjelenségek), melyek az esztétikai kiválasztás során érvényesülnek, a kőzeteknél pedig a belső ismérvek, a *zárványok*, melyek alapján azonosítható a kőzet keletkezése, lelőhelye.

Helytálló tehát az a feltevés, amely szerint a kőeszközök készítményi technikájával szoros összefüggésben áll a nyersanyag minősége, melyet anyagjellemzői szabnak meg. Őskori lelőhelyeink közül több olyat ismerünk, ahol „kőbalta” készítésre utaló nyomok kerültek elő (nagymeretű szilánkok, félkész termékek, csiszolók, fúrómagok, stb.). Ilyen jellegű lelőhelyek: Zengővárkony,⁵ Aszód,⁶ Lengyel (WOSINSKY 1893), és az említések alapján, de biztos adatok nélkül Sé és Csabdi. (Érdeklőség, hogy ezen példák mindegyike a lengyeli kultúrához köthető.)

A nyersanyag beszerzésének lehetséges módzatai:

A petroarchaeológiai kutatások egyik legfontosabb feladata, hogy a nyersanyag eredeti származási helyét minél pontosabban meghatározza. Ezen stádiumban válik világossá, hogy milyen tevékenységgel került a nyersanyag a régészeti lelőhelyre, kirajzolódnak import és export kereskedelmi útvonalak, fény derül bizonyos anyagok előszeretettel való használatára, kiválasztására,

bizonyos nyersanyagok mellőzésére, melyre semmilyen logikus magyarázatot nem tudunk adni, csupán annyit, hogy ezen folyamatok cseppet sem idegenek az emberi természetből (ld. divat). A kőszerszámok anyagának a lelőhelyre való eljutása három fő módon valószínűsíthető:

1. Az őskorban élő emberek egymás között cserélték a nyersanyagot, ez esetben a nyersanyag nagyon messziről is származhat, és az eredeti lelőhely kiderítése sokszor nehézségbe ütközik.
2. A lelőhelyhez közeli vízfolyások durva törmelékeiből gyűjtötték. Előnye a folyóvízi hordaléknak, mint nyersanyagnak, hogy alakra a legmegfelelőbb választható ki, és itt dúsulnak fel a legszívósabb, legellenállóbb kavicsok, amelyek legkevésbé koptatódnak, ill. mállanak, valamint a felszíni begyűjtés sokkal könnyebb egy esetleges fejtésnél-bányászásnál.
3. Természetes feltárásokból, azoknak is elsősorban a törmelékletéből jutottak a nyersanyaghoz, különféle bányaművelési technikával.

Több helyen ismerünk olyan bányatevékenység-

1. táblázat: Potenciálisan az őskorban (is) használt bányák Magyarországon és szűkebb környezetében

KŐZETTÍPUS	GEOLÓGIAI LELEŐHELY
Amfibol-andezit	Sátoros hegység (Slov.)
Andezit	Nadap (Velencei hegység), Mátra
Andezit	Tokaj-Selmeci hegység, Dunazug hegység
Bazalt	Nógrád-Gömöri terület, Kisalföld
Bazalt	Balaton-felvidék, Dunazug hgcs.
Bitumenes mészkő	Kantavár (Mecsek)
Csillámpala	Brennbergbánya, Kovács árok
Ércperidotit	Szarvaskő (Bükk)
Fonolit	Hosszúhetény-Kövestető (Mecsek)
Fonolit	Kisújbánya-Szamártető (Mecsek)
Gabbro	Szarvaskő, Tóbérc bánya (Bükk)
Gneisz	Soproni hegység
Kristályos mészkő	Polgárdi (Fejér m.)
Magnetites kloritpala	Glasshütten (Rohonci ablak, AU)
Mészkőváltozatok	Misinaető (Mecsek)
Mészkőváltozatok	Kisújbánya (Mecsek)
Szarmata mészkő	Mézes hegy, Páty (Budai hegység)
Szerpentin	Rumpersdorf (Kőszegi hegység, AU)
Szerpentin	Bernstein (Kőszeg-Rohonci hegység, AU)
Tefrit	Hosszúhetény-TSZ (Mecsek)
Zöldpala	Felsőcsatár (Kőszegi hegység)

⁵ A 3116. helyrajzi számú objektum az ásató véleménye szerint az előkerült félkész termékek, hulladékok alapján kőmegmunkáló műhely volt (DOMBAY 1960).

⁶ A 3. ház a leletek alapján kőmegmunkáló műhely volt (KALICZ 1985; T. BIRÓ 1992)

re utaló nyomokat, melyek az őskortól folyhattak a lelőhelyen. Sajnos, egyetlen geológiai lelőhely sem vizsgált régészeti módszerekkel. A legtöbbet a kisújánya-szamártetői fonolit-feltárásról tudunk. A helyszínen terepbejárási adatokból félkész baltákat, műhelyhulladékokat ismerünk, a nyersanyag az őskorban (főleg a neolitikumban) elterjedt, baltakészítésre alkalmas kőzet (T. BIRÓ–SCHLÉDER 1999) volt. Ígéretes a felsőcsatári zöldpala feltárás, és a közeli serpentin előfordulások. A bányák kutatásával az egyik legnagyobb probléma az, hogy a későbbi korok (római kor, középkortól napjainkig) megsemmisítik az őskori bányászás nyomait. A régészeti feltáráshoz leginkább érdemes bányák azok, ahol a felszínen az őskorhoz köthető műhelyhulladékokat találunk. Esély van néhány átmeneti, vagy tartósabb szállás- és műhelyépület, műhelygödör megtalálására, ha az erózió és a köves talaj nem teszi lehetetlenné; csiszolólapok előkerülésére, ahol a polírozást végezheték; ütőszerszámok jelenlétére, melyek terepbejárás során már regisztrálhatók. Az őskorban művelt elsődleges bányák, feltárások művelési módszerei, régészeti megközelítése a jövő kutatási feladata lesz.

Alkalmazott vizsgálati módszerek a kőzet eredetének megállapítására:

Egyes esetekben, ill. kőzettípusoknál egészen pontosan meghatározható a vizsgált kőzet eredeti származási helye. Általában ezek a kőzetek a lelőhely közelében fordulnak elő, és kőzettani jellegeik olyanok, hogy egyértelműen meghatározható a pontos származási hely, ha annak geológiai oldala is precízen feldolgozott. Sok esetben egyértelműen azonosíthatók az ősmaradványokat tartalmazó (ált. üledékes) kőzetek is. A kőzetek másik csoportjánál már nem lehet a származási helyet ilyen pontosan behatárolni. Ezek általában már nem fordulnak elő a lelőhely közvetlen közelében, viszont a lelőhelyhez közel eső vízfolyás(ok) vízgyűjtő(k) területén viszonylag nem nagy távolságra megtalálhatók (kb. 100 km-en belül). Alapanyaguk a vízfolyások kavicsanyagából származhat, geológiailag csak szállítóközeg útján kerülhetek a lelőhely közelébe. Másik oldalról cserekereskedelemmel, tehát emberi közvetítők útján juthatott el nagyon távoli nyersanyag egyes lelőhelyekre. Ezt a cserekereskedelmet alátámasztja, ha a régészeti lelőhely közelében lévő vízfolyás vízgyűjtő területén nem fordulnak elő ilyen jellegű kőzetek. Ekkor a kőzeteknek egyes, az eredeti

forráshelyre jellemző kőzetalkotó ásványai segítenek a kőzet eredeti helyét meghatározni. Ez hosszadalmas, anyagiakat és nemzetközi kapcsolatokat igénylő geológiai vizsgálatssorozattal derül ki. Ha szerencsénk van, már az első alapvizsgálatoknál találunk speciális származáshely azonosítót, ha nem, akkor sok-sok vizsgálat után tudjuk csak többé-kevésbé behatárolni. Van néhány olyan kőzettípus, amelynek eredeti származási helyéről nem tudunk pontos információt adni. Ezek a kőzetek nagy területen elterjedtek az Alpok, a Kárpátok és a Kárpát-medence területén is. Néhány kőzettípusnál nincs olyan mikroszkóppal azonosítható, meghatározható specifikus ásvány, amely egyértelművé teszi a pontos származási helyet. Ilyen esetekben sokszor a részletesebb, műszeres, költséges vizsgálatok sem vezetnek biztosabb eredményre (pl. a kvarcitoknál). Bizonyos nyersanyag-típusoknál (pl. nefrit, serpentin, zöldpala, ahol a Kárpáti vagy Alpi származás dominál a közelség miatt) elengedhetetlen a közös, nemzetközi kutatás, hiszen a potenciális előfordulások jelenlegi határainkon kívül esnek (Erdély, Észak-Olaszország, Ausztria, Szlovákia).

A geológusok első lépésként alapos makroszkópos azonosító vizsgálat során elkülönítik a hasonló jellegű, közel azonos genetikai környezetből származó kőzetfajtákat. Ezeknél a használat és az eltelt idő által keletkezett patinaréteg kis felületen történő eltávolításával olyan felületrészt nyernek, amellyel az anyagfajta szerinti csoportosítás pontosítható lesz. A felhasznált mintákat a továbbiakban etalonnak tekintve, a lehetőség szerinti legtöbb és célirányos anyagvizsgálatot végzik el.

Külön problémakör a mintavételezés, melynek fő célja, hogy minimális mértékben ronsoljuk a régészeti leletet. Kutatásaink során bevett szokásként az alakult ki, hogy a sérült példányokból a törött szegélyek mentén gyémánt vágókorongos szeleteléssel jutunk megfelelő mennyiségű mintához. Egyedi és ép példányoknál a legkisebb sérülést okozó mintavétel elvét alkalmazzunk: kis átmérőjű, gyémánt vágóéles mikrokorona-fúróval rögzítés mellett néhány cm hosszú, hengeres magmintát veszünk, ha szükséges. Lényeges szempont, hogy a furat átmérője lehetőleg meghaladja a legnagyobb kőzetalkotók méretét. A fúrómag kiemelése után annak helye hasonló színű tömőanyaggal eltüntethető. A makroszkópos (kézina-gyító, sztereomikroszkóp) megfigyelések után kerül sor a finomabb, szabad szemmel már nem lát-

ható részletek kijelölésére, és ezekből polarizációs mikroszkópi vizsgálatok céljára vékonycsiszolatok készítésére. Ezek alapján megtörténik a részletes ásványösszetétel meghatározása, valamint a finomszöveti részletek azonosítása és fotódokumentációja. Ha ezek a vizsgálatok még nem döntik el egyértelműen a nyersanyag biztos, vagy valószínűsíthető származási helyét, akkor kerül sor a részletesebb vizsgálatokra. Ezek közül legfontosabb a főelemek analízise, a nyomelemek analízise, az anyagok összetételének mennyiségi meghatározása röntgenanalízissel, elektron mikroszkópia, DTA, energia diszperzív röntgenfluoreszcencia analízis (EDXRF, melynek előnye, hogy szilárd és folyadékminták is elemezhetők), Prompt-gamma aktivációs elemzés (előnye, hogy roncsolás nélkül teljesen átvilágítja a tárgyat, és elemösszetételt ad, de a felületi eltérés zavaró tényezőként lép fel), és legvégül ezek összehasonlító vizsgálata.

Az azonosítás problémáját régészeti kőeszközök esetében az alábbi tényezők határozzák meg: a minta karakterisztikus jellege, reprezentatív volta, a minta megfelelő mennyisége, a szükséges anyagvizsgálati módszerek lehetősége, költsége, a kimutathatósági határok és a vizsgálati módszer pontossága, reprezentativitása, a feltételezett származási hely geológiai-kőzettani-geokémiai feldolgozottsága. A már bevizsgált minták egy formáció etalon Litotheka-rendszert képeznek a te-

repről begyűjtött összehasonlító kőzetanyaggal együtt, melyből bármikor kikereshetők a minták összehasonlítás céljából, ill. mindenki számára hozzáférhetőek. Ilyen jellegű kutatásokat végez a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Ásvány- és Földtani Tanszékén Kozák Miklós és Pető Anna; a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Kőzettan-Geokémiai Tanszékén Szakmány György és tanítványai, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum Litotheka-gyűjteményében T. Dobosi Viola és T. Biró Katalin (Pető ET AL. 1999).

A régészeti leletek nyersanyagvizsgálata, mint kutatási terület, akkor válhat valóban tudományossá és gyümölcsözővé, ha előre megtervezett, pontos, célirányos és folyamatosan finanszírozott kutatási terveket tudunk indítani, melyeket közösen összehangolva, egységes irányítással, egységes adatbázissal, etalonokkal tudunk kezelni, bővíteni és fejleszteni. Ehhez azonban elengedhetetlen a vizsgálati szempontok alapvető kidolgozása, széles körű ismertetése. Ez a rövid terjedelmű tanulmány ehhez próbál minimális, de nélkülözhetetlen segítséget nyújtani.

Antoni Judit

1037 Budapest,
Jablonka köz 84/C.

Horváth Tünde

1089 Budapest,
Korányi Sándor u. 10. I/14.

Irodalom:

- ANTONI J. 1990: *Neolitikus eszközkészítés és használat*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest.
- BELLA L. 1907: Adat a neolitikori kőszerszámos mesterséghez. *ArchÉrt* 27 (1907) 71–73.
- DOMBAY, J. 1960: *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony*. *ArchHung* 37, Budapest.
- HARCOS T. 1997: Kőszerszámkészítés a neolitikumban és a Savaria múzeum velem-szentvidi csiszolt kőanyaga. *Panniculus Ser. B. No. 1.* 1997, 41–62.
- HORVÁTH, T. 1999: Polished stone tools of the Mihálydy-Collection, Laczkó Dezső Museum, Veszprém. (Archaeological investigation). In: *Lengyel' 99. Régészeti konferencia a lengyeli kultúra kutatásáról*. Abstract book. Veszprém 1999, 15–21. = *AR*, in press.
- HORVÁTH T.–KOZÁK M.–PETŐ A. 1998: Adatok a bronzkori kőeszközök kutatásához. Százhalombatta-Sánchegy bronzkori rétegeinek kőanyaga. Előadás a Fiatal Őskoros Kutatók I. Összejövetelén Debrecenben 1998-ban. In press.
- KALICZ N. 1985: *Kőkori falu Aszódon — Neolithisches Dorf in Aszód*. Múzeumi Füzetek 32, Aszód.
- KUTZIÁN, I. 1963: *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*. *ArchHung* 42, Budapest.
- PATAY P. 1945: Rézkori temető leletei Jászládányból — Les trouvailles archéologiques du cimetière de l'âge du cuivre á Jászládány. *ArchÉrt* 5-6 Ser. III. (1945) 1–22.
- PATAY P. 1958: Rézkori aranyleletek — Kupferzeitliche Goldfunde. *ArchÉrt* 85 (1958) 37–46.
- PETŐ A.–KISS BEATRIX ET AL. 1999: *Régészeti kőeszközök geológiai vizsgálati lehetőségei és eredetkutatása egy hazai bronzkori kultúra példáján*. OTDK dolgozat (KLTE). Kézirat. Debrecen.
- RÓMER F. 1866: *Műrégészeti kalauz*. Pest.
- ROSKA M. 1926: *Az ősrégészet kézikönyve*. Kolozsvár.
- ROSKA M. 1941: *A Torma Zsófia gyűjtemény az Erdélyi N. Múzeum Érem-és Régiségtárában — Die Sammlung Zsófia von Torma in der Siebenbürgischen Nationalmuseums*. Kolozsvár.

- T. BIRÓ K. 1992: Adatok a korai baltakészítési technikához — Data on the technology of early axe production. *Acta Musei Papensis* 3-4 (1992) 33–79.
- T. BIRÓ K. 1996: Késő bronzkori kőszközközök Németbánya határából. *Acta Musei Papensis* 6 (1996) 219–234.
- T. BIRÓ K.–SCHLÉDER ZS. 1999: Mecsek környéki fonolitbányák mint kőszközkészítésre alkalmas nyersanyagok az őskor folyamán. Geoarchaeológiai ankét, előadás, Budapest 1999.
- VÉRTES L. 1965: *Az őskor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon*. A magyar régészek kézikönyve I. Budapest.
- WOSINSKY M. 1893: A lengyeli telep csiszolt kőszközkei, s azok készítése módja. *ArchÉrt* 13 (1893) 193–198.
- ZALAI-GAÁL, I. 1991: Die chronologische und soziale Bedeutung der Mitgabe von Steinaxten in den Spätneolithischen Gräbern Südtransdanubiens. In: Lichardus, J. (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55 Bonn, 389–399.
- A témára vonatkozó fontosabb irodalom:**
- OBERFRANK F.–RÉKAI J. 1993: *Drágakövek*. Budapest.
- HORVÁTH T.–KOZÁK M.–PETŐ A. 1999: Újabb adatok a középső bronzkori kőiparhoz. Bölske-Vörösgyőr bronzkori tell-település kőanyagának komplex feldolgozása. Az előadás elhangzott: A Dunántúl középső bronzkora és kapcsolatai c. konferencián. Tata, 1999. október 26. In press.
- JUDIK, K.–T. BIRÓ, K.–SZAKMÁNY, GY. 1999: Further studies on the Lengyel Culture polished stone axes from Aszód, Papi földek (Hungary). In: *Lengyel'99. Régészeti konferencia a lengyeli kultúra kutatásáról*. Abstract book. Veszprém 1999, 25–26.
- KASZTOVSZKY ZS.–SZAKMÁNY GY. 1999: Prompt Gamma Activation Analysis of Neolithic Greenschist Polished Stone tools. In: *Lengyel'99. Régészeti konferencia a lengyeli kultúra kutatásáról*. Abstract book. Veszprém 1999, 30–31.
- NIKL A. 1998: *Tolna megyei csiszolt kőszközközök archaeometriai vizsgálata*. Egyetemi szakdolgozat (ELTE TTK). Kézirat. Budapest.
- NIKL, A.–SZAKMÁNY, GY.–T. BIRÓ, K. 1998: Archaeometrical studies of Neolithic stone tools from Tolna country, Hungary. In: T. Biró, K.–Horváth, T. (Eds.): *31st International Symposium on Archaeometry. Budapest, 27, April – 1 May 1998. Program and Abstracts*. Budapest 1998, 104.
- PELLANT, CH. 1993: *Kőzetek és ásványok*. Határozó kézikönyvek, Budapest.
- SCHLÉDER ZS. 1998: *Zengővárkonyból származó csiszolt kőszközközök kőzettani-geokémiai vizsgálata*. TDK dolgozat (ELTE-TTK Geológia Tanszék). Kézirat. Budapest.
- SCHLÉDER, ZS.–NIKL, A.–T. BIRÓ, K.–SZAKMÁNY, GY. 1999: Cretaceous Volcanic Rocks as raw material for polished stone implements in Hungary. In: *Lengyel'99. Régészeti konferencia a lengyeli kultúra kutatásáról*. Abstract book. Veszprém 1999, 52.
- SCHLÉDER, ZS.–T. BIRÓ, K.–SZAKMÁNY, GY. 1998: Petrographical Studies of Neolithic Stone Tools. In: T. Biró, K.–Horváth, T. (Eds.): *31st International Symposium on Archaeometry. Budapest, 27, April – 1 May 1998. Program and Abstracts*. Budapest 1998, 123–124.
- STARNINI, E. 1996: The stone artefacts. In: Makkay, J.–Starnini, E.–Tulok M.: *Excavations at Bicske-Galagonyás. (Part III.) The Notenkopf and Sopot B Cultural Phases*. Trieste 1996, 151–242.
- SZABÓ, G.–SZÓNOKY, M. 1998: Data and experiments to trade of the raw material in Central Europe. In: T. Biró, K.–Horváth, T. (Eds.): *31st International Symposium on Archaeometry. Budapest, 27, April – 1 May 1998. Program and Abstracts*. Budapest 1998, 134.
- SZAKMÁNY GY.–STARNINI, E. 1996: Neolitikumi kőszerszámok anyagának petrográfiai vizsgálata. *Iparrégészeti és Archaeológiai Tájékoztató* 14 (1996) 13–17.
- SZAKMÁNY, GY.–STARNINI, E. 1996: Petrographical studies of Neolithic stone tools from Hungary. *Acta Mineralogica-Petrographica* 37 (1996) 119.
- SZAKMÁNY, GY.–STARNINI, E. 1998: Petrographical analysis of polished stone tools from some Neolithic sites of Hungary. In: T. Biró, K.–Horváth, T. (Eds.): *31st International Symposium on Archaeometry. Budapest, 27, April – 1 May 1998. Program and Abstracts*. Budapest 1998, 134–135.
- SZAKMÁNY, GY.–STARNINI, E. 1999: The lithic industry of the Neolithic sites of Szarvas and Endrőd (South-Eastern Hungary): Techno-typological and archaeometrical aspects. *ActaArchHung* 51 (1999) In press.
- T. BIRÓ, K. 1998: The study of polished stone implements in the Carpathian Basin. In: Költő, L.–Bartosiewicz, L. (Ed.): *Archaeometrical research in Hungary II*. Budapest-Kaposvár-Veszprém 1998, 115–140.
- T. DOBOSI, V.–T. BIRÓ, K. 1998: Prehistoric and Classical stone quarries („mines”) in the Carpathian Basin. In: T. Biró, K.–Horváth, T. (Eds.): *31st International Symposium on Archaeometry. Budapest, 27, April – 1 May 1998. Program and Abstracts*. Budapest 1998, 50–51.
- T. BIRÓ, KATALIN 1998: *Lithic implements and the circulation of raw material in the Great Hungarian Plain during the Late Neolithic Period*. Budapest.

Gondolatok az „őskőkori régészeti lelőhely” fogalmáról

A címben szereplő kifejezés elméletileg pusztán annyit jelent, mint az egyes szavak külön-külön: az adott helyről az ember tartózkodásának biztos nyomával kell rendelkezünk, olyan bolygatatlan rétegtani-geokronológiai helyzetből, amely megfelel a régészeti terminológia szerinti paleolitikumnak. Ez utóbbi gyakorlatilag pleisztocén kori üledéket, vagy üledékes kőzetet: barlangi kitöltést, travertínót, löszet, illetve eltemetett talajt jelenthet.

A nem eredeti településű rétegből származó leletek értéke meglehetősen kétes, hiszen a tárgyak kiszakadtak kontextusukból, s ez meglehetősen ingataggá teszi datálásukat. Erre az egyik legismertebb példa a magyarországi őskor-kutatás hajnalán, 1891 augusztusában alapozás közben előkerült három „szakóca”. Ezek feltehetőleg az Avas meredek oldaláról kerültek suvadással Bársony János ügyvéd ma is álló házának a helyére. Az előkerülés óta eltelt több mint száz év alatt mindössze annyi bizonyosodott be, hogy az eszközöknek nyersanyaguk, kidolgozásuk, de legfőképpen óriási méreteik miatt igazán jó alaki párhuzamuk nincs, másodlagos helyzetük lehetetlené teszi rétegtani alapú datálásukat (legutóbb l.: GÁBORI 1995).

A lepusztulás természetesen a holocén kori kultúrrétegeket sem kíméli. Id. Kubinyi Ferenc a kisterenyei Hársas-hegy környékén két helyen talált nagyobb mennyiségben leleteket: a platón, televényföldben, illetve a hegy északi és déli lábainál, a vízmosságok által leszállított hordalékban. Ez utóbbiak lelhelye „nem biztos nem is eredeti” (KUBINYI 1861, 86–87). Hasonló a helyzet az egyik Mosonmagyaróvár melletti bányában, ahol bolygatatlan kavicsrétegből emberi koponyát, egy néhány száz méterrel távolabb fekvő kisebb kavicsfeltárásból római kori cserepeket emeltek ki (PÉCSI 1959, 77–78). Ezen leleteknek az esetleges esztétikai értéken túlmutató régészeti jelentősége igen csekély, hiszen kiszakadtak az eredeti rétegből, objektumból, így csak a szó legszorosabb értelmében vett szórványoknak tekinthetők. Földtani szempontból annál értékesebbek, mivel aránylag pontosan datálják a felszínfejlődési és lepusztulási folyamatokat.

A fogalom másik kritériuma szerint biztos emberi behatás nyomaira kell bukkanni az adott helyen. Ez az esetek túlnyomó többségében pattintott, megmunkált kő, vagy csont, ritkábban helyidegen (*manuport*) kő (pl. Lambrecht Kálmán-barlang), vagy a szűkebb környezetből nem ismert fosszília (pl. Csövéri-barlang) lehet.

A löszökben található *tűznyomok* ellenben önmagukban nem utalnak emberi közreműködésre, hiszen a mai erdő- és bozóttüzeknek is csak egy része írható az ember számlájára. Így értékelhető a madarasi téglavetőben 1974-ben, az őskőkori kultúrrétegtől független égett nyomok előkerülése (T. DOBOSI ET AL. 1989, 9–11). Emellett számos löszfeltárásból leírtak olyan többé-kevésbé kiterjedt faszenes rétegeket (Mende, Tápiósüly, Dunaharaszti, stb.), melyek egyikéről sem lehetett igazolni az ember aktív közreműködését. Azzal a közelmúltban felmerült feltételezéssel, amely szerint ezek az égési nyomok egy speciális emberi élelemszerző módszer – a tűzzel való kerítéses vadászat – nyomai lennének (PÉCSI 1975, 219), e helyen nem kívánunk foglalkozni, mivel érdemileg sem igazolni, sem cáfolni nem lehet.

Hasonlóképpen problematikus a zsombolyokban (Óhuta-Csengős-teber: VÉRTES 1954, 21), hasadékokban (Süttő: VÉRTES 1965, 104) és a barlangok előterében (Pörgöl-hegyi-barlang: VÉRTES 1965, 116) található faszén szemcsék és -darabok értelmezése.

Noha kérdéses az égési nyomok régészeti jelentősége, fontos paleobotanikai adatokat nyújthatnak. Amennyiben pedig nagyobb területeken lehet ezeket a nyomokat követni, a fosszilis talajokhoz, tephrákhoz stb. hasonló korjelző (*marker*) szintekké válhatnak – különös tekintettel arra, hogy a faszén radiometrikus módszerrel közvetlenül datálható.

Más a helyzet, amikor a „lelőhelyről” csak jégkorszaki állatok maradványait ismerjük. Ezek – kőeszközök nélkül – *paleontológiai lelőhelynek* tekinthetők, még akkor is, ha a csontok nem anatómiai rendben kerültek elő. Különösen hegylábi területeken jelentős áthalmozódással lehet számolni, amely a csontokat kiszakítja eredeti helyzetükből és adott esetben egy halomba hordja

össze. Ekképp természetesnek tekinthetők a madarasi téglavetőben a gravetti kultúrréteg alatt 180, és a fölött 60-70 cm-el elhelyezkedő „csontos rétegek” (T. DOBOSI ET AL. 1989, 29–41).

Még állatcsontok és faszén együttes megjelenése sem utal egyértelműen régészeti lelőhelyre. A zalaegerszegi II. sz. téglagyárban a munkások bejelentése és Jánossy Dénes kiszállása után Vértés László 1952 júliusában kisebb kutatást végzett. A profilban mintegy 4 méter vastagságú sávban figyelt meg faszén, két hangsúlyosabb réteggel. Az innen ismert állatcsontok *Equus* sp., *Cervus elaphus*, *Coelodonta antiquitatis*, *Mammuthus primigenius*, *Bison priscus*, illetve *Ursus arctos* fajoknak bizonyultak. Az ásatás során régészeti lelet nem került elő; a téglagyárból származó két, nem igazán jellegzetes pengetőredéket „alig néhány héttel” az ásatás után szolgáltatták be. A faszén és a csontok Vértés leírása alapján dellekítettésből („a jégkori felszín egy laposabb mélyedéséből”) származtak, maga a tűzhely pedig 30°-os lejtőn feküdt (VÉRTES 1954, 16–17; VÉRTES 1965, 195, 374). A minden kétséget kizáró áthalmozás olyan állatfajok maradványait sodorta egymás mellé, amelyek sohasem éltek egy időben és melyek többsége nem adatolható a faszénmintákból radiokarbon módszerrel megállapított korban (12.125±360 B.P. – l.: GEYH ET AL. 1969, 7–8). Hasonlóképpen hiányzik az emberi behatás biztos nyoma a Pilismarót-Pál-réti kultúrréteg szintje alatt, 2–2,2 méter mélységben (T. DOBOSI ET AL. 1983, 310), illetve Nadapon, a régészeti réteg feletti h1 embrionális talaj felső szintjében (T. DOBOSI ET AL. 1988, 18, Fig. 3). E két helyen állatcsontok társaságában kerültek elő faszénzsemcsék, ám nincs tudomásunk innen származó kőeszközökről.

A fenti esetekben nem ismerünk valódi ember által készített tárgyakat a „lelőhelyről”. Gyakran gyűjthetők viszont a felszínről kőeszközök. Ebben az esetben talán gyűjtőpontról lehet beszélni, mivel a leletek rétegtani helyzete bizonytalan. Néhány esetben kizárható az őskőkori datálás (például ha az adott terület közelebbi környékén a jelenkori talaj alatt nincs pleisztocén kori réteg), ám még ha egy löszplatóról is származik a szóban forgó eszköz, néhány vezérlet kivételével datálása elég nehézkes. Még a – mai szemmel – bizonyosan őskőkori levél alakú, bifaciális eszközök közelebbi korhoz kötése is bizonytalan. Az északkelet-magyarországi felszíni leleteket (pl. a miskolci Avas és Petőfi-utca, a korláti Ravaszlyuk-te-

tő, Csokvaomány, Nekézseny, Bükkmogyorósd, Eger-Kőporos-tető, Sajóbábony levélhegyei, illetve némi megszorítással ide sorolhatóak a már említett Bársony-házi eszközök is (legutóbb l.: T. DOBOSI 1990) valós rétegtani, faunisztikai stb. adatok hiányában az alsó-paleolitikumtól (*Chel-léen*) a durvaeszközös mezolitikumon át a bronzkorig minden időszakra keltezték már. Nagy részük jelenleg a középső-paleolitikum *Micoquien* fációséba nyer besorolást, Sajóbábony, illetve Eger-Kőporos köréhez kapcsolódva. Érdekes módon néhány avasi eszköz esetében ismét felmerült az alsó paleolitikum (*Abbevillien*) lehetősége, ám pusztán tipológiai alapon, földtani adatok nélkül mindez meglehetősen bizonytalannak tűnik.

Ugyanakkor viszont a szilánkok és cserepek együttes megjelenése nem feltétlenül zárja ki az előbbieket őskőkori datálását, hiszen a felszínen gyakran fordul elő együtt az újkőkori és újkori kerámia. Mindazonáltal néhány kivételtől eltekintve a kőeszközök korhoz kötése ásatás nélkül általában igen bizonytalan.

Végül azon helyeket, ahol a leletek bolygatatlan pleisztocén rétegből származnak, egyértelműen *paleolitikus lelőhelynek* lehet minősíteni. Ehhez természetesen függőleges feltárások kellenek, amelyek száma azonban folyamatosan csökken. Korábban a horhosokban a falakról frissen leomlott lösszel tömték be a nagyobb esők után keletkező kátyúkat, mióta viszont a mélyutakat kibetonozták, az omladék folyamatosan növekvő törmelékcsoknyát alkot, amelyen – mivel senki sem bolygatja azokat – hamar megtelepedik a növényzet, kezdetben csak elfedve a még függőleges falcsomkokat, később teljesen benövi azokat. Rosszabb esetben az omlások ellen a horhos falait is kibetonozták, teljesen lehetetlenné téve a negyven-ötven évvel ezelőtt leírt régészeti lelőhelyek visszaazonosítását. A hajdani téglagyári fejtőkre általában ugyanez a sors vár, amellet, hogy felhagyásuk után általában kommunális hulladékkal töltik fel őket.

Sajnálatos módon a régészeti nyilvántartás – és ennek megnyilvánulása, a topográfia – számos, a fentiekben nem bizonyosan őskőkori, vagy bizonyosan nem régészeti lelőhelynek besorolt jelenséget is magába foglal. Ezek amellet, hogy hamis képet nyújtanak (például a lelőhely-topográfia vizsgálata során), újabb fölösleges és adminisztratív terhet rónak más tudományterületeknek a régészekkel gyakran együttműködő és számtalan értékes adatot szolgáltatató kutatóira. Természetesen a

tüzelési nyomok, illetve az őslénytani lelőhelyek tanulmányozása során előkerülhetnek ember készítette tárgyak is, és így régészeti lelőhellyé átlényegülve már valóban rászorulnak a régészeti védelemre, ám a jogszabályok addig csak az őslénytán, a botanika, a szedimentológia, a talajtan,

vagy a geomorfológia kutatóinak a munkáját nehezítik.

Markó András

egyetemi hallgató
ELTE Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

Irodalom:

- GÁBORI, M. 1995: Les „coups-de-poings” de Miskolc. *Paleo* Supplement no. 1. (1995) 19–21.
- GEYH, M. A.–SCHWEITZER, F.–VÉRTES, L.–VOGEL, J. C. 1969: A magyarországi würmi eljegesedés új kronológiai adatai. *FrÉ* 18 (1969) 5–18.
- ID. KUBINYI F. 1861: Magyarországon talált kő- és bronzkori régiségek. *ArchKözl* 2 (1861) 79–113.
- PÉCSI M. 1959: A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaklata. Budapest.
- PÉCSI M. 1975: A magyarországi löszszelvények litosztratigráfiai tagolása. *FrK* 23 (1975) 217–230.
- T. DOBOSI, V. 1990. Leaf-shaped implements from Hungarian open-air sites. In: *Feuilles de pierre—Les industries a pointes foliacées du Paléolithique supérieur Européen*. Études et Recherches archéologiques de l’Université de Liège no. 42, Liège 1990, 177–188.
- T. DOBOSI, V.–VÖRÖS, I.–KROLOPP, E.–SZABÓ, J.–RINGER, Á.–SCHWEITZER, F. 1983: Upper Palaeolithic Settlement in Pilismarót–Pálrét. *ActaArchHung* 35 (1983) 287–311.
- T. DOBOSI, V.–JUNGBERT, B.–RINGER, Á.–VÖRÖS, I. 1988: Palaeolithic Settlement in Nadap. *FolArch* 39 (1988) 13–40.
- T. DOBOSI V.–KÓHEGYI M.–VÖRÖS I.–T. BIRÓ K. 1989: Felsőpaleolit telep Madaras-Téglavetőben, ásatások 1966–1974. *Cumania* 11 (1989) 13–40.
- VÉRTES L. 1954: Néhány új őskőkori lelőhelyünkről. *FolArch* 6 (1954) 9–21.
- VÉRTES L. 1965: Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. A magyar régészet kézikönyve I. Budapest.

Még egyszer a kígyó alakú tűről és annak viseletéről

Noch einmal über die schlangenförmige Nadel und ihre Trichtweise

Az Ősrégészeti Levelek múlt számában jelent meg Ilon Gábortól „Egy fibula viseletének valószínűbb rekonstrukciója” (ILON 1999, 70). Az általa leírtakra az alábbiakban szeretnék válaszolni.

1. A terminológia kérdése

A magyar és a nemzetközi szakirodalomban a század eleje óta a kérdéses tárgy kígyó alakú tűként (RÉCSEY 1900, 85–87; JANKÓ 1911, 441–442; LÁZÁR 1955, 204) vagy a német nyelvű szakirodalomban „schlangenförmige Nadel”-ként vagy „Wellennadel”-ként szerepel (PIČ 1907, 57; TROGMAYER 1963, 113). A PBF kötetek (ŘÍHOVSKÝ 1979, 73; ŘÍHOVSKÝ 1983, 15) számára kidolgozott, nemzetközileg általánosan elfogadott és alkalmazott terminológia is ezt veszi át. Nagyon megtévesztő lenne egy újabb elnevezés fölösleges bevezetése, ezért használom én is kígyó alakú tűként.

Funkcióját tekintve a ruha összefűzésére szolgál, a megszokott tűknél szorosabban, nagyobb felületen fogta össze. Kronológiai helyzete (Bz D időszakában volt használatban) és funkciója alapján a fibula közvetlen előzményének tekinthető (Kőszegi 1988, 27; JANKOVITS 1992a, 63–64; KŐSZEGI 1996, 176). A Bakony-vidéken a késő halomsíros kultúra hamvasztásos rítusú temetkezésének (Bakonybél-Erdőlába, Bakonyjókó I. halom 4. sír, Borzavár-Alsótündérmajor II., Farkasgyepű-Pöröserdő II., Jánosháza 1. sír) kedvelt tárgytípusa (JANKOVITS 1992a, 63–64). Megtalálható az Alföldön is a pilinyi kultúra temetőjében Jászberény-Cserőhalmon (CSALOG–KEMENCZEI 1966, 78) és a csorvai csoport temetőjében Csorván és Tápé-Széntégláégetőn (TROGMAYER 1963, 113). Fellelhető a Bz D és a Bz D–Ha A1 korszak depóleleteiben: morvaországi Blučina (ŘÍHOVSKÝ 1979, 73), Budapest-Flórián tér (KŐSZEGI 1996, 175–178, Abb. 2), Erdélyben Déva és Groß-Schenk (HOLSTE 1962, Taf. VII. 1, 2; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, 236, Abb. 131/14, 238, Abb. 136.27). Nagyrév-Zsidóhalmon szórványként fordult elő (CSÁNYI 1982, 38). A pótrétei kincsleletben már egy továbbfejlődött változatát találjuk (MÜLLER 1972, 62, Abb. 3÷4, 13).

A kígyó alakú tű földrajzi elterjedése (Cseh- és Morvaország, Dunántúl területe, Alföld, Erdély) a

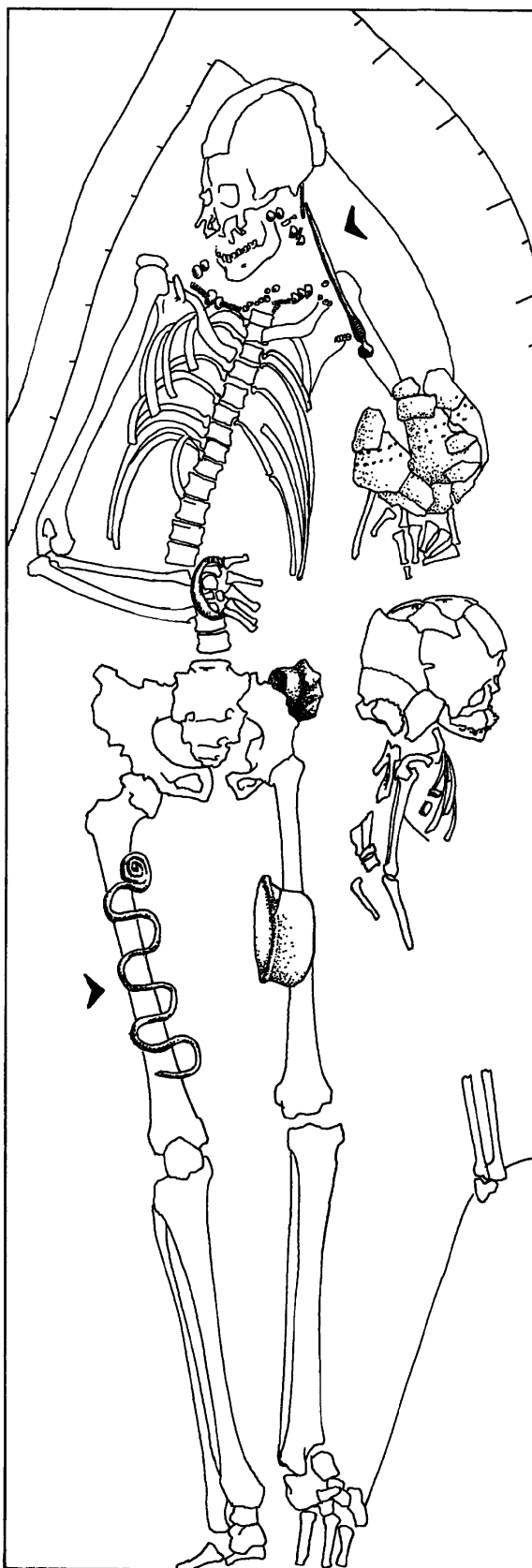
halomsíros csoportok vándorlásával függhet össze.

A bakonyjókói I. halom 4. sírjának érdekessége, hogy a bronzmellékletek nem kerültek a halottal együtt a máglyára, a sírban középre helyezték el őket: két bronz karperec egymásba fűzve, bronz-tutulus töredékek, a forrói típusú tű variánsa a rendkívül nagyméretű (H.: 40,2 cm) kígyó alakú tű alatt feküdt, ezt vették körül az edénymellékletek (JANKOVITS 1992b 264, Abb. 4) (2–3. *a kép*). Valószínűleg a temetkezési rítussal függhet össze, hogy szándékos törés nyoma figyelhető meg a kígyó alakú tű közepén a bakonyjókói (JANKOVITS 1992b, 271, Abb. 12) a jászberény-cserőhalmi (CSALOG–KEMENCZEI 1966, 78, Abb. 9/6), a jánosházi (LÁZÁR 1955, 203–204), és a csorvai 71-es sír (TROGMAYER 1963, 98, Taf. 31/7) esetében. A bakonybéli (RÉCSEY 1900, 84, Abb. 1/4), a farkasgyepű-pöröserdői II. (MRT 4, 98–99, 27/2 sz. lelőhely; JANKOVITS 1992a, 37, Abb. 28/10), a blučinai tűnél (TIHELKA 1961, 207, Abb. 10) ez nem jelentkezik.

2. A kígyó alakú tű viseletéről

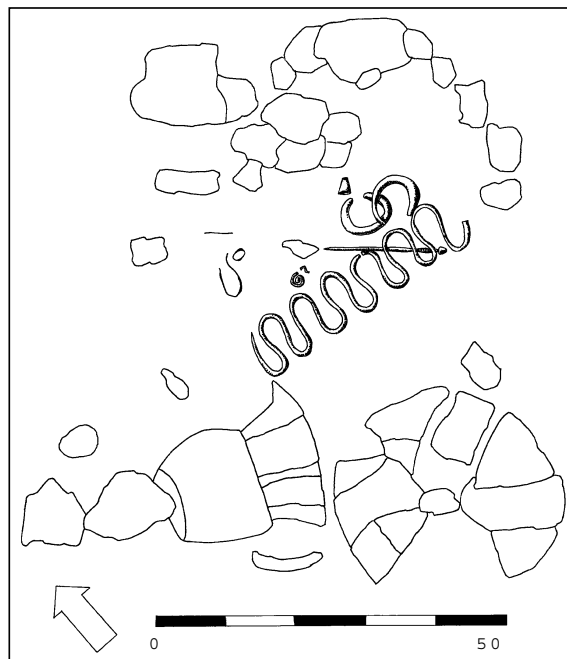
Egy tudományos igényű viseleti rekonstrukció elkészítése nem hipotézis kérdése, kiindulópontja – amennyiben ez fellelhető az adott korszakban – mindig a csontvázas temetkezésnél megfigyelt tárgyak elhelyezkedése lehet. Ez történt az általam készített bakonyjókói I. halom 4. sírjának viseleti rekonstrukciójánál is (3. *a kép*). A Velatice-kultúra morvaországi blučinai temetőjében feltárt rendkívül gazdag női csontvázas 8/58-as sírban talált kígyó alakú tű tette egyértelműen lehetővé a rekonstrukciót (TIHELKA 1961, 204, Abb. 7; JANKOVITS 1992a, 63–64; 1992b, 330, Abb. 13): a kígyó alakú tű a nő jobb combcsontján feküdt, a másik gombos fejű tű a bal vállon helyezkedett el, a két tű aszimmetrikusan fogta össze a ruházatot, feltehetőleg egy hosszabb, köpenyszerű ruhadarabot (1. *kép*). De mindezt egyszer már leírtam róla publikációmban.

Természetesen sem a kígyó alakú tűt, sem a másik tűt nem a szöveten szúrták át közvetlenül – ez tönkretette volna a textíliát –, hanem a mai gomblyukaknak megfelelően kialakított lyukakat képzelhetünk el az egykori ruházaton is, ezen keresztül bújatták át.

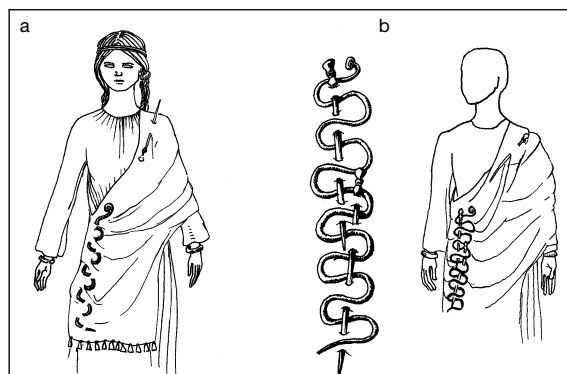
1. kép. A blučinai sír a kígyó alakú tűvel (TIHELKA, K. 1961 nyomán Sebők K. rajza)

Abb. 1. Skelettgrab von Blučina mit schlangenförmigen Nadel (nach TIHELKA, K. 1961 Zeichnung von K. Sebők)

2. kép. Bakonyjákó – 1. halom, 4. sír (Mithay S. alapján)
Abb. 2. Bakonyjákó – Hügel I. Grab 4 von S. Mithay

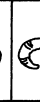
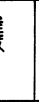
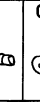
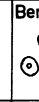
Itt szeretném a korszakkal foglalkozó kutatók figyelmét felhívni Ilon Gábor rekonstrukciójának helytelenségére, megalapozatlanságára (3.b kép). Egyértelműen látszik, hogy Ilon Gábor az általam leírtakat (JANKOVITS 1992a, 63–64; 1992b, 264, Abb. 4) és Kőszegi publikációját (KŐSZEGI 1996, 176–178) nem olvasta el alaposan. Nem vesz tudomást a blučinai temető kígyó alakú tűvel eltemetett csontvázas női sírjáról, továbbá, hogy a Bakony-vidéki halomsírokban a kígyó alakú tűhöz mindig csak 1 db másik tűtípus társul, mint a blučinai temetkezésnél is, 3 bronztű soha nem került elő hitelesen feltárt sírból kígyó alakú tűvel

3a kép. Női viselet rekonstrukciója a bakonyjákói I. halom 4. sírja és a VI. halom 1. sírja alapján. (Jankovich K. nyomán)

3b kép. Ilon Gábor elfogadhatatlan rekonstrukciója
Abb. 3a. Rekonstruktion der weiblichen Trachtweise nach dem Grab 4 des Hügels I. und dem Grab 1 des Hügels VI. von Bakonyjákó von K. Jankovits

Abb. 3b. Unannehmbare Rekonstruktion von G. Ilon

														
Bakonyjákó 1/4. sír	1	1			2				1	1				
Bakonybél-Erdőlába	1													
Blučina 8/58. sír	1		1		1			1		1		1	1	
Csorva 71. sír	1					1								
Jánosháza 1. sír	1				2	2	1		1		1			
Jászberény-Cserőhalom 105. sír	1			1		1			5	1				

4. kép. A kígyó alakú tűvel ellátott sírok melléklettípusai
Abb. 4. Beigabentypen aus den freigelegten Gräber mit schlangenförmigen Nadel

együtt (4. kép). A csontvázas Bz B2–C (KOVÁCS 1975, Fig. 8-9 a, b; TROGMAYER 1975, 114, 115, 149–150; HÄNSEL–KALICZ 1986, Taf. 13.4, Taf. 14.3) és Bz D (TIHELKA 1961, 205, Abb. 8) időszak temetkezéseinek jól megfigyelhető, hogy a tű mindig a vállnál, hegyével felfelé helyezkedik el, a tű hegyére valószínűleg szerves anyagból ké-

szült tűvédő került. Az Ilon által közölt rekonstrukción a tű elhelyezése (hegyével lefelé) a csontvázas sírokban megfigyelteknek ellentmond.

Jankovits Katalin

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
2087 Piliscsaba-Klotildliget, Egyetem utca 1. Pf. 1.

Irodalom:

- CSALOG ZS.–KEMENCZEI T. 1966: A jászberény-cserőhalmi későbronzkori temető – Das spätbronzezeitliche Gräberfeld von Jászberény-Cserőhalom. *ArchÉrt* 93 (1966) 65–97.
- CSÁNYI M. 1982: Bronzkor. In: Raczky P. (szerk.): *Szolnok megye a népek országútján. Szolnok megye története a régészeti leletek tükrében*. Állandó kiállítás vezetője, Szolnok 1982, 32–46.
- HÄNSEL, B.–KALICZ, N. 1986: Das bronzezeitliche Gräberfeld von Mezőcsát, Kom. Borsod, Nord-Ostungarn. *BRGK* 67 (1986) 5–88.
- HOLSTE, F. 1962: *Zur Chronologie der südosteuropäischen Depotfunde der Urnenfelderzeit*. Marburg-Lahn.
- ILON G. 1999: Egy fibula viseletének valószínűbb rekonstrukciója. *Ősrégészeti Levelek* 1 (1999) 70.
- JANKÓ L. 1911: Késő bronzkori urnasírokról Zirc vidékén – Spätbronzezeitliche Urnengräber aus der Umgebung von Zirc. *ArchÉrt* 31 (1911) 437–442.
- JANKOVITS, K. 1992a: Spätbronzezeitliche Hügelgräber in der Bakony-Gegend. *ActaArchHung* 44 (1992) 3–80.
- JANKOVITS, K. 1992b: Spätbronzezeitliche Hügelgräber in Bakonyjákó. *ActaArchHung* 44 (1992) 261–343.
- KOVÁCS, T. 1975: *Tumulus cultures cemeteries of Tiszafüred*. RégFüz Ser. II, 17, Budapest.
- KÓSZEGI F. 1988: *A Dunántúl története a későbronzkorban – The history of Transdanubia in the Late Bronze Age*. BTM Műhely 1, Budapest.
- KÓSZEGI, F. 1996: The bronze finds from Budapest-Flórián tér. In: Kovács, T. (Hrsg): *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*. Budapest 1996, 175–181.
- LÁZÁR J. 1955: Hallstatt kori tumulusok a Sághegy távolabbi környékéről – Hallstattzeitliche Tumuli aus der weiteren Umgebung des Ságberges. *ArchÉrt* 75 (1955) 202–211.
- MRT 4: Dax M.–Éri I.–Mithay S.–Palágyi Sz.–Torma I.: *Magyarország Régészeti Topográfiája 4. A pápai és a zirci járás*. Budapest 1972.
- MÜLLER R. 1972: A pótrétei későbronzkori kincslelet – Der spätbronzezeitliche Schatzfund von Pötréte. *VMMK* 11 (1972) 59–71.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1977: *Depozitele de bronzueri din România – Les dépôts de bronzes de la Roumanie*. Biblioteca de Archeologie 30. București.
- PIČ, J. 1907: *Die Urnengräber Böhmens*. Leipzig.
- RÉCSEY V. 1900: Óskori emlékek ásatásáról Bakonybélben – Urzeitliche Ausgrabungen in Bakonybél. *ArchÉrt* 20 (1900) 84–87.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1979: *Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet*. PBF XIII/5, München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1983: *Die Nadeln in Westungarn*. PBF XIII/10, München.

- TIHELKA, K. 1961: Vyznačý hrob Velatické kultury na cezavách u Blučiny – Ein bedeutsames Grab der Velatitzer Kultur auf Cezavy bei Blučina. *PA* 52 (1961) 201–208.
- TROGMAYER O. 1963: Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils ungarischen Tiefebene. *ActaArchHung* 15 (1963) 85–122.
- TROGMAYER, O. 1975: *Das bronzezeitliche Gräberfeld von Tápé*. Fontes ArchHung, Budapest.

Noch einmal über die schlangenförmige Nadel und ihre Tragweise
Zusammenfassung

In dem vorliegenden Artikel möchte ich ein paar Bemerkungen zu dem Aufsatz von G. Ilon (ILON 1999, 70) machen.

1. Terminologie

In der ungarischen und ausländischen Fachliteratur wird dieser Nadeltyp allgemein als „schlangenförmige Nadel“ oder als „Wellennadel“ bezeichnet. Diese Bezeichnung übernimmt auch die PBF-Serie. Daher wäre es irreführend, eine andere Terminologie für diesen Nadeltyp zu verwenden. In der Gegend von Bakony ist die Wellennadel als die Vorform der Fibel zu betrachten.

2. Tragweise der schlangenförmigen Nadel

Sie gehört zu dem charakteristischen Frauenschmucktyp der späteren Hügelgräberkultur der Bakony-Gegend in der Bz D Periode. Sie wurde auch im Brandschüttungsgrab 4 des Hügels I. in Bakonyjókó gefunden.

Meine Rekonstruktion der Tragweise der schlangenförmigen Nadel gründet sich auf den Fund des Frauenskelettgrabes der Velatice-Kultur von Blučina (TIHELKA 1961, 201–208, Abb. 7, 8, 10, Grab 8/58). In diesem Grab lag die Wellennadel auf dem rechten Schenkel der Frau. Auf der linken Schulter befand sich eine andere Nadel mit Knopfkopf. Sie könnten einen längeren Mantel zusammengehalten haben. Die zwei Nadeln faßten also die Bekleidung asymmetrisch zusammen. Auch im Falle des Grabes von Bakonyjókó ist eine ähnliche Tragweise zu rekonstruieren. Darüber habe ich mich schon in meiner Publikation (JANKOVITS 1992a, 63–64; 1992b, 273, 330, Abb. 13) geäußert. So muß ich denn glauben, daß G. Ilon meine Publikation nicht gründlich gelesen hat. Natürlich wurde die Wellennadel durch die Knopflöcher geschnürt, und nicht unmittelbar durch die Textilien durchgestochen.

Wenn die Stelle der Gegenstände beobachtet und notiert wird, gelle der wissenschaftlichen Rekonstruktion der Tragweise immer das Skelettgrab als Anhaltspunkt. Die Rekonstruktion der Tragweise beruht nicht auf hypothetischen Annahmen – wie G. Ilon vermutet. Seine Rekonstruktion ist nicht annehmbar. In den Gräbern der Bakony-Gegend wurde die Wellennadel nie zusammen mit 3 anderen Nadeltypen gefunden. Gegen seine Rekonstruktion ist einzuwenden, daß die Nadeln – aufgrund der Hinweise der Skelettgräber – immer mit der Spitze nach oben ins Grab gelegt wurden (KOVÁCS 1975, Fig. 8-9a, b; TROGMAYER 1975, 114, 115, 149–150; HÄNSEL-KALICZ 1986, Taf. 13/4, Taf. 14/3).

Megjegyzések a Kárpát-medencei „Keftiu-tömbök” és az őskori „pénz” kérdéséhez

A magyar régészetben már a múlt század közepétől kezdve felvetődött, hogy létezett egy késő bronzkori pénzrendszer, amelynek alapját valamilyen formában szabványosított réz-, ill. bronztárgyak képezték (Kiss 1859). Ilon Gábor egy újabb megjelent cikkében így fogalmaz: „Since the Keftiubarrens I have examined adhere to the system sketched out above (EBA and šiqlum), sometimes with an astonishing exactitude, the interpretation of these objects as an early means of payment within the Carpathian Basin as well, is more than a hypothesis.” (ILON 1992, 226) Bizonyítottként tekinti a bronzkarikák¹ (karikapénz, ring money) fizetőeszköz funkcióját (ILON 1992, 253), az újdonság a szerinte a Mediterráneumból ismert ökörbőr formájú öntecsekhez (Keftiubarren, oxhide ingot) kapcsolható bronztömbök hasonló értelmezése. A fenti idézetből is kiderül, hogy a pénzszerű használatot a szabványosított forma és súly alapján látja bizonyítottként.

Mivel az ökörbőr formájú öntecsek fizetőeszköz funkcióját számos előzmény után H. G. Buchholz is elfogadja a róluk írt alapvető tanulmányában (BUCHHOLZ 1959, 9, 25), illetve a legkülönbözőbb fémtárgyakat értelmezi az irodalom pénzként, valamint egyre gyakrabban jelennek meg tanulmányok, melyek rekonstruált interregionális súlyrendszerek alapján beszélnek „pénzről”, emiatt szükségesnek látszik az elképzelés egyes pontjainak alaposabb vizsgálata.

Az őskori „pénz” kérdésköre sokkal összetettebb annál, hogy annak létezését egyszerűen elfogadhatnánk vagy elvethetnénk, ezért először röviden megpróbálom felvázolni a korai csereeszközök jelenségének elméleti hátterét.

Korai „pénzek”

A korai társadalmakban előforduló különböző pénzszerű jelenségek három különböző formáját lehet megkülönböztetni: a primitív értéktárgyakat, a „primitív pénzt” és a vert pénzt (DALTON 1977,

198-200). A primitív értéktárgyakat (valuables) a korai társadalmak mindig jól meghatározott társadalmi összefüggésben használták – pl. jegyajándékként, védíjként vagy szövetségi „pénzként”. A konkrétan értelemben használt „primitív pénz”, az ún. „fogyasztási cikk pénz” (commodity money) bármilyen, amúgy hétköznapi célokra használt dolog lehet: sötömb, szőttes, állat, ill. ide tartoznak a különböző formában megjelenő félkész vagy megmunkált fémdarabok.² A primitív értéktárgyak a legtöbb korai társadalomban előfordulnak, ilyenek lehetnek pl. a presztízscikkek. A „fogyasztási cikk pénz” már összefügg a piaccal, legyen az külső vagy belső, így ez csak később jelenik meg. A vert pénzeket, mint hitelesített egységnyi fémdarabokat az állami társadalmakban vezetik be, de nem feltétlenül tartoznak a korai piacokhoz.

A jelenségek világos elkülönítéséhez fontos megjegyezni, hogy míg a fogyasztási cikk pénz és a vert pénz csereeszköz, addig a primitív értéktárgy nem az. Az egyes jelenségek nem feltétlenül váltják fel egymást, nyugodtan létezhetnek egymás mellett is. A modern társadalmakban használt általános rendeltetésű (general purpose money) pénzzel szemben a korai társadalmakban számos különböző speciális rendeltetésű „pénzt” (limited purpose money) használtak, melynek mindegyike az élet más és más területén játszott szerepet (DALTON 1965). A speciális rendeltetésű „pénzek” közé tartoznak a primitív értéktárgyak és a fogyasztási cikk pénzek.

A különböző típusú pénzszerű jelenségek esetében nem elsősorban a tárgyak formája a döntő, hanem kontextusuk, vagyis az a társadalmi és gazdasági környezet, melyekben mozogtak. Példaként említhetőek azok a görög, római vagy bizánci pénzérmék, melyek eredeti környezetükben a piaci csere fizetési eszközei, különböző barbár népek pedig gyakran értéktárgyként kezelték és pl. ékszerként használták fel azokat.

A csereeszközök jellege szoros összefüggésben van a piacok jelentőségével az adott gazdaságon belül. Minél nagyobb mértékű az adott társadal-

¹ Ezeket az irodalom már régóta valamilyen pénzhelyettesítő eszköznek tartja, és ennek alapján használják gyakran a karikapénz kifejezést. Mások ezt a feltételezést elvetették és félkész termékről beszéltek, vagy nem foglaltak állást a kérdésben. A téma irodalmát lásd SZABÓ 1995.

² A különböző „fogyasztási cikk pénzeket” részletesen lásd QUIGGIN 1949.

makban a gazdasági munkamegosztás, és minél nagyobb szerepet játszik a közszükségleti cikkek elosztásában a piac, annál specializáltabb pénzfarmák jelennek meg (DALTON 1965, DALTON 1977). A piac jellege a marginálistól a központi szerepet játszóig széles skálán mozog, és ezt minden egyes esetben külön kell vizsgálni. Sok korai társadalom csak külső kapcsolataiban használja a piacokat, így a piaci csereeszközöket is.

További problémát jelent, hogy a fejlett pénzfarmákban alapvetően három különböző funkció összpontosul: fizetési, azaz csereeszköz, értékmérő (általános egyenértékes), a gazdagság felhalmozásának (teaurálás) eszköze. Ez azonban korábban általában nem így volt: pl. Mezopotámiában az értékmérő általában az ezüst volt, de a tényleges fizetések legtöbbször különböző naturáliákban (pl. gabonában) történtek, a teaurálás eszköze pedig leggyakrabban a föld vagy egyéb ingatlan volt.³ A kisebb értékű cikkek cserejéről keveset tudunk, ezzel szemben Egyiptomban újbírodalmi papiruszleletekből egyértelműen kiderül, hogy a mindennapi életben teljesen általános volt a közvetlen termékcseré (barter), és értékének összehasonlításához nem egyetlen általános egyenértéket használtak, hanem az ezüst mellett rezt/bronzot, valamint gabonát és számlolajat is (JANSSEN 1975; KEMP 1989, 248). Sok adatunk van arra, hogy így volt ez Mezopotámiában is. Itt egyébként a csereeszközként szolgáló ezüst gyakran jelenik meg ékszerként is használt karperec formájában,⁴ tehát az értéktárgy és fizetőeszköz funkció nem válik teljesen szét. Mindez jól jelzi, hogy Európában még a késő bronzkorban sem számolhatunk egyetlen egységes pénzszerű jelenséggel.

Nem az az igazi kérdés, hogy egy adott tárgy pénz volt-e, hanem az, hogy primitív értéktárgy, „primitív pénz” (fogyasztási cikk pénz) vagy vert pénz (illetve annak valamilyen közvetlen előfutára). Ha annak valódi jellegét akarjuk megállapítani, tudnunk kellene, hogy milyen kontextusban használták, többek között választ kell keresnünk a piac létezésének, ill. amennyiben létezik, annak jellegének kérdésére is. A fémek valamennyi kategóriába tartozhatnak, hiszen ékszerként vagy másfajta presztízstárgyként értéktárgyak, nyers-

anyagként „fogyasztási cikk pénzek”, ill. vert pénzek is lehetnek. Míg az utóbbi esetet könnyű megkülönböztetni, addig a fémtömbök kaphatnak szimbolikus tartalmat is, de az ékszereket is használhatták fogyasztási cikként.

Egységes súlyok, súlyrendszerek?

A fentiek alapján érthető, hogy miért nem perdöntő az állítólag felhasznált egységes súlyrendszer annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy egy adott fémből készült tárgycsoportnak volt-e pénzszerű funkciója. Az időben a magyarországi késő bronzkorhoz legközelebb álló, és minden szempontból sokkal fejlettebb pénzgazdálkodással rendelkező Mezopotámiában és Egyiptomban a fizetésre szolgáló nemesfémdarabokat – bármilyen formában is jelentek meg – nem számolták, hanem mérték. Mezopotámiában, ha formájukat (pl. az ezüstkarakokat) egy súlymérték többszörösében határozták is meg, a tényleges fizetéseknél mindig lemérték őket és törtezüsttel egészítették ki, vagy megfelelő nagyságú darabokra vágták őket (POWELL 1978). Egyiptomban számos lelet arra utal, hogy a pénzként használt nemesfémeknek nem volt semmiféle egységesített formája (pl. KEMP 1989, 245, fig. 82).

Az európai őskorkutatásban újabban egyre divatosabb – korábbi elképzeléseket felújítva – átfogó, interregionális bronzkori súlyrendszereket rekonstruálni fémtárgyak súlyából (pl. EIWANGER 1989; MALMER 1992; SPERBER 1993; PERONI 1998). Ezek eredetét legtöbbször közel-keleti civilizációk ismert rendszereiben szokták keresni (ld. pl. korábban MOZSOLICS 1963). A J. Eiwanger által kidolgozott, szerinte a késő bronzkori Európában nagy területen egységesen használt súlyrendszer (eurobalkanischer Goldstandard = EBA) összekötése a bronztárgyak csereeszközként való használatával számos problémát vet fel (EIWANGER 1989). Bár Eiwanger felhívja a figyelmet, hogy csak arany súlyának mérésére használhatták ezt a feltételezett súlyrendszert, és nem magasan fejlett nyersanyag-kereskedelem alapjául szolgált (EIWANGER 1989, 461-462), Ilon Gábor már a késő bronzkorban általánosan használt rendszerről beszél, amely egy korai fizetőeszköz-rendszer alapjául szolgált.

³ A mezopotámiai pénzhasználati módok legjobb összefoglalása SWEET 1958, 115-179.

⁴ Jellegzetes módon itt is mindig társadalmilag meghatározott körben fordul elő. Többek között a Kr. e. III. évezredben kö-

veteknek adott ajándékként, a II. évezredben egy speciális, néhány istenséggel különleges kapcsolatban álló, házasságtól eltiltott női csoport, az ún. nadítumok vásárlásakor, ill. a nekik adott ajándékoknál, valamint adóként.

Már az ún. EBA eredeti elképzelése sem problémamentes, hiszen egy ilyen pontosságú rendszer működése nagyobb területen egy rendkívül szoros kommunikációs rendszert és valamilyen hatalmi vagy szellemi központot feltételez, melyhez egész Közép- és Délkelet-Európában igazodtak. Ilyenre azonban senki sem gondol, hacsak nem a műkénéi kultúra lenne ez. Eiwanger érzi ezt a gondot, és felveti, hogy maguk a távolra elkerült, ismert súlyú aranytárgyak szolgálhattak mértékként (EIWANGER 1989, 462). Határozottan tagadja viszont, hogy az ún. EBA összefüggésben állna a közel-keleti súlyrendszerekkel (EIWANGER 1989, 459), és felhívja a figyelmet a módszertani hibákra, melyek ezeket a számításokat kísérték: „Die Inkonsequenz der meisten dieser Untersuchungen besteht darin, daß einerseits immer wieder die hohe Gewichtspräzision betont wurde, in der paarige Goldgegenstände und ihre Multiplen in im Fundstoff vorliegen, andererseits aber wieder ein relativ grober Maßstab angelegt wurde, wenn es darum ging, diese Abhängigkeitsverhältnisse einzelner Fundgruppen auf einen größeren Materialrahmen zu übertragen.” (EIWANGER 1989, 445–446, ld. még 455–456). Jól jelzi a felmerülő nehézségeket, hogy Mozsolics Amália, akit többek között Eiwanger is követ, korábbi elképzelését (MOZSOLICS 1963) később revideálja, és kijelenti, hogy a feltételezett súlyegység (az egyiptomi k.dt = 9,1 g) használatot a nagyobb sorozaton elvégzett mérések nem igazolták: „Trotz in vielen Fällen scheinbar übereinstimmender Gewichte lassen sich vorläufig keine sicheren Knotenpunkte feststellen” (MOZSOLICS 1973, 86). Ilon Gábor ugyanakkor ezeket az érveket sajnos figyelmen kívül hagyja, és további magyarázat nélkül elfogadja, hogy a mezopotámiai šiqlum valamilyen formában használatban lehetett ebben a térségben.

Súlyos történeti érvek szólnak egy súlyrendszer ilyen széleskörű elterjedtsége ellen. A legtöbb ilyen rekonstrukcióban két különböző jelenség keveredik: a mértékegységek elvont rendszere, és a tényleges súlyok. Bár a Közel-Keleten nagy területen használták kisebb változtatásokkal a mezopotámiai súlyegységek nevét (biltum, mana, šiqlum), tartalmuk és egymáshoz való viszonyuk területenként változott. A tényleges tartalmat általában megtalált súlyok alapján szokás kiszámolni,

ezek értékelésénél azonban számos nehézség merül fel (POWELL 1979, POWELL 1987-1990; VAN DEN HOUT 1987-1990). A mi szempontunkból az a fontos, hogy a tényleges súlyok időszakonként és régióként változtak. Nagy, átfogó standardizációra az adott körülmények között nem is volt szükség, hiszen az árut minden esetben külön mérték és értékét még viszonylag fejlett piaci körülmények között is a helyi árak megfelelően adták meg. Nem véletlen, hogy Mezopotámiában a mértékegységek szabványosítására csak akkor kerül sor, amikor birodalmak jönnek létre, és a központi adminisztrációnak szüksége volt erre.⁵ A több ezer ismert súly arról tanúskodik, hogy bizonyos foknál ez sem vált pontosabbá, az eltérés 10% körül mozog, és az egyes egységek egymáshoz való viszonya időnként meg is változott. A nyugati területeken pl. az Ilon Gábor által használt 8 gramm körüli standard akkád-óbabelóni šiqlum helyett Izraelben, Ugaritban és a hettita udvarban 12 gramm körüli šiqlum volt használatos.⁶

Ha lehet is kapcsolat, sokkal valószínűbb egy alapelv diffúziója. A hatvanas frakció valóban utalhat mezopotámiai hatásra, de ez legfeljebb az égei világban mutatható ki. A lineáris B táblák és az egyedül a minószi területekről ismert súlyok közötti ellentmondások (CHADWICK 1976, 102–105) itt is különálló helyi rendszerek létét valószínűsítik. A Cape Gelidonya-i késő bronzkori hajólelet zárt együtteséből négy különböző súlyszorozat került elő, de szárazföldi leletek esetén gyakori, hogy az egy helyről előkerült azonos jelzésekkel ellátott súlyok súlya lényegesen eltér egymástól (BASS 1967, 135–142).

Természetesen nem vonom kétségbe azt, hogy a bronzkori Európában használtak volna lokális súlyrendszereket és képesek lettek volna a mérleg használatára. A réz ötvözése ezeket az ismereteket, mint ezt már sokan megállapították, egyenesen feltételezi. Így egyáltalán nem meglepő az olyan mérleg és súlyok előkerülése, mint amilyeneket a bánáti Bordjošon (Borjas) találtak (MEDOVIĆ 1995). A problémát inkább az állítólagos nagy területeket átfogó súlyrendszerek jelentik, amelyek a fejlettebb civilizációk (égei, egyiptomi, mezopotámiai) területéről származnának, és eljutnának egész Skandináviáig.

Bizonyos látszólagos egybeesések sokkal egyszerűbben is magyarázhatóak. A legtöbb mérték,

⁵ A III. Ur-i dinasztia birodalmát létrehozó Ur-Nammu ún. törvénykönyvének bevezetőjében külön kiemeli a mértékegységek standardizációját (Roth 1995).

⁶ A kérdést irodalommal ld. VON DEN HOUT 1987-1990

ill. számolási egység alapvető kiindulópontja az ember maga, vagy annak környezete. Nem véletlen, hogy sok helyen fordul elő az egy ember által nagyobb távra szállítható 30 kg körüli egység a „rakomány” (talanton, biltum stb.), szintén az egész világon elterjedt a „font” (mana), a fél kilogramm körüli súly is. Marvin A. Powell a mezopotámiai mértékegységek és súlyok legjobb ismerője ez alapján kijelenti: „They is no way justify the postulation of wandering weight standard, a hypothesis so popular with comparativ metrologists.” (POWELL 1979, 88)

Ökörbőr formájú öntecsek

Ilon Gábor Buchholzot követve feltételezi, hogy a bronzkarikákhoz hasonlóan az égeikumi eredetű, miniatűr, ökörbőr formájú öntecsek (Keftiubarren) is pénzfunkcióval rendelkeztek volna (ILON 1992, 252–256).

Világosan látni kell azonban, hogy az ökörbőr formájú öntecsek csak egy-egy jól körülhatárolható régióban, a Mediterráneumban használták, és egyértelműen egy meghatározott kereskedelmi rendszeren belül mozogtak. Néhány bizonytalan esettől eltekintve valamennyi példányuk tengeri kikötőkből, szigetekről vagy hajóroncsokból került elő, tehát alapvetően a tengeri szállítás igényeit szolgálták ki (ld. legújabban BASS 1991). Míg a Mediterráneumban a 30 kg körüli súlyú tiszta réz öntecsek, addig a Kárpát-medenceiek bronzból készültek és nagyságuk nem éri el a fél kilogrammot, vagy még ennél is kisebbek. Kizárólag a formai hasonlóság alapján két különböző méretű és anyagú tárgyat nem célszerű azonos névvel összekapcsolni, hiszen ez a feltételezést tényként közli.

A H. G. Buchholz által bevezetett „Keftiubarren” kifejezés önmagában is problematikus (BUCHHOLZ 1959). Az elnevezés kiindulópontja, hogy Rekhmiré thébai sírjában talált egyiptomi ábrázolásokon az ökörbőr formájú öntecsek egy keftiunak nevezett nép tagjai hozzák Egyiptomba. Keftiut általában Krétával szokás azonosítani, így a kifejezés jelentése krétai öntecs lenne. Ő azért választotta ezt, mert az általánosan használt megnevezések, mint ökörbőr formájú, kettős bárd formájú öntecs félrevezető, mivel azt sugallta, hogy ezekben kell keresni eredetüket. Az egyiptomi ábrázolások alapos vizsgálata során azonban kiderült, hogy ezeket az öntecsek általában szíriaiak hozták, azokat az ő ábrázolási konvencióikból emelték át az egyiptomi művészek. G. F. Bass szá-

mos érvet hozott fel amellest, hogy az ökörbőr formájú öntecsek kereskedelmét szíriaiak tartották kezükben, a tömbök az ő megrendelésükre készültek (BASS 1991). Az ólomizotópos anyagvizsgálatok tanúsága szerint a réz Ciprusról származott (GALE 1991). Így a Keftiubarren kifejezés semmiképpen nem megfelelő. Helyesebb egy olyan megnevezés, amely a formájára utal: talán a legjobb mediterrán környezetben az angolszász irodalomban általánosan használt *ökörbőr formájú öntecs* kifejezés. Mindenesetre szem előtt kell tartani azt a tényt, hogy korai változatai még párna formájúak voltak (Kissenbarren, ld. BUCHHOLZ 1959, 7).

Alapvető kérdés, hogy a hasonló, de lényegesen kisebb, Kárpát-medencei bronzból készült példányoknak van-e összefüggésük a mediterráneumi réztömbökkel. Elvileg ez lehetséges, hiszen az ökörbőr formájú öntecsek egyértelmű félkész termék jellege mellett valószínűleg szimbolikus értékkel is rendelkeztek, nem véletlenül fordulnak elő miniatűr változataik votív tárgyakként (BUCHHOLZ 1959, 19–20). Nem kizárt ugyanakkor a véletlen formai egybeesés sem.

Értéktárgyak vagy pénzek?

Amennyiben létezik az arany-, réz-, ill. bronztárgyaknak valamilyen helyi egységesítése, ennek értelmezésénél nem szükséges „monetáris” szempontokat keresni. Einwanger a feltételezett aranystandard létrejöttét rituális okokkal magyarázza, szerinte az áldozat csak így volt érvényes (EINWANGER 1989, 462). Ez az érdekes hipotézis természetesen nem magyarázza a bronztárgyak egységes formáját és súlyát. A szabványosításra való törekvésnek más okai is lehetnek. A korai társadalmakban a magas presztízzsel rendelkező értéktárgyak (valuables) szertartásos, és a fogyasztási cikkek (commodities) cseréje – mint láttuk – gyakran élesen elválik egymástól. Az előbbi esetben, amely általában ajándékcseré formájában jelenik meg, a létrejövő szociális kapcsolatrendszeren ugyanolyan nagy hangsúly van, mind a gazdasági oldalon. Az értéktárgyak cseréjénél szociális tartalma miatt nagyon fontos, hogy világosan kiderüljön körülbelül azonos értéket képviselnek-e, ezért formájuknak nagyjából szabványosnak kellett lennie. Így válik mindenki számára egyértelművé, hogy a megajándékozott a bőkezűbben ajándékozó felé milyen – most már társadalmi – kötelezettségekkel tartozik. Ezek a szabványosított értéktárgyak adott esetben csereeszköz jellegű

pénzként is működhettek, de nem feltétlenül. Csak az adott tárgy gazdaságban és a társadalomban elfoglalt helyétől függ, hogy pénzként értékelhető-e (ill. milyen fajta pénzként), és nem a formájától. Például marhapénzről sem beszélünk csontok alapján, holott nagy valószínűséggel a késő bronzkori gazdaságok fontos csereeszköze lehetett, amint a homéroszi eposzok erről egyértelműen tanúskodnak. Amennyiben csereeszközként használják, az ilyen önmagukban, vagy nyersanyaguk miatt használati értékkel is rendelkező dolgok esetében sokszor nem válik szét a pénz és egyéb használati funkció: ilyen lehet valamilyen termés, pl. gabona; állat, pl. szarvasmarha; vagy valamilyen fém, pl. réz, arany, ezüst.

A fémtárgyak, vagy az egyszerű fémtömbök az egy adott mennyiségre eső magas munkahányad (bányászat, olvasztás, ötvözés, szállítás nagy távolságra) miatt természetesen kiválóan alkalmasak a fogyasztási cikk pénz funkcióra. Az határozta meg, hogy egy adott társadalomban egy adott fém (vagy bármely anyag) presztízscikk vagy fogyasztási cikk lesz-e, hogy milyen mennyiségben érhető el. A rendkívüli ritkaság és a bőség állapo-

ta között természetesen számos átmenet lehetséges.

Bár a belső cserékben nem feltétlen követelmény a jó szállíthatóság, a külső cserékben ez már fontos szempont lehet. Emiatt a nagyobb mennyiségben rendelkezésre álló bronz jól egyesíthet számos olyan speciális rendeltetésű pénz funkciót, amelyet korábban különfajta anyagok láttak el. Amennyiben a bronzot piaci csereeszközként is használják, nincs szükség a szabványosítására, elég a tárgyak/nyersanyag súlyát mérni. A bronztárgyak felhasználása áldozati célokra jól jelzi, hogy ennek az anyagnak az értékén túlmutató szimbolikus tartalma is lehetett. A jól kidolgozott, egyedi bronztárgyak, amelyek valamilyen egységesített formát öltenek, inkább a primitív értéktárgyak körébe tartozhattak. Ezek a társadalmilag jól meghatározott körben, rituális körülmények között gazdát cserélő darabok inkább a mai általánosan elfogadott ajándékokkal állnak rokonságban, mint a pénzzel.

Kalla Gábor

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

Irodalom:

- BASS, G. F. 1967: *Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck*. TAPS 57/8, Philadelphia.
- BASS, G. F. 1991: Evidence of Trade from Bronze Age Shipwrecks. In: Gale, N. H. (ed.): *Bronze Age Trade in the Mediterranean*. Jonsered 1991, 69–82.
- BUCHHOLZ, H. G. 1959: Keftiubarren und Erzhandel im zweiten vorchristlichen Jahrtausend. *PZ* 37 (1959) 1–40.
- CHADWICK, J. 1976: *The Mycenaean World*. Cambridge.
- DALTON, G. 1965: Primitive Money. *AmAn* 67 (1965) 44–65.
- DALTON, G. 1977: Aboriginal Economies in Stateless Societies. In: Earle, T. K.–Ericson, J. E. (eds.): *Exchange Systems in Prehistory*. New York 1977, 191–212.
- EIWANGER, J. 1989: Talanton. Ein bronzzeitlicher Goldstandard zwischen Ägäis und Mitteleuropa. *Germania* 67 (1989) 443–462.
- GALE, N. H. 1991: Copper Oxide Ingots: their Origin and their Place in the Bronze Age Metals Trade in the Mediterranean. In: Gale, N. H. (ed.): *Bronze Age Trade in the Mediterranean*. Jonsered 1991, 197–239.
- ILON G. 1992: Keftiubarren Ingot from an Urn-Grave Culture Settlement at Górkápolnadomb (C. Vas). *ActaArchHung* 44 (1992) 239–259.
- JANSSEN, J. J. 1975: *Commodity Prices from the Ramessid Period*. Leiden.
- KEMP, B. J. 1989: *Ancient Egypt. Anatomy of a Civilization*. London New York.
- KISS F. 1859: A karikapénz, mint fizetési és ékszer a történet előtti korban s annak szabályozott pénzrendszerre történő fokozatos átmenetele s végrei megszűnése. *ArchKözl* 1 (1859) 174–216.
- MALMER, M.P. 1992: Weight systems in the Scandinavian Bronze Age. *Antiquity* 66 (1992) 377–388.
- MEDOVIĆ, P. 1995: Die Waage aus der frühhallstattzeitlichen Siedlung Bordjor (Borjas) bei Novi Becej (Banat). In: Hänsel, B. (Hrsg.): *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*. München Berlin 1995, 209–218.
- MOZSOLICS A. 1963: Der Bronzefund von Ópályi. *ActaArchHung* 15 (1963) 65–82.
- MOZSOLICS A. 1973: *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*. Budapest.

- PERONI, R. 1998: Bronzezeitliche Gewichtssysteme im Metallhandel zwischen Mittelmeer und Ostsee. In: Hänsel, B. (Hrsg.): *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*. Kiel 1998, 217–224.
- POWELL, M. A. 1978: A Contribution to the History of Money in Mesopotamia prior to the Invention of Coinage. In: Hruška, B. Komoróczy, G. (Hrsg.): *Festschrift Lubor Matouš*. Bd. II, Assyriologia 5, Budapest 1978, 211–243.
- POWELL, M. A. 1979: Ancient Mesopotamian Weight Metrology: Methods, Problems and Perspectives. In: Powell, M. A.–Sack, R.H. (eds.): *Studies in Honor of Tom B. Jones*. Neukirchen–Vluyn 1979, 71–109.
- POWELL, M. A. 1987–1990: Masse und Gewichte. In: *Reallexikon der Assyriologie*. Bd. 8, Berlin–New York 1987–1990, 457–517.
- QUIGGIN, A. H. 1949: *A survey of primitive money*. London.
- ROTH, M. T. 1995: *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. Atlanta.
- SPERBER, E. 1993: Establishing weight systems in Bronze Age Scandinavia. *Antiquity* 67 (1993) 613–619.
- SWEET, R. F. G. 1958: *On prices, moneys, and money uses in the Old Babylonian Period*. PhD értekezés (University Chicago). Chicago.
- SZABÓ G. 1995: Adatok a késő bronzkori pénzforgalom kérdéséhez. In: Újváry Z. (Szerk.): *Tanulmányok és közlemények*. Debrecen–Szolnok 1995, 49–56.
- VAN DEN HOUT, TH. P. J. 1987–1990: Masse und Gewichte. Bei den Hethitern. In: *Reallexikon der Assyriologie*. Bd. 8, Berlin–New York 1987–1990, 517–527.

Fordítson a szerkesztő, vagy szerkesszen a fordító?

„There’s matter in these sighs, these profound heavens:
You must translate: ’tis fit we understand them.”
Shakespeare: Hamlet, 4. felvonás, 1. jelenet

„Pepsi brings your ancestors back from the grave.”
A „Pepsi Comes Alive” első kínai fordítása

Sokadszor fordul elő, hogy indulatosan meredek az előttem fekvő, szerkesztésre váró kéziratra: vagy azért, mert csapnivaló fordításban adták le, vagy azért, mert a szerző úgy érezte, az ő feladata mindössze annyi, hogy megírja, mit talált, milyen új összefüggéseket tárt fel, és annak mi a jelentősége az egyetemes régészettudományban. Alább megkísérlem összefoglalni, mi okozza bosszúságomat – bízva abban, hogy talán lesz némi fogamatja –, s a jövőben, fordító-szerkesztő társaimmal együtt, kevesebb bosszúsággal végezhetem munkámat.

Elöljáróban szeretném leszögezni, hogy a fordítás ugyanolyan szakma, mesterség, mint a régészet. Ahogy valaki nem lesz régész pusztán attól, hogy tudja, melyik végén kell megfogni az ásót, ugyanúgy egy idegen nyelv ismerete sem feltétlenül jelenti azt, hogy fordító született.

Egy idegen nyelv társalgási szintű ismerete a legritkább esetben megfelelő alap egy szakszöveg lefordításához, többek között azért sem, mert az élő nyelvben, szakmai körökben – például egy konferencián – megengedhető pongyolaságok a nyomtatásban nem kívánatosak.

A legkiválóbb, legizgalmasabb cikk is élvezhetetlenné válik egy-egy csapnivaló fordítás következtében. Nemcsak a szerző egyéni stílusa vesz el (amit egy jó fordító többé-kevésbé vissza tud adni), hanem a mondanivalója is. (A nyomtatásban már megjelent elrettentő példák idézésétől most eltekintek.) Amennyiben az a cél, hogy a magyar régészettudomány kutatási eredményei, izgalmas leletei a külföldi kollégák számára is hozzáférhetővé váljanak, akkor azokat idegen nyelven kell közzétenni. Ilyenkor pedig nem szabad, nem érdemes a fordításon „spórolni”.

Rossz lesz a fordítás, ha a cikk rosszul, pongyolán van megfogalmazva. A fordítónak az a dolga, hogy fordítson, és nem az, hogy kitalálja, hogy a szerző mire gondolt, amikor egy-egy mondatot leírt. (Bocsánat, pontosítok: a fordítás még lehet jó attól, hogy maga a szöveg értelmetlen – ti. kiválóan visszaadja az eredetit. Hogy a magam gyakorlatára hivatkozzak: ha kellőképpen követhetetlen

egy szöveg, egy idő után már nem is próbálom megkeresni az elveszett fonalat, egyszerűen lefordítom azt, „ami oda van írva.” Tapasztalatom szerint ez ritkán válik a cikk javára. Optimális esetben a fordításra átadandó cikket előbb magyarul is meg kell szerkeszteni ...)

Érdemes a fordítandó cikkhez fénymásolatban mellékelni az esetleges ábraanyagot is, főleg ha a cikk tartalmazza ezek részletes leírását, ez ugyanis nagyban megkönnyíti a fordító dolgát. Ha látja a tárgyat, egyszerűbben eldöntheti, melyik szakki-fejezés a legmegfelelőbb az adott esetben.

Szerkesztőként kevés viszolyogtatóbb feladatot tudok elképzelni, mint egy rossz fordításban leadott cikk helyrehozását. Az még a jobbik eset, amikor a cikk alapvetően magyarul van, csak német, angol, stb. szavakkal íródott, vagyis úgyahogy kihámozható a szerző gondolatmenete. (Itt jegyzem meg, hogy egy rossz fordítás többek között arról ismerszik meg, hogy a magyar szórendet és a magyar mondatfűzést követi az adott célnyelv logikája helyett. Vagyis tükörfordítás esetén tessék gyanakodni!) A rosszabbik eset, ha a szöveg olyannyira gyatra, hogy el kell kérni a magyar eredetit (ha van), vagy – ennek hiányában – a fordítónak magának kell kitalálnia, hogy miről is lehetett szó. Ebben a hivatkozások némi támpontot adhatnak ugyan (azokat ugyanis vissza lehet keresni), de elgondolni is rossz, mi történik (történhet) olyankor, ha a szerző netalán épp cáfolni kívánta volt az általa idézett cikkben foglaltakat.

És ha már szóba jöttek a hivatkozások. Próbáljanak a kedves szerzők visszaemlékezni arra a frusztrációra, amit olyankor éreztek, amikor egy-egy érdekesnek, fontosnak tűnő cikket vagy könyvet a bibliográfiai adatok hiányosságai miatt hiába igyekeztek megtalálni. A leggyakoribb hiba, hogy nem adják meg egy tanulmány- vagy konferenciakötet szerkesztőjét, holott ez az az adat – és nem a kötet címe! –, amelynek alapján a mű egy könyvtárban megtalálható. Folyóirat-cikk esetében illik megadni az idegen nyelvű összefoglalást is, amennyiben a munka nem valamelyik világnyelven íródott (ugyanígy egy cikknek az eredeti

címét szokás idézni, nem csak az idegen nyelvű összefoglalót!). Illik továbbá odafigyelni a szlovák, román, szerb, stb. diakritikus jelekre (hacsekók és társaik). Részben azért, mert mi is bosszankodunk, ha nem pontosan idéznek egy-egy magyar nyelvű cikket, másrészt mert a szerkesztőt sok fölösleges, és a cikk megjelenését késleltető munkától kíméljük meg.

Az sem árt, ha a szerzők elolvassák a fordítást. Még a legjobb fordító is vétet hibákat, félreértheti a szöveget. Az ilyen jellegű apróbb hibákat egyszerűbb kéziratban, mint korrektúrában kijavítani.

Ha a szerzők mindenképpen ragaszkodnak ahhoz, hogy maguk fordítsák cikkeiket, akkor a következőkre hívnám fel figyelmüket: előfordul (nem is kevésszer!), hogy a szótárban a keresett szónak nem az első, hanem a harmadik, esetleg negyedik vagy ötödik jelentése a legmegfelelőbb az adott szövegkörnyezetben. Vagyis érdemes valamenynyi szinonimát átfutni. Még így is előfordulhat, hogy a legmegtelevőbb szó nem szerepel a szócikkben (ez különösen igaz a szakszavakra!). Hosszú évek fordítói gyakorlatából leszűrt tapasztalat, hogy egy szakkifejezést nem lehet „kitalálni” – vagy tudja az ember, vagy nem. Éppen ezért érdemes előkeresni egy-egy hasonló témájú, anyanyelvű szerző által írt cikket, és onnan összehogarászni a szakkifejezéseket (ez néhány órát vesz igénybe). Ehhez a munkához tudom még ajánlani a *Penguin Dictionary of Archaeology* című kötetet, valamint Linda R. Owen, *Prähistorisches Wörterbuch, Fachwörterbuch zur Ur- und Frühgeschichte (Deutsch/English, English/German)*; szerk. H. Müller-Beck. Archaeologica Venatoria 11. Tübingen 1991. Az Interneten némi keresgélés árán kiváló on-line szótárak, szószedetek találhatók, szinte minden témában (ezek többsége letölthető). Vannak olyan szakkifejezések, amelyek világszerte németül honosodtak meg, ezért angol szövegkörnyezetben is nyugodtan használhatók, ilyen esetben azonban kurziválni szoktuk (például *Furchenstich*).

Sajátos problémát jelent a magyar középkor néhány kifejezése, mint például az ispán, udvarnok, és hasonlók. A legjobb megoldás, ha a szövegben a magyar szót használjuk, első előfordulásakor zárójelben megadjuk a latin megtelevőjét és lábjegyzetben röviden körülírjuk, hogy a magyar középkorban ez mit jelentett.

Problémát jelenthet, ha a cikkben egy nyilvánvalóan rossz angol, német stb. fordításban megjelent tanulmányból szeretnénk idézni. Ilyen esetek-

ben célszerű csak a szerző gondolatmenetét vagy főbb megállapításait idézni, és nem szó szerinti tört angol, tört német, stb. idézetekkel megspékelni a cikket.

Mindenképpen ajánlatos a már elkészült fordítást megmutatni egy anyanyelvi lektornak, lehetőleg szakmabelinek (ez e-mailben ma már könnyen megoldható), de ne a sarki kocsmá amúgy angol csapósának (akinek az angol anyanyelve ugyan, de nem biztos, hogy néhány képeslapon kívül valaha is írt egybefüggő szöveget). Nagy ívben kerüljük el a nyelvtanár ismerősöket, mivel néhány tiszteletre méltó kivételtől eltekintve, nem alkalmasak egy szakszöveg lektorálására: a kirívó nyelvtani hibákat talán kijavítják, a szakkifejezéseket azonban talán még magyarul sem értik.

Hogyan ildomos leadni egy kéziratot? A kéziratot kívül mellékeljük a szöveget lemezen is (lehetőleg rtf formátumban, mert azt szinte minden szövegszerkesztő program olvassa). A hivatkozásokat gondosan ellenőrizzük, ugyanis **nem** a szerkesztő feladata pótolni a hiányos bibliográfiai adatokat (mint például oldalszámok, idegen nyelvű összefoglalók, a kötet szerkesztőjének adatai, extrém esetben a jegyzetanyagban szereplő, ám az irodalomjegyzékben nem feloldott műveket), ezt legfőljebb magánszorgalomból megteheti. Ellenőrizni kell az ábrahivatkozásokat is, mivel szintén nem a szerkesztő dolga, hogy észrevegye, ha – újabb extrém példa – Körös cserépre hivatkozunk, de az ábrán, teszem azt, egy szakálhátú töredék látható (volt már rá példa!). Ha tudjuk, hogy hol fog megjelenni a cikk, kövessük annak a folyóiratnak a hivatkozási és bibliográfiai gyakorlatát. Amennyiben a művet tanulmánykötetbe szánjuk, akkor minél kevesebbet formattáljunk a szövegben és a bibliográfiában, mivel ezzel esetleg rengeteg fölösleges munkát okozunk a szerkesztőnek, akinek egységesíteni kell a beérkező cikkeket. A leadott szövegen mindenképpen futtassuk végig a helyesírás ellenőrző programot (ez igen gyakran elmarad!), de semmiképpen se eresszünk rá elválasztó programot, ugyanis tördelését tekintve a kézirat és nyomtatott szöveg a legkritikább esetben egyezik.

Típushiba a szóközök lespórolása, s ez igen csak igénybe veszi a szerkesztő idegeit, hiszen adott esetben több ezerszer kell kézzel beraknia a szóközöket. Szóköz kell a bibliográfiai hivatkozásokban a szerző vezetékneve és rövidített keresztneve közé (pl. T. Kovács és nem T.Kovács, illetve adott esetben a vessző után is: tehát Kovács, T. és nem Kovács,T.) Ugyancsak szóköz kerül a záró-

jelek elé és mögé (tehát ArchÉrt 109 (1982) és nem ArchÉrt 109(1982), illetve T. Kovács (ed.) és nem T. Kovács(ed.), stb.), s ez érvényes a folyószövegre is. Szóközt kell hagyni a vessző után is (például az ábrahivatkozásokban, tehát 3. kép 5, 7, 9 és nem 3. kép 5,7,9, vagy Fig. 3. 5, 7, 9 és nem Fig. 3.5,7,9. Szóköz kerül a sorszám pontja és a következő szó közé is (tehát 3. fázis és nem 3.fázis – ide tartozik, hogy angol szövegben eszünkbe ne jusson 3. phase-t írni, a helyes megoldás vagy phase 3, vagy 3rd phase). A mondatok végét ponttal jelöljük, a lábjegyzetekben és a bibliográfiában is (utóbbi esetekben meglepően gyakran szokott lemaradni). Az ábraalírások végére nem szükséges pontot rakni (de lehet), ez esetben azonban legyenek következtetések, és vagy mindenütt legyen pont, vagy sehol.

Gyakori hiba, hogy a leadási határidő miatt a szerző úgymond „összecsapja” a cikket, bízva abban, hogy majd a korrektúrában pótolja a hiányosságokat. Nos, a korrektúra nem erre való, hanem arra, hogy az eredeti kéziratban megmaradt apróbb hibákat, illetve a kéziratok betördelése során keletkezett hibákat kijavítsák (elválasztási hibákat, fattyúsorokat, stb.). Hevesebb vérmérsékletű és/vagy tapasztaltabb szerkesztők éppen emiatt nem szívesen küldik el a korrektúrát a szerzőknek, mivel attól tartanak, hogy a „beirkálások”, az utólagos pótlások miatt újra kell tördelni, esetleg paginázni az egész kötetet, ez pedig minden szerkesztő és nyomdász rémálma (még a szerkesztő- és tördelőprogramok korában is!).¹

Seleanu Magdaléna
Macskosz@yahoo.com

¹ Ez a cikk nem azért íródott, mert nincs munkám. Köszönöm szépen, van. Számos fordításra és szerkesztésre váró cikk tornyosul íróasztalomon, várva, hogy végre sorra kerüljenek.

Hertelendi Ede (1950-1999)

Amikor elhunyt munkatársainkra emlékezve a „magyar régészetet ért tragikus veszteséget” latolgatjuk, ritkán gondolunk atomfizikusra. Hertelendi Ede az őskori abszolút kronológiai vizsgálatokban leggyakrabban használt ^{14}C datálási módszer egyik meghonosítója és fő letéteményese volt Magyarországon.

Ede 1950. szeptember 13-án született Szege-den, Szentgyörgyi Albert és Móra Ferenc városában, ahol iskolai tanulmányait is végezte és fizikusi diplomáját szerezte a József Attila Tudományegyetemen. Rövidre szabott alkotó útját végigkísérte a természet- és társadalomtudomány egységes szemlélete.

1975-ben vették fel első és egyetlen munkahelyére, az MTA debreceni Atommagkutató Intézetébe ahol kezdetben termoionizációs tömegspektrográfiával foglalkozott. E módszer nem áll távol a radiokarbon minták régészeti célú mérésétől, amelynek hazai bevezetésébe már 1977-ben bekapcsolódott; tudnivaló, hogy addig a magyarországi mintákat külföldön, elsősorban Berlinben (NDK) határozták meg. 1980-ban szerzett egyetemi doktori címet a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, majd 1984-ig munkahelyén részt vett a stabilizotóp arány mérő laboratórium létrehozásában.

Számos régész kollégánkkal fenntartott kétoldali munkakapcsolata mellett két, egyenként négyéves OTKA pályázat keretében foglalkozott az újkőkor, a rézkor és a bronzkor abszolút időrendjének értékelésével az MTA Régészeti Intézetével és az ELTE Régészettudományi Intézetével együttműködve. Ezek a feladatok egyre több régésszel hozták munkakapcsolatba. Velünk folytatott interdiszciplináris kutatásainak célja olyan átfogó adatbázis kialakítása volt, amelynek segítségével végre országosan is feltérképezhető lesz a jórészt fazekasművességük alapján meghatározott őskori régészeti kultúrák keletkezésének és eltűnésének időpontja, egymásutánisága vagy éppen párhuzamossága. E feladat szakmai fontossága nem szorul indoklásra.

Noha az izotópanalitikai eljárásokat meghonosításuk óta a régészet szolgálatába állította, legalább ennyire fontos volt munkásságában hazai rétegvizeink korának és állapotának meghatározá-

sa és az Európa más karszterületein (Horvátország, Spanyolország, Írország) folytatott ilyen tárgyú kutatás. Nem volt független régészeti munkájától az a paleoklimatológiai méréssorozat, amellyel a Kárpát-medence múltjának éghajlati változásait vizsgálta. A régmúlt környezet rekonstrukcióján kívül a újabban ideje és energiája jelentős részét fordította a paksi atomerőmű szennyezőkibocsátásának ellenőrzésére illetve a radioaktív hulladékok béta sugárzó izotóp koncentrációjának meghatározására. Tudományos publikációinak száma meghaladja a százat, ezekből legalább két tucatnyi közvetlenül régészeti vonatkozású.

Ede 1991-ben szerezte meg az MTA fizikatudomány kandidátusa címet. 1994 óta vezette az MTA debreceni Atommagkutató Intézetében a Föld- és Környezettudományok Osztályát. Tagja volt az MTA Környezetfizikai illetve Környezetgeokémiai Albizottságainak, valamint a „Karsztvízvédelem hidrogeológiai vonatkozásai” című COST-65 EU program irányító testületének. A két régészeti OTKA pályázaton kívül tucatnyi hazai kutatási pályázatban játszott vezető szerepet. Nemzetközi szinten PHARE, ACCORD és PECO programok irányítása fűződött nevéhez. Nemcsak a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen nappali tagozatán tanított, de laboratóriumában is számos fiatal szakember szerzett diplomát.

Ede 1999. szeptember 3-án útközben, autóbalesetben veszítette életét. Különösen az őskor iránt érdeklődő régészek körében volt ismert jellegzetes alakja, munkabírása, nyílt, lényegre törő tárgyalási modora. A tények embere volt. Erős egyéniségéhez méltatlan lenne az érzelgős, túlzottan személyeskedő búcsú.

Ede nemcsak szenvedélyesen érdeklődött a régészeti időrend kérdései iránt, de átértette szakmánk nem mindig rózsás anyagi helyzetét is. Gyakran hangoztatta, hogy dolgozni kell, nem a pénztelenség miatt siránkozni. Jellemző módon, gyakran jelképes összegekért, sőt olykor ingyen végzett mérésekért régész kollégáink számára, az OTKA pályázat fillérre kimért keretét is túlteljesítette. Nagyvonalúsága azonban nem azt jelentette, hogy hajlandó lett volna szűkös idejét kesze-kusza, komolytalan feladatokra vesztegetni. Há-

rom feltételt szabott, amelyek valamennyiünk munkájában megszívlelendők: Ragaszkodott a világosan megfogalmazott régészeti kérdésfeltevéshez, az egyértelműen címkézett, pontos listával átadott régészeti definiált mintákhoz és az eredmények gyors megjelentetéséhez (lehetőleg szakmailag lektorált, nemzetközi színvonalú folyóiratokban). Más szóval, nem volt türelme ahhoz, hogy idejét és energiáját értelmetlen feladatokra vesztgesse. Tehetsége hathatós kamatoztatásának minden bizonnyal ez volt a titka.

Amint azt a munkáiból összeállított publikációs jegyzék mutatja, e sokak számára szigorúnak

tűnő követelmények nem öncélú kényeskedésnek bizonyultak. Irigylésre méltóan gazdag régészet-tudományi örökségét azonban nem magányosan érte el. Fizikus kollégái mellett egyre több régésszel lépett munkakapcsolatba, és ez a vonulat a cikkek megjelenésének olykor kiszámíthatatlan, szeszélyes üteme ellenére is megnyilvánul társ-szerzői számának következetes növekedésében. Családja, barátai és közvetlen munkatársai gyászában sokan osztozunk.

Bartosiewicz László

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

Hertelendi Ede főbb régészeti vonatkozású közleményeinek jegyzéke:

- HERTELENDI E. 1978: Új irányzatok a C-14-es kormeghatározás területén. *Fizikai Szemle* 28 (1978) 423.
- CSONGOR É.–HERTELENDI E. 1981: Radiokarbon kormeghatározásra alkalmas alacsony háttérű mérőrendszer. *Atomki Közlemények* 23 (1981) 189.
- CSONGOR, É.–SZABÓ, I.–HERTELENDI, E. 1982: Preparation of counting gas of proportional counters for radiocarbon dating. *Radiochemical and Radioanalytical Letters* 55 (1982) 303.
- CSONGOR, É.–BOGNÁR-KUTZIÁN, I.–SZABÓ, I.–HERTELENDI, E. 1983: Radiocarbon dating of Holocene bone samples in Hungary. *Chemical and Mathematical Techniques Applied to Archaeology (PACT)* 8 (1983) 385.
- CSONGOR, É.–HERTELENDI, E.–1986: Low-level counting facility for ^{14}C dating. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research "B"* 17 (1986) 493.
- HERTELENDI, E.–CSONGOR, É.–ZÁBORSZKY, L.–MOLNÁR, J.–GÁL, J.–GYÖRFFI, M.–NAGY, S. 1989: A counter system for high-precision ^{14}C dating. *Radiocarbon* 31 (1989) 399.
- GYULAI, F.–HERTELENDI, E.–SZABÓ, I. 1990-1991: Frühmittelalterliche Pflanzenfunde und ihre Datierung vom Gebiet des Plattensees. *MMMK* (1990-1991) 17-40.
- HERTELENDI E. 1990: Age of the longboat discovered near Tiszabecs. *JAMÉ* 33 (1990) 83.
- SÜMEGI, P.–HERTELENDI, E.–SZŐÖR, GY. 1990: Paleoenviromental reconstruction of the last period of the Upper Würm in the Hungary based on malacological and radiocarbon data. *Soósiana* 19 (1990) 17.
- SZŐÖR GY.–SÜMEGI P.–HERTELENDI E. 1991: Őshőmérsékleti adatok meghatározása malakohőmérő módszerrel az Alföld felső pleisztocén - holocén klímaváltozásaival kapcsolatban. *Acta Geographica, Geologica et Meteorologica* 28-29 (1991) 217-229.
- HERTELENDI, E. 1991: Radiocarbon dating of a wood sample from an Excavation near Esztergom-Gyurgyalag. *ActaArchHung* 43 (1991) 256.
- SZŐÖR, GY.–SÜMEGI, P.–HERTELENDI, E. 1991: New potential in tracing climatic changes in the Quaternary period by malacological and isotope geochemical methods. In: Pécsi M.–Schweitzer F. (eds.): *Quaternary environment in Hungary*. Studies in geography in Hungary 26, Budapest, 61-73.
- GYULAI, F.–HERTELENDI, E.–SZABÓ I. 1992: Plant remains from the early medieval lakeshore settlement Fonyód-Bélatelep (Lake Balaton, Hungary) with especial emphasis on the history of fruit cultivation in Pannonia. *Vegetation History and Archaeobotany* 1 (1992) 177-184.
- HERTELENDI, E.–HORVÁTH, F. 1992: Radiocarbon chronology of late Neolithic settlements in the Tisza-Maros region, Hungary. *Radiocarbon* 34 (1992) 859-866.
- HERTELENDI, E.–SÜMEGI, P.–SZŐÖR, GY. 1992: Geochronologic and paleoclimatic characterization of Quaternary sediments in the Great Hungarian Plain. *Radiocarbon* 34 (1992) 833-839.
- SZŐÖR GY.–BALÁZS É.–CSERHÁTI CS.–DINYA Z.–HERTELENDI E.–SÜMEGI P.–SZANYI J. 1992. Quarter és neogén Mollusca-héjak kemotaxonomiai és paleoökológiai elemzése In: Szőör Gy. (szerk.): *Fáciesanalitikai, paleobiogeokémiai és paleoökológiai kutatások*. Debrecen 1992, 111-181.
- SZŐÖR GY.–SÜMEGI P.–HERTELENDI E. 1992: Őshőmérsékleti adatok meghatározása malakohőmérő módszerrel, megállapítások az Alföld felső pleisztocén és holocén klímaváltozásaival kapcsolatban. In: Szőör Gy. (szerk.): *Fáciesanalitikai paleobiokémiai és paleoökológiai kutatások*. Debrecen 1992, 183.
- RACZKY, P.–HERTELENDI, E.–HORVÁTH, F. 1992: Zur absoluten Datierung der bronzezeitlichen Tell-Kulturen in

- Ungarn. In: Meier-Arendt, W. (Hrsg): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 42–47.
- HERTELENDI, E. 1993: Radiocarbon Age of a bone sample from the Upper-Paleolithic settlement near Jászfelsőszentgyörgy. *Tisicum* 8 (1993) 61.
- KERTÉSZ R.–SÜMEGI, P.–KOZÁK, M.–BRAUN, M.–FÉLEGYHÁZI, E.–HERTELENDI, E. 1993: Archeological and paleoecological study of an early Holocene settlement in the Jászság area (Jászberény I). *Acta Geographica Debrecina* 32 (1993) 5.
- BARTOSIEWICZ, L.–HERTELENDI, E.–FIGLER, A. 1994: Seasonal dating of hand-collected fish remains from a prehistoric settlement in Hungary. In Van Neer, W. (Ed.): *Fish exploitation in the past. Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Annalen, Zoologische Wetenschappen* Vol. 274 (1994) 107–114.
- GÖMÖRI, J.–MÁRTON, P.–HERTELENDI, E.–BENKŐ L. 1994: Sopron és Darufalva (Drassburg) égett sáncainak kor-meghatározása fizikai módszerekkel. *Arrabona* 31–33 (1994) 49.
- HERTELENDI, E.–RACZKY, P.–HORVÁTH, F.–VERES, M.–FIGLER, A.–BARTOSIEWICZ, L. 1994: Re-evaluation of the Hungarian Neolithic based on calibrated radiocarbon dates. *Atomki Annual Report 1993* (1994) 126.
- HORVÁTH, F.–HERTELENDI, E. 1994: Contribution to the ^{14}C based absolute chronology of the Early and Middle Neolithic Tisza region. *JAMÉ* 36 (1994) 111–134.
- KERTÉSZ, R.–SÜMEGI, P.–KOZÁK, M.–BRAUN, M.–FÉLEGYHÁZI, E.–HERTELENDI, E. 1994: Mesolithikum im nördlichen Teil der Grossen Ungarischen Tiefebene. *JAMÉ* 36 (1994) 15–61.
- HERTELENDI, E.–KALICZ, N.–RACZKY, P.–HORVÁTH, F.–VERES, M.–SVINGOR, É.–FUTÓ, I.–BARTOSIEWICZ, L. 1995: Re-evaluation of the Neolithic in Eastern Hungary based on calibrated radiocarbon dates. *Radiocarbon* 37 (1995) 239–244.
- HERTELENDI, E. 1995: ^{14}C Carbon dating of Zalaszentbalázs-Szőlőhegyi mező 1992–93. In: Szőke B. M. (ed.): Archeology and Settlement History in the Hahót Basin, Southwest Hungary. From the Neolithic to the Roman Age. *MittArchInst* 22 (1995) 105–107.
- KERTÉSZ R.–SÜMEGI P.–KOZÁK M.–BRAUN M.–FÉLEGYHÁZI E.–HERTELENDI E. 1994–1995: Ásatások Jászberény I. lelőhelyen. Előzetes jelentés az első azonosított alföldi mezolitik telepen végzett kutatásokról. Excavations at Jászberény I site. Preliminary report on research at the first Mesolithic settlement identified in the Great Hungarian Plain. *ArchÉrt* 121–122 (1994–1995) 3–28.
- FIGLER, A.–BARTOSIEWICZ, L.–FÜLEKY, GY.–HERTELENDI, E. 1997: Copper Age settlement and the Danube water system: a case study from north-western Hungary. In: Chapman, J.–Dolukhanov, P. (eds.): *Landscapes in Flux. Central and Eastern Europe in Antiquity*. Colloquia Pontica 3. Oxbow Books, Oxford 1997, 209–230.
- HERTELENDI, E.–SVINGOR, É.–RACZKY, P.–HORVÁTH, F.–FUTÓ, I.–BARTOSIEWICZ, L.–MOLNÁR, M. 1998: Radiocarbon chronology of the neolithic and time span of tell settlements in Eastern Hungary based on calibrated radiocarbon dates. In: Költő, L.–Bartosiewicz, L. (eds.): *Archaeometrical Research in Hungary II*. Budapest, 61–70.
- SÜMEGI, P.–HERTELENDI, E.–MAGYARI, E.–MOLNÁR, M. 1998: Evolution of the environment in the Carpathian Basin during the last 30.000 BP years and its effects on the ancient habits of the different cultures. In: Költő, L.–Bartosiewicz, L. (eds.): *Archaeometrical Research in Hungary II*. Budapest, 183–197.
- SÜMEGI, P.–HERTELENDI, E. 1998: Reconstruction of microenvironmental changes in Kopasz Hill loess area at Tokaj (Hungary) between 15.000–70.000 BP years. *Radiocarbon* 40 (1998) 855–863.

Az Ősrégészeti Társaság hírei

2000. február 24-én megalakult az Ősrégészeti Társaság. Az alábbiakban részleteket közlünk az Alapszabályból:

4.§ A TÁRSASÁG CÉLJAI:

- a) A Társaság elsősorban a Kárpát-medence őskori régészetével foglalkozó szakembereket és az e terület iránt érdeklődőket összefogó egyesület. Célja a tudományágon belüli gyors információáramlás előmozdítása, az elért eredmények megismertetése a tágabb nagyközön-séggel.
- b) A Társaság adja ki az *Ősrégészeti Levelek* című tudományos folyóiratot.
- c) A Társaság céljainak elérésére felolvasó- és vitaüléseket, a hazai és nemzetközi kutatások eredményeit felmérő konferenciákat rendez. Egyik legfontosabb feladatának az *Őskoros Régészek Összejövetele*-inek támogatását tartja.

5.§ A TÁRSASÁG TAGJAI:

5.§ (1)

- a) A Társaság rendes tagja lehet az a magyar és külföldi természetes személy, aki a Társaság alapszabályát elfogadja, annak céljaival egyetért, és a tagdíjat megfizeti.
- b) A Társaság pártoló tagja lehet az a magyar és külföldi természetes vagy jogi személy, aki adományaival segíti az a Társaság munkáját, de annak tevékenységében rendes tagként nem vesz részt.
- c) A Társaság rendes és pártoló tagjainak névso-rát a Társaság folyóirata rendszeresen közli.

5.§ (2)

A rendes tagok választási és választhatósági joggal rendelkeznek, igénybe vehetik a Társaság céljaiban meghatározott szolgáltatásokat, szakmai információkat.

A pártoló tagokat javaslattételi, véleménynyilvánítási, tanácskozási jog illeti meg.

A tagok jogai kategóriájukon belül (rendes tagok, pártoló tagok) egyenlők, azokat a tagok személyesen, illetve jogi személyek esetén képviselőjük útján gyakorolják.

5.§ (3)

A tag felvételéről legalább két rendes tag ajánlata alapján a Társaság elnöksége dönt.

A rendes tag a Társaságba történő belépésével az alapszabályban foglaltakat elismeri és az abban meghatározott kötelezettségeket az általa igénybevett szolgáltatások figyelembevételével vállalja.

A pártoló tagok felvétele az elnökség által velük kötött megállapodás megkötésével történik.

5.§ (4) A Társaság tagjainak kötelelessége:

- a) A rendes és pártoló tagok kötelelessége a Társaság tevékenységének támogatása az alapszabály, ill. a megállapodás tartalma szerint.
- b) A rendes tagok kötelelessége a fentiekén túl az alapszabály, valamint az elnökség határozatainak betartása, továbbá a Társaság elnöksége által megállapított tagdíj megfizetése.

6.§ TAGDÍJ

A tagdíj éves összegét a költségvetés meghatározásakor a közgyűlés állapítja meg. A tagdíjat belépéskor, illetve minden év február végéig egy összegben kell megfizetni.

A pártoló tagok a megállapodásban meghatározott díjat fizetik.

A Közgyűlésen megválasztott tisztségviselők:

Elnök:	Kalla Gábor
Alelnök:	Kertész Róbert
Főtitkár:	V. Szabó Gábor
Titkár:	Nagy Emese Gyöngyvér
Szerkesztőség képviselője:	Anders Alexandra

Alapító tagjaink:

1. Anders Alexandra
2. Bánffy Eszter
3. Bartosiewicz László
4. Bende Livia
5. Bondár Mária
6. Csányi Marietta
7. Dani János
8. Domboróczki László
9. Egry Ildikó
10. Ernyey Katalin
11. Gyucha Attila
12. Hajdú Zsigmond
13. Horváth Ferenc
14. Kalla Gábor
15. Kertész Róbert

16. Kiss Viktória
17. Koós Judit
18. Kulcsár Gabriella
19. Marton Tibor
20. Nagy Emese Gyöngyvér
21. Oross Krisztián
22. P. Barna Judit
23. Raczky Pál
24. Sebők Katalin
25. Siklódi Csilla

26. Somogyi Krisztina
27. Somogyvári Ágnes
28. Sz. Máthé Márta
29. Szabó Gábor
30. Szabó János József
31. Szalai Tamás
32. Száraz Csilla
33. Szél Tibor
34. Tárnoki Judit
35. Vicze Magdolna

Belépés:

Az Alapszabály vonatkozó rendelkezéseinek figyelembe vételével. Az alakuló közgyűlésen meghatározott tagdíj éves összege 2000 Ft.

Következő közgyűlésünket 2001. februárjában tartjuk.

Technikai információk

- A kéziratokat számítógépes szövegszerkesztővel készített formában (Word for Windows 2.0, 6.0, 7.0) várjuk, vírusmentes lemezen és nyomtatott változatban is. Válasszon olyan betűtípust, mely a közép-európai karaktereket is tartalmazza (Pl.: Arial CE, Times New Roman CE). A kéziratok terjedelme max. 10 000 n legyen.
- Lábjegyzetek helyett kérjük a dokumentum végére fűzött „végjegyzet”-ek alkalmazását.
- Jegyzetbe csak a kiegészítő információk, köszönetnyilvánítások, stb. kerüljenek; az irodalmi hivatkozásokat a főszövegen belül, zárójelesen helyezték el. Pl.: (XXXXXX 1999, 34).
- A folyóiratok és sorozatok rövidítéséhez kérjük használja M. Tulok: Abbreviations of periodicals and series of archaeology and auxiliary sciences. című munkáját. (Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 36 (1984) 333–384.) Az ebben nem szereplő folyóiratokat, sorozatokat rövidítés nélkül idézze.
- A felhasznált és idézett cikkeknel kérjük, tüntesse fel – ha van – a cikk idegennyelvű rezüméjének címét is.
- Tanulmánykötetekenél kérjük pontosan tüntesse fel a kötet szerkesztőjét és megjelenési helyét is.
- A kéziratokat a Szerkesztőség címére kérjük küldeni: ELTE BTK Régészettudományi Intézet 1088 Budapest, Múzeum körút 4/B.
- Kéziratokat magyar, angol és német nyelven fogadunk el. Idegennyelvű cikkek esetében a nyelvi lektorálást szerkesztőségünk intézi.
- Folyóiratunk egyelőre csak grafikai illusztrá-

ciókat tud elfogadni, a kézirat terjedelméhez képest arányos mennyiségben. Kérjük, hogy tiszta, gyűretlen, lehetőség szerint pauszra készített (-fénymásolt) vonalas, pontozással vagy más, fénymásolást jól tűrő technikával árnyalt rajzot adjanak le, az alkalmazott méretarány feltüntetésével. A-4-es (álló) vagy A-5-ös (fekvő) méretű táblákat és önálló rajzokat várunk; a táblák eredeti szerkesztését lehetőség szerint megtartjuk. Kérjük, térképeiket minden esetben kerettel zárják le. Mindenképpen mellékeljék a képekhez tartozó aláírásokat is külön file-ban, vagy a dokumentum végére illesztve.

- Kérjük, közöljék cikkük végén levelezési címüket.
- A beérkezett kéziratokért honoráriumot nem áll módunkban fizetni.
- A Szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy a kéziratokon kisebb – technikai jellegű –, a tartalmi, szakmai részt nem érintő változtatásokat tegyen.
- Tárgyak leírásánál az alábbi rövidítéseket használják:

Magasság	Ma.:
Peremátmérő	Pá.:
Fenékátmérő	Fá.:
Vastagság	V.:
Hosszúság	H.:
Szélesség	Szé.:
Átmérő	Á.:
Súly	S.:
Mélység	Mé.:
Leltári szám	Ltsz.: